

ԵՐԵՎԱՆ

ՀԱՅԿԱՆԱԳՐԱԴԱՐԱՆ — ՕԳՈՍՏՈՍ

ԹԻՒ 7 — 8

1974

ՄԻՈՆ

ԽԸ.

ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՕՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԿԵՍԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԹՈՒԹԵԱՆ

1974

Յուլիս - Օգոստոս

Թիւ 7 - 8

1974

July — August

No. 7—8

S I O N

VOL. 48

OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM
A BIMONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

Editor-in-chief: Archbp. Shahe Ajamian Editor: Ara Kalaydjian

St. James Press
Jerusalem

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՅՅԵԼՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ԱՌԹԻՒ

ՌՈՒՍ ՕՐԹՈՏՈՔՍ ԵԿԵՂԵՑԻՒՆ

Այսօր, երբ հեռաւոր դարերու մշտնջին մէջ կարստած է Բիւզանդական կայսրութեան փառքը, զժուար կը պատկերացնենք մեր միտքին մէջ մեր պատմութեան այն օրերը, երբ Հայոց հաւատադիրը սերտօրէն կապուած էր Բիւզանդիոնի: Արշակունեաց թագի անկումէն ետք, Պարսկական ճշմարտեան զիմաց՝ Բիւզանդիոնն էր Հայոց նախարարներուն յոյսը: Արարական առաջին բանականներուն զիմաց՝ Բիւզանդիոնն էր միակ կարելի զինակիցը: Միւս կողմէ, խաղաղութեան և բարդաւաճութեան օրերուն, Բիւզանդիոնն էր զարձեայ մեղ կրանել և ձուլել փորձող զրացի կայսրութիւնը: Սակայն, հակառակ մեր կողմէ կատարուած բազմաթիւ զիմամենքուն, հակառակ Հայ գօրքի կատարած մեծ գերին Բիւզանդիոնի բանակին մէջ, հակառակ այլ գահին վրայ բազմող երկու տասնեակ կայսրերու հայկական ծագումին, հակառակ յունական մշակոյթի և մաքի հակայական ազդեցութեան մեր մատենագրութեան վրայ, բիւզանդական ներկայութիւնը եղած է ճշիւ, հեղձուցիչ րլլալու չափ երբեմն: Որովհետեւ ամէն անգամ որ Պարսիկին կամ Արաբին դէմ զիմամ ենք քրիստոնեայ այս պետութեան օգնութեան, միշտ ներկայացուած է մեզի զիմամենքուն ցուցակ մը, որով պահանջած են մեզմէ ուրանալ մեր եկեղեցիին ինքնութիւնը և մանել Օրթոտոքս եկեղեցիի մականին տակ: Առանց որեւէ տատանումի սակայն, Հայեր մերժած են ծախել իրենց անկախութիւնը: Յանձնած են նոյնիսկ Անին, սակայն մերժած են «անցանել ընդ դեռն աղաւ», նախընտրած են ծոխի բաց չկտրել:

Դաւանական պայքարը, ծանօթ իրրեւ հակաքաղկեդոնական պայքար, զոր Հայ եկեղեցին մղած է հինգերորդէն տասնչորրորդ դար, Բիւզանդիոնի ամենազօր եկեղեցիին դէմ՝ մեր եկեղեցւոյ ինքնավարութենէն աւելի, անոր հոգիի և մաքի անկախութիւնը, այլ խօսքով՝ ազգային զիմակցութիւնը, հայկականութիւնը պահելու պայքար մը եղած է:

Ութհարիւրամեակի առիթով, երբ անգամ մը եւս կարգացինք Ներսէս Շնորհալիի թղթակցութիւնը Յունաց հեա և անոր կցուած «Գիր հաւատոյ խոստովանութեան Հայաստանեայց եկեղեցւոյ» պատկանելի Թուղթը՝ ներկայացուած «Մանուէլի Ալեքսի

մեծի պատասխանատուի», զգացինք Մեծ Եկեղեցականի պաշտպանության սճին և՛ այլք այլք հոսող բացատրութիւններուն և՛ ին հիմնական մտահոգութիւնը մեր Եկեղեցիին՝ հասկնելու քրիստոնէական մեծ կայսրութեան թէ գաւառական տարբերութիւնները, ծիսական առանձնայատկութիւնները և՛ տօնական մանկութիւնները չեն հետացներ մեզ այնքան մը ուղղափառութեան ճամբէն որ նուազ քրիստոնեայ նկատուինք, այլ թէ մեր սամբոյճական յարումը Գրիգոր Լուսաւորչի, Աթանասի և՛ Կիւրղի բանաձեւերուն, շատ մօտ կը պահէ մեզ Օրթոտոքսութեան և՛ հետեւարար կ'ընէ մեզ բնական զինակիցները Բիւզանդիոնին՝ Խաչի պաշտպանութեան ճակատին վրայ: Ծնորհալի Քուղթերու ետին զգալի է ցար հայրապետին որ իր երկրի սահմաններուն վրայ կուտակուած Մամլուքներու սպառնալիքը կը ահսնէ և՛ յուսահատական փորձ մը կ'ընէ հասկնելու Բիւզանդիոնի թէ քրիստոնէութեան դէմ զցուող նոր վտանգին դիմաց՝ ինքնապաշտպանութիւն է բաժանումը գաւառական պատրուակներով:

Դարերով այս եղած է մեր ցար Բիւզանդիոնի հետ, ուր չենք ուզած ծախել մեր հոգին կապածելի պաշտպանութեան մը խոտաւմով:

Չկայ այսօր Օրթոտոքսութեան մեծ Բիւզանդիոնը: Սեղծուեան բանակներու հեղեղին դիմաց՝ Անիէն մինչև Կոստանդնուպոլիս՝ աւերակ են մանքերն ու եկեղեցիները, մելամուղձոտ յիշատակներ են միաբի և՛ դրչի մեծ մայրաքաղաքները, քրիստոնէական քաղաքակրթութեան բեկորները թանգարանային արժէքներ են միայն, և՛ յաւէտ ջնջուած են հասարակաց սահմանները Բիւզանդական կայսրութեան և՛ Հայկական թագաւորութեան:

Սակայն մեր Եկեղեցիին յարաբերութիւնը Օրթոտոքսութեան հետ չէ՛ քայքայուած: Այսօր, Օրթոտոքսութեան մեծ երկիրը Ռուսիան է, ու մեր հայրենիքի սահմանները անոր հետ բարեկամութեան զիծ մը կ'երկարեն մեր և՛ Ռուս Օրթոտոքս Եկեղեցիին միջև:

Աշխարհագրական տեղափոխութիւն մը չէ՛ միայն տարբերութիւնը Օրթոտոքսութեան երէկուան և՛ այսօրուան մայրաքաղաքներուն՝ Կոստանդնուպոլսոյ և՛ Մոսկուայի միջև: Մենք զգացինք այդ տարբերութիւնը Ն. Ա. Օծութիւն Տ. Տ. Վազգէն Ա. Վեհափառ Կաթողիկոսի և՛ իր չքախումբի ալցելութեան առիթով՝ Ռուս Պրատուլա Եկեղեցիին և՛ անոր Պատրիարք Բիւզենին:

Յուլիոսի 16էն 25, Հայ Եկեղեցւոյ նախարարութեան ալցելութիւնը Ռուս Եկեղեցիին, պաշտօնական առաջին ալցելութիւնն էր, զոր Հայոց Հայրապետը, բնկերակցութեամբ Երուսաղէմի Առաքելական Աթոսի Պատրիարքին, Երեւանի և Ռուսոստանի Կաթողիկոսական Պատարիարկներուն, Հարաւային և Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւմտեան թեմի Առաջնորդներուն և՛ չքախումբին, կու տար Համայն Ռուսիոյ Պատրիարքութեան, Ռուս Օրթոտոքս մեծ Եկեղեցիին:

Պաշտօնական այս այցելութեան ընթացքին ոչինչ կը յիշեցնէր մութ այն օրերը, երբ Սահակ Զորավարեցին աղաչական նամակ կը տանէր Արար ամիրայետին, կամ Պետրոս Գետադարձ Կաթողիկոս բիւզանդացիներու օգնութիւնը մուրալու կ'երթար, և կամ Ներսէս Աշտարակեցի Կաթողիկոս ափ կ'անէր Զարին դուռը՝ իր ճնշուած և ազատաւենէ ժողովուրդին տառապանքին թեթեւացումը խնդրելու, և կամ Վարժապետեան Ներսէս Պատրիարք կը վազէր Նիքոյա մեծ դռքսին մօտ, Սան Սթեֆանոյի մէջ՝ բարեկարգութիւն ապահովելու թրքական լուծին տակ հեծող Հայութեան համար։ Անցած էին այն օրերը։ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը կ'երթար իրրեւ պետը իր Եկեղեցիին և ժողովուրդին, ողջոյնի և քրիստոնէական սիրոյ իր խօսքը բսելու իր եղբօր՝ Ռուս Օրթոտոքս Եկեղեցւոյ հոգեւոր պետին։ Իր հայրենիքէն, կաթողիկոսական իր Աթոռէն, իր ժողովուրդի հաւատաւոր սիրալէն՝ Վահագնաւ Հայրապետը կը տանէր Ռուս մեծ Եկեղեցիին խաղաղութեան ոտ մը քաղուած վերածնած ու ծաղկած Հայոց հայրենիքէն, իր ապահով և ստեղծագործ կեանքը վերադառած ժողովուրդէն, իր դարաւոր Եկեղեցիէն։

Առիթը ինքնին պերճախօս էր. Ս. Սերգէյի տօնը։ Թաթարներու գէժ մղուած պատերազմի և ապահովուած յաղթանակի ներշնչող ոգին և մղիչ ոյժը. Ռուս Օրթոտոքս Եկեղեցւոյ ազգային նկարագրի մարմնացումը. զինուորական պայքարի դաշտին վրայ՝ հոգեկան ներշնչումը, հայրենասիրութեան ոգին։ Եկեղեցականը՝ իր ժողովուրդի մղած ազատագրական պայքարի առաջին գիծին վրայ։ Հերոս Սուրբը։

Զակորսքի մէջ, Ս. Սերգէյի աճիւններուն դիմաց կատարուած եկեղեցական արարողութեան ամբողջ տեւողութեան, տասնևեակ հազարաւոր բաղմութեան ջերմեանդ բարեպաշտութիւնը անխուսափելիօրէն տարաւ մեր երեսակայութիւնը հին այն օրերուն, երբ մեր ժողովուրդը իր ծոցին մէջ կը պահէր Դևանդեանց մասունքները և ուխտի կ'երթար անոնց՝ ազգային զգացումի նոյն ջերմեանդութեամբ։

Դարերու ընթացքին, երբ հաւատքը կը խմորէ ժողովուրդի մը զգացական կեանքը, կու տայ անոր ընտրեալ և բացառուող ժողովուրդ մը ըլլալու գիտակցութիւն, կը զինէ զայն մարտիրոսանալու վճռակամութեամբ, խաչի նշանով կ'առաջնորդէ անոր բանակները, դժբախտութեան օրերուն՝ անխորտակ կը պահէ վերածնելու անոր յոյսը, և վերջապէս, կը լուսաւորէ անոր միտքն ու հոգին գրականութեան և արուեստի ստեղծագործ ճամբաներու երկայնքին. այդ հաւատքը կ'ըլլայ Եկեղեցի, և այդ Եկեղեցին՝ ազգային ոգեկանութիւն։

Մեր Եկեղեցիի պարագային, դժուար է սահմանել և բաժնել ազգայինը կրօնականէն. գրեթէ անկարելի է ըսել թէ ո՞ւր կը սկսի կրօնական զգացումը, ո՞ւր կը վերջանայ ազգային ոգին, թէ Ս. Մեսրոպի մղիչ ոյժը ո՞ր չափով մտահոգութիւնն էր ապահո-

վելու լեզուական անկախութիւնը իր ժողովուրդի գրականութեան եւ արուեստին եւ ո՞ր չափով՝ տարածումը Աստուածաշունչին: Ուրովհետեւ, առաջին իսկ օրէն, Հայ հոգիին մէջ քրիստոնէական հաւատքը նոյնացած է ազգային զգացումին հետ, եւ մին միւսով ամբողջացած՝ հայկական նկարագրով դրոշմած են մեր Եկեղեցին եւ քրիստոնէական շունչով օծած՝ մեր ժողովուրդը: Ինչ որ կը լեցնէ մեր սրտերը արդար հպարտութեամբ իրրեւ ազգային ժառանգութիւն, եկած մեզի մեր անցեալէն՝ որպէս նկարագրողուած ձեռագիր կամ կոթողական տաճար, նրբահիւս խաչքար կամ նարեկաշունչ մատենան, կամ մեղեդիական երգ, ծլած է ու ծաղկած մեր Եկեղեցիի անդամտանէն ներս, իրրեւ սրբազան արուեստ մեր ժողովուրդէն՝ մեր ժողովուրդին մատուցուած:

Ուշագրաւ նմանութեամբ մը, Ռուս Եկեղեցիին եւ իր ժողովուրդին մէջ զգացինք նոյն միաձուլումը ազգայինին եւ կրօնականին: Ինչ որ ցոյց տրուեցաւ մեզի իրրեւ ուսուական նկարչութիւն, սրմանկարչութիւն, ճարտարապետութիւն, տեսանք զայն թանկարանի վերածուած Եկեղեցիի ձեռով կամ սրբանկարի դրոշմներով: Աւելին՝ Ռուս ժողովուրդի բարեպաշտութեան եւ ամէն հալածանքի եւ ճնշումի դիմացած եւ վերածնած հաւատքին մէջ նըշմարեցինք անսպառ սէրը՝ ուսուական սիրտը կապող իր ազգային Եկեղեցիին: Եւ հիացանք այն զանձերուն դիմաց, զորս Ռուս Եկեղեցին կրցած էր հանել Ռուս ժողովուրդի անսպառ հանքէն:

Առաջին անգամն էր մեր պատմութեան մէջ, որ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ նուիրապետութեան դիմաց, Օրթոտոքս մեծ Եկեղեցի մը կը բանար ազգային իր զանձերը, փոխանակ բանալու պատանական տարակարծութիւններու, ամբաստանութիւններու եւ հակա—ամբաստանութիւններու հին տոմարները: Առաջին անգամն էր որ Ռուս Եկեղեցին կը ծառայէր ինչ որ ունէր ամենէն թանկագին՝ իր ժողովուրդին Եկեղեցին ըլլալու իր հպարտութիւնը, նոյնպիսի հպարտութեամբ լեցուն Հայ հոգեւորականութեան դիմաց, ստեղծելով փոխադարձ յարգանքի զգացում մը եւ խօսակցութեան հասարակաց լեզու մը:

Այսպէս կ'ուզենք հասկնալ մենք էջումենիդմը: Փոխադարձ զիջումներով եւ ուրացումներով երազուած միութեան մը անիրական սպասումէն աւելի՝ զիրար աւելի մօտէն եւ խորապէս ճանշնալու, բայց մանաւանդ գնահատելու ճիգ: Անցեալին կը պատկանին քարոզչական արշաւները, «դարձի բերելու» եւ որսալու ունայն փորձերը, իրարու հետ վիճարանելու եւ դիմացինը համոզելու սրնամտութիւնները: Իւրաքանչիւր Եկեղեցի, մանաւանդ ազգային հին եկեղեցիները, իրենց հաւատքի գանձով, մարտիրոսութեան պատկով եւ դարաւոր աւանդութեամբ, կենդանի վիկաներն են Քրիստոսի եւ ամուր վէմը՝ քրիստոնէութեան: Էջումենիդմի դրական բարիքը հաւաքելն է քրիստոնէական ոյժերը անկեղծ եւ անշահախնդիր գործակցութեան մը մէջ, մեր հաւատքին սպառնացող եւ անոր արմատներուն տապալար զարնող քարոզչութիւններուն եւ

այժմերուն գիմաց։ Դստանանքի և վարդապետութեան փախուստ-
թիւնները չէ՛ն որ կրնան ստեղծել նման դարձակցութիւն մը, այլ
դիրքերու և վերաբերմունքի բարեացական վերազնահատում մը,
որով եկեղեցիներու յարաբերութիւններուն մէջ շեշտը անգամաւ
ուէր եկեղեցական աւանդութիւնները իրարմէ տարբերող և իրա-
րու հակադրող հաւատամքներէն՝ դրուելու համար խրաքանչիւր
եկեղեցին փառասիրող իրագործումներուն, մանաւանդ ողիին վրա-
ջ։ Ի վերջոյ հաւատքը իմացական ճշմարտութիւններու դրու-
թիւն մը կամ իմաստասիրական հասկացողութիւն մը չի՛ կրնար
ըլլալ։ ան ներքին ապրում մըն է, հոգեկան փորձառութիւն մը, ու-
րով հոգին կը բացուի Աստուծոյ ներկայութեան՝ մարդուն մէջ։
Քրիստոսով իրագործուած փրկութիւնը մտքի լուստօրում մը ըլ-
լալէ աւելի, հոգիի կրակ մըն է, զոր սէր կը կոչենք։ Մեզքի գի-
տակցութիւնը և դարձը, ներումի ձեւով տրուած աստուածային
չնորճ մըն է՝ մարդոց բաշխուած։ Իսկ խաչի ճամբան՝ արխնաող
ծունկերու վերելքն է գէպի յարութեան կեանքի լոյսը։

Արեւելքի մէջ, բոլոր եկեղեցիները անցած են նահատակու-
թեան կրակէն և իրենց ձեռքերուն ու ոտքերուն վրայ կը պահեն
տակաւին խաչելութեան վէրքերը։ Երական էփրամենիզմը, թեւա-
դրեալով իսկապէս անհոգեպէս, պիտի ըլլար ա՛ն, որ չափելէ
ետք տառապանքին խորութիւնը այլ եկեղեցիներուն, միայնէր ա-
նոնց իր ալ հանդիս գինին, ամբողջ մարդկութեան փրկութեան
համար պառաւրդուող նո՛յն Քրիստոսի Արեւան մէջ։

Պիտի գոյ երջանիկ օր մը, երբ եղբայրական սիրով գերար
հասկցած, իրարու անսակարկ գործակցութեան մը ձեռք երկա-
քած, հանդուրժող ողիով գերար դնահատող և իրարու նկատմամբ
յարդալիր եկեղեցիները պարզեն հոգեկամայլ անսարանը հոգիով
միացած ամբողջութեան մը՝ մի՛, սուրբ, քնդհանրական և առա-
քելական եկեղեցին Քրիստոսի։

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ Ս. ԱԹՈՒԻՍ ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷՒՆ՝

ՅԱՄԵՐԻԿԱ՝ Ի ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ ԵՒ Ի ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Տարույս սկիզբը, Ամերիկայի Տիթրոյթ քաղաքին մէջ Տիար Մարթին Աբգարեանի նախագահութեամբ կազմուած էր յատուկ յանձնախումբ մը՝ պատրաստելու համար արժանավայել տօնակատարութիւն մը, նուիրուած Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան 70-ամեակին, բայց մանաւանդ Վսեմաշուք Տիար Ալեք Մանուկեանի նախագահութեան քսանամեակին:

Երեք օրերու ընթացքին, Յունիս 27-29, Լ. Բ. Ը. Միութեան աշխարհի բոլոր մասնաճիւղերէն Տիթրոյթ պիտի հաւաքուէին ներկայացուցիչներ եւ բարերարներ, խորհրդակցելու ազգապարծան Միութեան ապագայ գործունէութեան շուրջ եւ վերջին օրը, Յունիս 29-ին, յատուկ ճաշկերոյթով մը պատուելու Բարեւորականի ցկեանս Նախագահը:

Այս լուրը երբ հասաւ Երուսաղէմ, Ն. Ամենապատուութիւն Տ. Եղիշէ Ս. Պատրիարքը որոշեց անձամբ յարգանքի բացառիկ տուրք մը ընծայել ազգիս եւ Ս. Աթոռիս մեծ բարերարին:

Յունիս 29-ի երեկոյեան, երբ Պատրիարք Սրբազանը անակնկալ մուտք գործեց «Շայպլաս» պանդոկի գեղեցիկ սրահէն ներս, զայն գտաւ լեցուած եւ պատրաստուած Յոբելեարին արժանի ճոխութեամբ եւ շքեղութեամբ: Պատուոյ սեղանին վրայ բազմած էին Միչիկընի նահանգապետը, աշխարհադէպ Ուէյն Սթէյթ համալսարանի նախագահը, Սաութհիլտի քաղաքապետը, Միացեալ Նահանգներու մօտ Կիպրոսի դեսպանը, Լ. Բ. Ը. Միութեան Ամերիկայի նախագահ եւ Ս. Աթոռիս բարերար Տիար Եղուարդ Մարտիկեանը, Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւելեան Թեմի Առաջնորդ Գերշ. Տ. Թորգոմ Արքեպս. Մանուկեանը, Հիւսիսային Ամերիկայի նախկին Առաջնորդ Գերշ. Տ. Սիոն Արքեպս. Մանուկեանը, օրուան հանդիսավար եւ Պոսթընի Պըրքլի գոլէճի նախագահը՝ Տքթ. Կրէկըրի Ադամեան, որոնց շարքին իրենց յատուկ տեղը գրաւեցին Ամեն. Պատրիարք Սրբազանը եւ իրենց ընկերացող Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպս. Աճէմեանը: Սրահը լեցուն էր աշխարհի չորս ծագերէն հոգ փութացած պատկառելի անձնատրութիւններով, որոնց մէջ նշմարելի էին Մոնաքոյէն Տէր եւ Տկն. Մուշեղ Ճիլերճեանները, Ուրուկուէյէն Տէր եւ Տկն. Միսաք Գուլումճեանները, Լոս Անճէլըսէն Տէր եւ Տկն. Արշակ Տիգրանեանները, Պոսթընէն Պրն. Սթիւ Մուկարը եւ Պրն. Խորէն Խոլլիկեանը, եւ բազմաթիւ ծանօթ բարերարներ եւ ազգայիներ:

Խանդավառութեամբ, արուեստով եւ հանդիսավարի սրամիտ ու պերճախօս խօսքերով զեղուն մթնոլորտի մը մէջ, պաշտօնական առաջին ելոյթը ունեցաւ Միչիկընի կառավարիչ Տիար Ուիլիւմ Միլլիքըն՝ բոլոր ծափահարութիւններու տակ: Շինարարութեան մէջ մանաւանդ Հայոց բերած նպաստին մասին գնահատանքի ջերմ արտայայտութիւններ ընելէ ետք, նահանգապետը Պր. Մանուկեանին յանձնեց պատուոյ գիր մը, ուր արձանագրուած էր նահանգի կառավարութեան յարգանքն ու գնահատանքը մեծ Բարերարին նկատմամբ: Ապա քաղաքապե-

տը բարձր գնահատանքով խօսեցաւ Պրն. Մանուկեանի ճիգերով կառուցուած Տիթորոյթի հայկական տաճարին մասին եւ կարդաց քաղաքապետարանի որոշումը՝ որով Յունիս 29-ը կը հռչակուէր «Ալեք Մանուկեան օր»։ Յաջորդ խօսողը, Պրն. Ճօրն Կըլըն, Ուէյն Սթէյթ համալսարանի նախագահը, յայտարարեց թէ համալսարանի նախագահութիւնը կ'ուզէր իր գնահատանքը յայտնել պատուարժան Յորբէլեարին՝ համալսարանի ամենէն գեղեցիկ շէնքերէն մին ձօնելով Ալեք Մանուկեանի անունը։ Ուէյն Սթէյթը Ամերիկայի գլխաւոր համալսարաններէն մին է իր 60,000 ուսանողներով և շատ գեղեցիկ շէնքերով, որոնց գոհարը՝ վերապահուած օտար լեզուներու և գրականութիւններու ուսուցման, կը կոչուէր այսուհետև «Ալեք Մանուկեան շէնք»։ Համալսարանի նախագահին այս յայտարարութիւնը ողջունեցաւ բոլոր ծափահարութիւններով։

Յորբէլեար Վսեմ. Տիար Ալեք Մանուկեան, Ուէյն Սթէյթ համալսարանի նախագահ Տիար Ճօրն Կըլընի հետ։

Օրուան իբրեւ գլխաւոր խօսող հրաւիրուած էր Կիպրոսի Դեսպան Տիար Նիքօս Տիմիթրիու, որ գեղեցիկ եւ խոր վերլուծումով ներկայացուց միջազգային կացութիւնը եւ Կիպրոսի հարցերը, յայտարարելով թէ Կիպրոսի կառավարութիւնն ու ժողովուրդը միշտ համակրանքով եւ կարեւորութեամբ ընդունած են 1915-ի թրքական ջարդերէն ազատած Հայ ժողովուրդի բեկորները, եւ թէ ներկայիս եւս զօրավիգ կը կանգնին Հայութեան արդար դատին։

Այս առիթով յատուկ կոնդակ մը հասած էր նաեւ Ամենայն Հայոց Կեհափառ Կաթողիկոսէն։ Թեմին Առաջնորդ Գերշ. Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոս ողջունելէ ետք Յորբէլեարը, հրաւիրեց Տիթորոյթի հոգեւոր հովիւ Հոգշ. Տ. Փառէն Կրդ. Աւետիքեանը՝ հանդիսատրապէս կարդալու Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռէն ղրկուած սրբատառ կոնդակը։ Ներկաները յոտնկայս լսեցին Կաթողիկոսական գնահատանքի արտայայտութիւնները Յորբէլեար Նախագահին ուղղուած. «Լ. Բ. Ը. Միութեան յատկապէս վերջին քսան տարիները կարելի է նկատել ոսկեայ շրջանը անոր գործունէութեան ծաւալին ու թափին, շրջանը Ձեր իմաստուն ու գործարար ղեկավարութեան... Երախտագէտ զգացումներով պարտինք գնահատել նաեւ Ձեր որդիա-

յան սերն ու պաշտամունքի հասնող գուրգուրանքը Սուրբ Էջմիածնի հանդէպ... Ձեր անձնատրուքինն ու Ձեր վաստակը պատիւ կը բերեն Ձեր տոհմին եւ համայն ազգին»:

Հանդիսութիւնները կազմակերպող յանձնախումբին կողմէ խօսք առաւ Տկն. Վարսենիկ Արզարեան, եւ յայտարարեց թէ Տէր եւ Տկն. Ալեք Մանուկեանները որոշած են եկեղեցին, ծերանոցը՝ զպրօքը կառուցանել ետք Տիթրոյթի մէջ, իրենց բարերարութիւններու փառապանծ ցանկին վրայ աւելցնել նոր մը՝ հայկական թանգարան մը: Այս առթիւ յանձնախումբը բարերար ամուլին նուիրեց Բեթահիոյ հին յախճապակի մը եւ ծաղկաման մը՝ իբրեւ առաջին նուէր կառուցութիւնը թանգարանին:

Ապա բեմ հրաւիրուեցաւ Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոս, հանդիսականներուն ներկայացնելու Երուսաղէմի բանաստեղծ Պատրիարքը, որ խանդավառ ծափահարութիւններու մէջ իր եւ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան երախտագիտութիւնը յայտնեց օրուան մեծ յոբելեարին, վեր հանելով Վսեմաշուք Տիար Ալեք Մանուկեանի արժանիքներն ու բարերարութիւնները, որոնք իրենց հաւասարը չունեցան տակաւին անցնող յիսուն տարիներու ընթացքին:

Խօսքի աւարտին, Պատրիարք Սրբազանը Յոբելեարին նուիրեց Երուսաղէմէն բերուած ձեռագործ գորգ մը, որ կը ներկայացնէր Մայր Հայաստանը Հայ պատմական քաղաքներու աւերակներուն վրայ, եւ որ գեղեցիկ զուգահիշաբանք մը կը կրէր մեծ Բարերարին ծննդեան թուականը՝ 1901:

Խօսք կ'առնէ Ն. Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը, իսկ Տիար Մ. Արզարեան ցոյց կու տայ Ն. Ամենապատուութեան նուէրը:

Օրուան հանդիսավար Տքթ. Ադամեան կարդաց մաս մը բազմաթիւ նամակներէն եւ հեռագիրներէն՝ ուղղուած Պրն. Մանուկեանի, իր նախագահութեան

քսանամեայ յորելեանի հանդիսութեանց առիթով: Առաջինը, ուղղուած Միացեալ Նահանգներու Նախագահ Պրն. Ռիչըրտ Նիքսընի կողմէ, կը գնահատէր մեծ քաղաքացիին կատարած բարեսիրական գործերն ու ընկերային ծառայութիւնները: Գնահատականման նամակներ կարդացուեցան Տիթորոյի քաղաքապետ Գօլմըն Եանկէն, Միչիկընի ծերակուտական Տիար Կրիֆթէն, Սփիտքահայութեան հետ Մշակութային Կապի Կոմիտէի նախագահ Պրն. Վարդէս Համազասպեանէն եւ բազմաթիւ ուրիշներէ:

Վերջին խօսողը եղաւ անջուշտ Յորելեարը, որ զգացուած շեշտով իր շնորհակալութիւնը յայտնեց խօսողներուն եւ ներկաներուն, բայց մանաւանդ Երուսաղէմի Սրբազան Պատրիարքին, որ Ս. Բաղաբէն մինչեւ Տիթորոյ եկած էր յարգանքի եւ գնահատանքի իր զգացումները՝ արտայայտելու Բարեգործականին եւ անոր Նախագահին: Յաջորդ օր Պատրիարք Սրբազանը պատարագեց եւ քարոզեց Տիթորոյի Ս. Յովհաննէս եկեղեցիին մէջ, ուր փութացած էր հաւատացեալներու խումբեամբ բազմութիւն մը, քարոզի բնաբան առնելով «Մորենին կիզէր բայց ոչ այրէր» Սուրբ Գրական բացատրութիւնը: Նորին Ամենապատուութիւնը խօսեցաւ Մովսէսի մասին՝ իբրեւ աստուածային ներշնչումով առաջնորդուած իր ժողովուրդին փրկարարը, եւ շեշտելով ազգային ու կրօնական ներշնչումներու անբաժնելի միութիւնը մեր եկեղեցիի կեանքին մէջ, ան կոչ ըրաւ Տիթորոյի Հայութեան վառ եւ անխախտ պահել մեր ժողովուրդի արիւնով եւ դարաւոր զոհողութիւններով վերապրած մեր եկեղեցին:

Նոյն երեկոյ, Ամենապատու Պատրիարք Սրբազանը հիւրասիրուեցաւ Տէր եւ Տկն. Ալեք Մանուկեաններու բնակարանը:

Յաջորդ օր, Երկուշաբթի կէսօրին, Պատրիարք Սրբազանը, Գերշ. Տ. Ծահէ Արքեպիսկոպոս եւ Հոգշ. Տ. Փառէն Վարդապետ այցելեցին Աթոռիս բարերար Տէր եւ Տկն. Եղուարդ Մարտիկեաններու բնակարանը, ուր եւ ճաշեցին: Տիթորոյ իր այցելութեան առիթով, Պատրիարք Սրբազանը փափաքեցաւ անձնապէս շնորհակալութիւն յայտնել Տիար Եղուարդ Մարտիկեանին, որ իր անունով թանգարան մը հիմնադրած էր Երուսաղէմի մէջ 1969-ին: Հոն էր որ առաջին անգամ ըլլալով ցուցադրուեցան Ս. Յակոբեանց զանազան թանկարժէք իրերը, եւ քանի մը ամսուան ընթացքին հարիւր հազարէ աւելի այցելուներու հիացումին պարզեցին Հայ արուեստի բացառիկ իրագործումները: Այս առիթով Ս. Պատրիարքը Տէր եւ Տիկ. Մարտիկեաններուն նուիրեց փողոսկրեայ չինական հին գեղոր մը:

Երեկոյեան, յորելիական հանդիսութիւններու կազմակերպիչ յանձնախումբը յատուկ ճաշկերոյթով մը պատուեց Պատրիարք Սրբազանը Ս. Յովհաննէս եկեղեցիի սրահին մէջ: Երկու հարիւրի մօտ կոչնականներ Տիթորոյէն եւ արտասահմանէն ներկայ եղան ճաշկերոյթին, որուն ընթացքին բանաստեղծ Զարեհ Մելքոնեանի հանդիսավարութեամբ, ուրախութեան եւ գնահատանքի արտայայտութիւններ իրարու յաջորդեցին, յայտնելու համար յանձնախումբին, Տիթորոյի Հայութեան եւ հանդիսականներուն երախտագիտութիւնը Պատրիարք Սրբազանին նկատմամբ:

Յաջորդ երեկոյ նման ճաշկերոյթ մը կազմակերպած էր Ս. Յովհաննէս եկեղեցիի հոգաբարձութիւնը, ի պատիւ Երուսաղէմի Ամենապատու Պատրիարքին: Շատ ջերմ եւ մտերիմ արտայայտութիւններով ներկաները խօսեցան Երուսաղէմի եւ անկէ իրենց այցելութիւններուն առիթով կրած տպաւորութիւններուն մասին: Խօսք առաւ Տիար Ալեք Մանուկեան, անգամ մը եւս կրկնելու համար իր զգացուած շնորհակալութիւնը Պատրիարք Սրբազանին՝ իրեն հանդէպ կատարուած բացառիկ այս ծեսին համար:

Յաջորդ օր Պատրիարք Սրբազանը հրաժեշտ առաւ Տիթորոյի Հայութե-

ԵՆԵ ԵՒ ՄԵԿՆԵՑԱՆ ԼՈՍ ԱՆՃԵՂԸ: ՄԻՆՇԵՆ ՕԳԱԿԱՅԱՆ ԻՐԵՆ ԸՆԿԵՐԱԳԱՆ ՏԻԹՐՈՅԻ ԿՈ-
ԳԵՐՈՐ ԿՈՎԻՐ, ՏԻԱՐ ԱԼԵՔ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ ԵՒ ՏԷՐ ԵՒ ՏԿՆ. ՄԱՐԹԻՆ ԱՐԳԱՐԵԱՆՆԵՐ:

Գալիֆորնիա այցելութիւնը ոչ մէկ պաշտօնական հանգամանք կը ներ-
կայացնէր, այլ նպատակ ունէր միայն անհատապէս այցելել եւ տեսակցիլ մի քանի
ազգայիններու հետ, որոնք Երուսաղէմի Աթոռին բարերարներ եղած են:

Գալիֆորնիայէն վերադարձին, Պատրիարք Սրբազանը եւ Գերշ. Տ. Շահէ
Արքեպիսկոպոս կանգ առին Նիւ Եորք, ուր երեք օրուան ընթացքին տեսակցու-
թիւններ ունեցան Պատրիարքութեան բարերարներուն հետ: Այս առթիւ, Աթոռիս
բարերար եւ Պատրիարք Սրբազանին մօտ բարեկամ Մեծ. Տիար Հայկ Գալուքճ-
եան ճաշկերոյթ մը տուաւ ի պատիւ Ն. Ամենապատուութեան «Աթլէթիք Գլաւ»ի
սրահին մէջ, որուն հրաւիրեց նաեւ Ամերիկայի Արեւմտեան եւ Արեւելեան թեմե-
րու Առաջնորդները եւ խումբ մը պատկառելի անձնաւորութիւններ:

Իսկ Ուրբաթ, Յուլիս 12-ի երեկոյեան, Գերշ. Տ. Վաչէ Եպս. Յովսէփեան
որ ճոյնպէս Նիւ Եորք կը գտնուէր, Նիւ Ջորգիի իր եղբօր տան պարտէզին մէջ
հիւրասիրութիւն մը կազմակերպեց ի պատիւ Ն. Ամենապատուութեան: Ընդունե-
լութեան ներկայ էին Նիւ Եորքի շրջանի հոգեւորականներու մեծ մասը, որոնք
Երուսաղէմի մէջ նախկին աշակերտները եղած էին Ն. Սրբազնութեան, ինչ որ
հաճելի եւ մտերմիկ խօսակցութեան մթնոլորտ մը ստեղծեց երկար տարիներ ետք
գիրար վերագտնող եկեղեցականներու միջեւ:

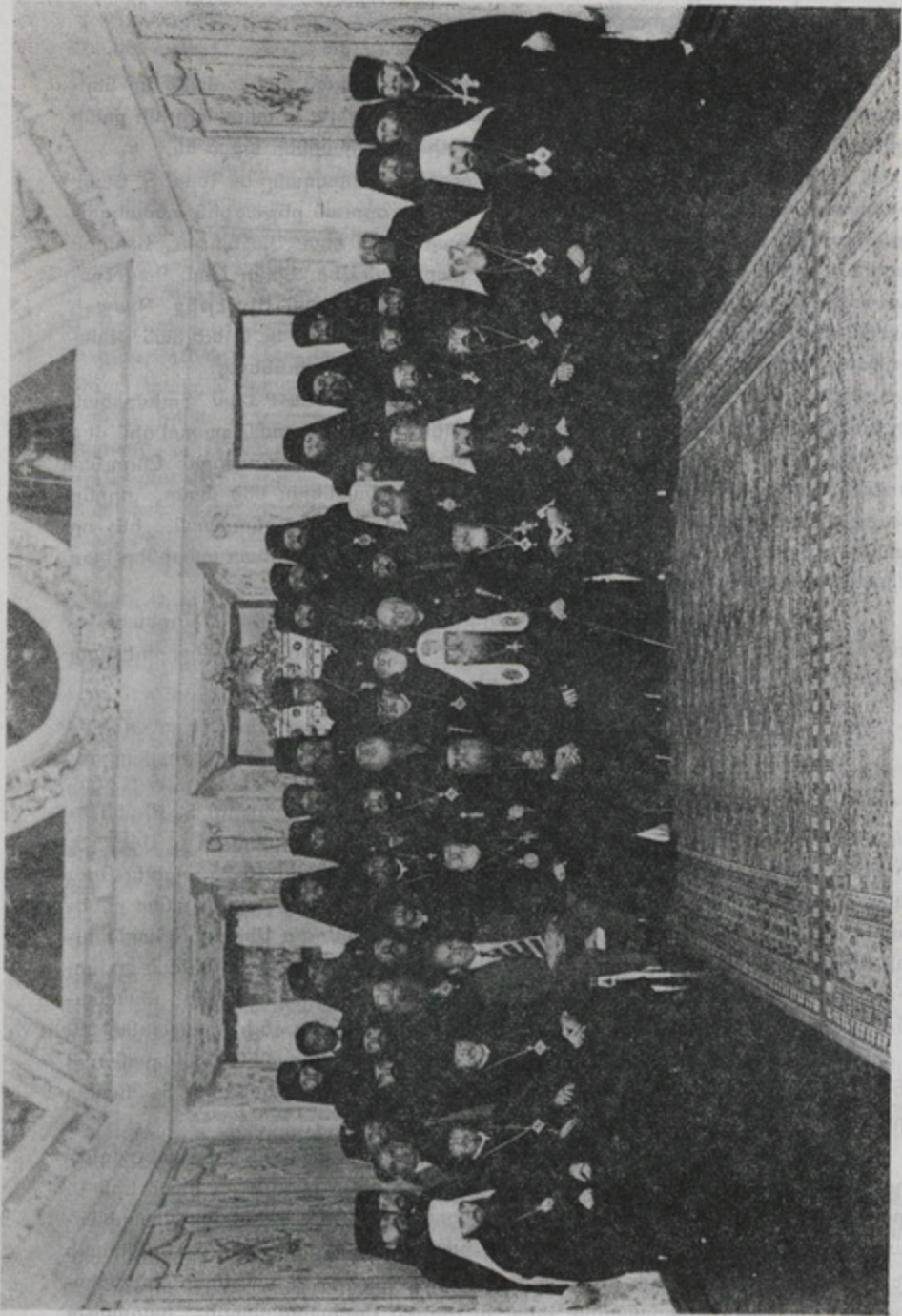
Յաջորդ կէսօրին Պատրիարք Սրբազանը, Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպիսկո-
պոսի եւ Գերշ. Տ. Վաչէ Եպիսկոպոսի հետ մեկնեցաւ Փարիզ, ուր գիշերելէ ետք
յաջորդ առաւօտ կանուխ ուղեւորուեցաւ դէպի Մոսկուա:

Անցեալ տարի, Համայն Ռուսիոյ Պատրիարք Ն. Սրբութիւն Տ. Բիմեն Ե-
րուսաղէմ տուած իր այցելութենէն ետք յատուկ գրութիւն մը յղած էր Ն. Ամեն. Տ.
Եղիշէ Ս. Արքեպիսկոպոսին, հրաւիրելու համար զայն Յուլիս 16-25 այցելել Ռուս
Եկեղեցիին, եւ Նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոսի եւ անոր ընկե-
րացող շքախումբին հետ մասնակցիլ սրբազան հերոս Սուրբ Սերգեյ Ռատոնժժս-
կիի անուան տօնակատարութիւններուն: Պատրիարք Սրբազանը ընդունած էր այդ
հրաւերը եւ Վեհափառ Հայրապետին յայտնած իր համաձայնութիւնը՝ միասնա-
բար ուղեւորուելու Մոսկուա եւ Բիւլ, Ռուս Եկեղեցիին տրուելիք պաշտօնական
սլոցելութեան մասնակցելու նպատակով: Պատրիարք Սրբազանին կ'ընկերանային
Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոս, Դիւանապետ Ս. Աթոռիս, եւ Հոգշ. Տ. Պարէտ
Վրդ. Երեցեան:

Յուլիս 15-ի կէսօրէն ետք երբ Պատրիարք Սրբազանը իր հետեւորդնե-
րով հասաւ Մոսկուայի միջազգային օդակայանը, զինք ընդունելու եկած էին Ն.
Սրբութիւն Տ. Բիմեն Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ Ռուս Եկեղեցիի Պատրիար-
քարանձի արտաքին յարաբերութիւններու բաժնի նախագահ Գերշ. Տ. Եուսէնալի
Մետրոպոլիտի, Էսթոնիայի եւ Դաիլի Մետրոպոլիտ Գերշ. Տ. Ալեքսի Արքեպիս-
կոպոսի, Օսեսայի Մետրոպոլիտ Գերշ. Տ. Սերգեյ Արքեպիսկոպոսի, բազմաթիւ
բարձրաստիճան հոգեւորականներու, ինչպէս նաեւ ՍՍՀՄ Միւսիստրների սովետին
կից կրօնական պաշտամունքներու խորհուրդի նախագահի տեղակալ Տիար Պ. Վ.
Մակարձեւի: Օդակայանի սրահին մէջ բարի գալուստի փոխադարձ արտայայտու-

Ս. Սերգեյի տոմարատարութեան մասնակցող Բուս եւ Հայ Եկեղեցիներու
 քարտրատիւն հոգեւորականները, գլխաւորութեամբ Ն. Ս. Տէր Բիւնն
 Պատրիարքի, Զակարիայի Պատրիարքարանի դպրիկին մէջ :

թիւներէ ետք, Ն. Սրբութիւն Տ. Բիմեն Պատրիարքը Նորին Ամենապատուութիւնը ու իր շքախումբը առաջնորդէց Մոսկուայի «Ուքրաճիա» հիւրանոցը:

Յաջորդ օր Պատրիարք Սրբազանը, Ն. Սրբութեան եւ Ռուս Եկեղեցիի Մետրոպոլիտներու եւ բարձրաստիճան հոգեւորականներու խումբին հետ գնաց Մոսկուայի Տոմատետով օղակայանը՝ ընդունելու համար Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոսը եւ իրեն ընկերացող Արարատեան Թեմի փոխանորդ Գերշ. Տ. Կոմիտաս Արքեպս. Տէր Ստեփանեանը եւ Հարաւային Ամերիկայի Հայրապետական Պատուիրակ Գերշ. Տ. Բաբգէն Արքեպս. Ապատեանը: Երկու հայրապետները սիրալիր ողջագոյրումէ եւ ողջոյնի ջերմ խօսքերու փոխանակութենէ ետք, իրենց շքախումբերով ուղղուեցան դէպի «Ուքրաճիա» հիւրանոցը, ուր շքեղ սրահի մը մէջ պատրաստուած գեղեցիկ սեղանի մը շուրջ բարեկամական արտայայտութիւններով անգամ մը եւս ողջունեցին զիրար:

Յաջորդ օր, Յուլիսի 17-ին, Հայ Եկեղեցիի պատուիրակութիւնը, գլխաւորութեամբ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսին, ուղեւորուեցաւ դէպի Ջակորսք, Ռուս Եկեղեցիի կրօնական կեդրոնը, եւ արժանացաւ ժողովրդական հոծ բազմութեան մը խանդավառ ընդունելութեան:

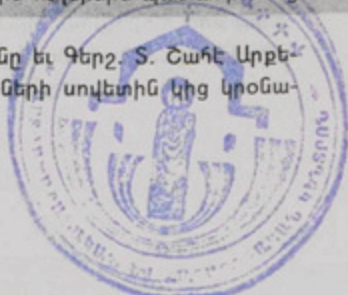
Նոյն երեկոյ, Հայաստանեայց Եկեղեցիի Վեհափառ Կաթողիկոսը եւ Երուսաղէմի Սրբազան Պատրիարքը, Հայ արքեպիսկոպոսներու եւ եպիսկոպոսներու ընկերակցութեամբ մեծահանդէս թափօրով առաջնորդուեցան Ջակորսքի Ս. Երրորդութեան հիմնաւոր տաճարը, ուր ամփոփուած են եւ ժողովրդական բացառիկ յարգանքի կ'արժանանան Ս. Սերգէյի աճիւնները: Ռուսական արուեստի ամենեւէն գեղեցիկ եւ աշխարհածանօթ սրբանկարներով զարդարուած այդ տաճարին մէջ, ուր կը տիրեն Ռուս հին նկարչութեան մեծագոյն վարպետին՝ Ռուպլովի գործերը, եւ ռուսական կրօնական երաժշտութեան ստեղծած միաթիւք մթնոլորտով, խոովիչ փորձառութիւն մըն էր Հայ Եկեղեցականներուն ունեցածը՝ հսկումի արարողութեան ամբողջ տեսողութեան:

Նոյն ապրումը յաջորդ օր եւս լեցուց հոգիները մեր Եկեղեցականներուն, երբ Ջակորսքի Ս. Համբարձման մեծ տաճարին մէջ Ն. Ս. Տ. Բիմեն եւ Աղեքսանդրիոյ Յունաց Տ. Նիկողայոս Ջ. Պատրիարքները միասնաբար պատարագեցին: Պատարագի աւարտին Նորին Սրբութիւնը ժողովուրդին ուղղած իր խօսքին մէջ ողջոյնի ջերմ արտայայտութիւններով եւ քրիստոնէական սիրոյ գեղեցիկ բառերով ջատագովեց Հայոց Եկեղեցին եւ անոր Հովուապետը, յայտնելով իր եւ իր Եկեղեցիին համակրութիւնը Հայաստանեայց Եկեղեցիին նկատմամբ: Փոխադարձաբար, Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն Ա. Վեհափառ Կաթողիկոսը շնորհակալութեան եւ ջերմ ըզգացումներու իր գեղեցիկ արտայայտութեամբ պատասխանեց Ն. Ս. Բիմեն Պատրիարքին:

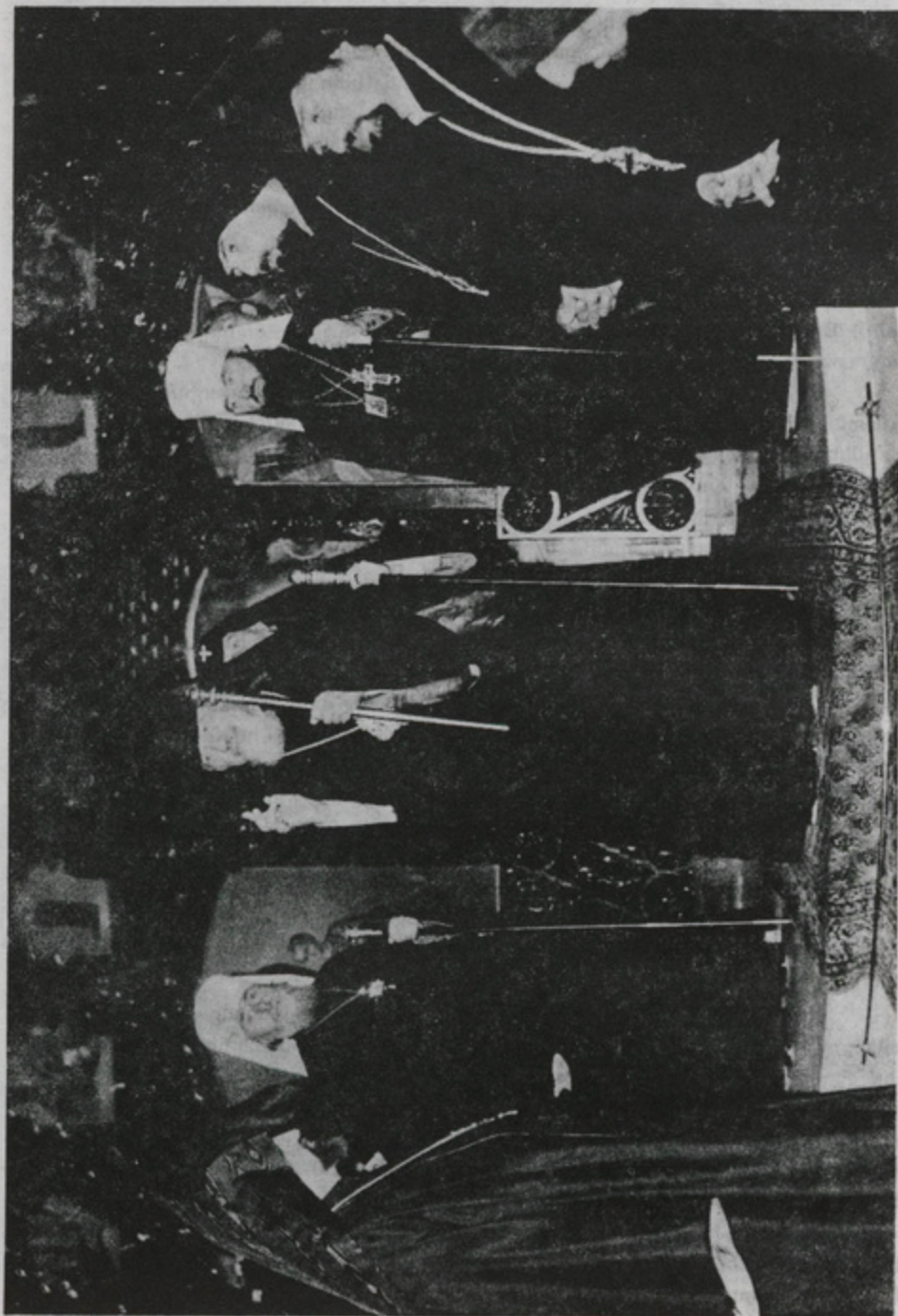
Ապա Ռուս եւ Հայ Եկեղեցիներու հոգեւորականներու դասը մեծահանդէս թափօրով կտրեց Եկեղեցիէն ներս եւ դուրս հաւաքուած տասնեակ հազարներ հաշուող ջերմեւանդ եւ ուխտաւոր հաւատացեալներու բազմութիւնը, եւ վանքի մեծ հրապարակին վրայ կատարեց Ս. Սերգէյի նուիրուած յատուկ արարողութիւն մը: Յուզիչ ըլլալու չափ ուշագրաւ էր տեսնել հաւատացեալներու խումբը բազմութեան յարգալիր եւ կանոնաւոր մասնակցութիւնը արարողութիւններուն եւ կրօնական երգեցողութեան, մաքուր եւ ամուր հաւատքի մը խորքերէն բարձրացած:

Եկեղեցական հանդիսութիւններէն ետք, Ջակորսքի վեհարանի սրահին մէջ Ն. Ս. Տ. Բիմեն Պատրիարքը հանդիսաւոր ընդունելութեամբ մը պատուեց Հայ Եկեղեցիի պատուիրակութիւնը: Նորին Սրբութեան ջերմ ուղերձին պատասխանեց Ն. Ամենապատուութիւն Սրբազան Պատրիարքը:

Յուլիսի 19-ին, Ամեն. Պատրիարք Սրբազանը եւ Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոս պաշտօնապէս այցելեցին ՍՍՀՄ Միջհատրների սովետին կից կրօնա-

Ն. Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայր Կ'օրինէ Թուս հասարակները Մոսկուայի

Ս. Յարութեան տաճարին մէջ պաշտօնաւ հսկումի բնութեան :

կան պաշտամունքներու խորհուրդի նախագահ Տիար Ա. Կուրոյետովին, յայտնելու համար իրենց շնորհակալութիւնը՝ այն բոլոր դիւրութիւններուն եւ հիւրասիրութիւններուն համար, որոնք Հայաստանեայց Եկեղեցիի պատուիրակութեան ընծայուեցան, պաշտօնական այս այցելութեան առիթով։

Յետ միջօրէին, Վեհափառ Հայրապետը, Պատրիարք Սիրազանը եւ իրենց շքախումբերը այցելեցին Մոսկուայի մէջ Հայաստանի կառավարութեան ներկայացուցիչ Տիար Սուրէն Մելքումեանին։

Յաջորդ օր, Հայ հոգեւորականները, առաջնորդութեամբ Ռուս հիւրընկալ մետրոպոլիտներուն, այցելեցին Մոսկուայի Թրեթիաքովի պատկերասրահը եւ Ռուսլովի անուան հիմ սրբանկարներու ցուցասրահը, որ նոյն ատեն վաճառ է ուր հոշակատր նկարիչը ապրած է իբրեւ վաճական եւ իր վրձինին հրաշքով ստեղծագործած որպէս Ռուս ժողովուրդի հաւատքին հարազատ արտայայտիչը։

Երեկոյեան, Հայ Եկեղեցիի պատուիրակութիւնը ներկայ եղաւ Մոսկուայի Ս. Յարութեան տաճարին մէջ Կազանի Ս. Աստուածածնի տօնի հսկումի արարողութեան։ Մետրոպոլիտ Եովնեմային, որ կը նախագահէր օրուան հանդիսութիւններուն, հրաւիրեց Նորին Ամենապատուութիւնը իր օրհնութիւնը տալու ժողովուրդին։

Կիրակի առտու, Պատրիարքարանի մայր տաճարին մէջ Հայոց Հայրապետը, Երուսաղէմի Ս. Պատրիարքը եւ Հայ Եկեղեցիի ներկայացուցիչները ներկայ գտնուեցան Ն. Ս. Տ. Բիմեն Պատրիարքի մատուցած պատարագի հոգեզմայլ արարողութեան, եւ անգամ մը եւս ըմբոշեցին Ռուս Եկեղեցական արարողութեան ճոխութիւնը, այլազանութիւնը եւ ժողովուրդի բարեպաշտ մասնակցութիւնը անոր։ Այս առթիւ Համայն Ռուսիոյ Պատրիարքը գրաւոր ուղերձով մը իր ուրախութիւնը յայտնեց որ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի նախագահութեամբ Հայաստանեայց Եկեղեցիի պատկառելի պատուիրակութիւն մը առաջին անգամ ըլլալով՝ պաշտօնական այցելութեամբ Մոսկուա կու գար եւ կը մասնակցէր իրենց ազգային սուրբին՝ Ս. Սեբգեյի տօնակատարութեան։ Ի պատասխան անկեղծ այս արտայայտութեան, Ամենայն Հայոց Տ. Տ. Կազէն Ա. Վեհափառ Կաթողիկոսը խօսեցաւ Հայ Եկեղեցիի մարտիրոսութեան, Հայ ժողովուրդի տառապանքին եւ Հայ հաւատքի անխորտակելի ուժի մասին, եւ եզրակացուց՝ շեշտելով թէ առաջին անգամ ըլլալով պատմութեան մէջ, 55 տարիներէ ի վեր իր հայրենի հողին վրայ ապրող Հայ ժողովուրդը ձերբազատուած է այլեւս դարեր շարունակ իրեն սպառնացող քրնաջնջումի վտանգներէն, եւ այս՝ շնորհիւ Ռուս ժողովուրդի իրեն ընծայած անսակարկ հովանաւորութեան եւ պաշտպանութեան։

Կիրակի կէսօրէ ետք, Համայն Ռուսիոյ Պատրիարքը ճաշկերոյթով մը պատուեց Ամենայն Հայոց Հայրապետը եւ Հայ բարձրաստիճան հոգեւորականները։ Ողջերթի այս ընդունելութեան Ռուս հոգեւորականներու կողքին ներկայ եղան նաև ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետին կից կրօնական պաշտամունքներու խորհուրդի նախագահ Տիար Ա. Կուրոյետովը եւ իր տեղակալը՝ Տիար Պ. Վ. Մակարձեւը։

Յաջորդ օր, Երկուշաբթի, 22 Յուլիս, Հայաստանեայց Եկեղեցիի պատուիրակութիւնը, գլխաւորութեամբ Վեհափառ Հայրապետին, հրաժեշտ առաւ Համայն Ռուսիոյ Պատրիարք Ն. Ս. Բիմենէն՝ որ Ռուս բարձրաստիճան հոգեւորականներու ընկերակցութեամբ եկած էր մինչեւ Մոսկուայի Վնուքովոյի օդակայանը։ Ներկայ էր նաև ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետին կից կրօնական պաշտամունքներու խորհուրդի նախագահի տեղակալ Տիար Պ. Վ. Մակարձեւը։

Հայաստանեայց Եկեղեցիի պատուիրակութիւնը Քիւե ժամանեց նոյն օրը, եւ օղակայանին մէջ ընդունուեցաւ Ուքրանիոյ Էկզարք՝ Գերշ. Տ. Ֆիլարետ Մետրոպոլիտի եւ բարձրաստիճան Ռուս հոգեւորականներու կողմէ: Ներկայ էր նաեւ Ուքրանիական ՍՍՀ Մինիստրների սովետին կից կրօնական գործերու նախագահի տեղակալ Տիար Պիլիպենին:

Երեքշաբթի, 23 Յուլիսին, այցելութիւններ տրուեցան Քիւեի հոշակաւոր Ս. Սոֆիա տաճարին եւ Պեշքերեան ու Պոկրովսկի մենաստան-կուսանոցներուն: Նոյն օրը Ն. Ս. Օծութիւն Վեհափառ Հայրապետը եւ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը, ընկերակցութեամբ Հայ հոգեւորականներուն, ծաղկեպսակ զետեղեցին Սովետական Անյայտ Զինուորի յուշարձանին վրայ:

Հայաստանեայց Եկեղեցիի պատուիրակութիւնը յաջորդ օր, Չորեքշաբթի, Ս. Օլկայի տօնին առթիւ ներկայ եղաւ Ս. Վատիմիր տաճարին մէջ մատուցուած Ս. Պատարագին, եւ Վեհափառ Հայրապետն ու Գերշ. Տ. Ֆիլարետ Մետրոպոլիտը ողջոյնի ջերմ խօսքեր փոխանակեցին: Իսկ կէսօրէ ետք, Հայ պատուիրակութեան ի պատիւ տրուած ողջերթի ճաշկերոյթին խօսք առին Գերշ. Տ. Ֆիլարետ Մետրոպոլիտը, Ն. Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը, ինչպէս նաեւ Ուքրանիական ՍՍՀ Մինիստրների սովետին կից կրօնական գործերու խորհուրդի նախագահի տեղակալ Տիար Պիլիպենին:

25 Յուլիս, Հինգշաբթի օր, Վեհափառ Հայրապետը, Պատրիարք Սրբազանը եւ Հայ պատուիրակութեան անդամները հրաժեշտ առին իրենց ազնիւ հիւրընկալներէն եւ վերադարձան Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին:

Նորին Ամենապատուութիւնը եւ իր շքախումբը վեց օր անցուցին Հայաստանի մէջ, ուր հիւրը եղան Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն Ա. Վեհափառ Կաթողիկոսին: Այս առթիւ, Նորին Ամենապատուութիւնը, Արարատեան Թեմի Կաթողիկոսական Փոխանորդ Գերշ. Տ. Կոմիտաս Ս. Արքեպիսկոպոսի առաջնորդութեամբ, այցելեց Երեւանի Ս. Սարգիս եկեղեցին, որ ամբողջութեամբ վերակառուցուած շրջեղ տաճար մը եղած է: Պատրիարք Սրբազանը եւ իր հետեւորդները մեծ գոհունակութեամբ դիտեցին քարի աշխատանքը, քանդակները, զմբէթը եւ կառոյցին յաջող սլացքը, իրագործուած՝ ճարտարապետ Գալիկեանի ղեկավարութեամբ:

Շաբաթ երեկոյեան, Պատրիարք Սրբազանի և իր հետեւորդներուն ի պատիւ Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարին մէջ կազմակերպուած էր հոգեւոր երաժշտութեան ունկնդրութիւն մը: Տաճարի երգչախումբը, ղեկավարութեամբ Դարապետ Խորէն Մէլիսնէճեանի, մեծ վարպետութեամբ կատարեց երոպական, ռուսական եւ հայկական հոգեւոր երգերու ծրագիր մը: Մեներգողն էր հոշակաւոր երգչուհի Լուսինէ Զաքարեան, որ իր հոգեշունչ ձայնով անգամ մը եւս լեցուց Մայր Տաճարի կամարները:

Յուլիս 30-ին, Կիրակի, Պատրիարք Սրբազանը եւ իրեն ընկերացող հոգեւորականները ներկայ գտնուեցան Ս. Պատարագի արարողութեան Էջմիածնի Մայր Տաճարին մէջ: Պատարագի ընթացքին Վեհափառ Կաթողիկոսը բարեպաշտ ժողովուրդին խօսեցաւ Հայ Եկեղեցիի բարձրաստիճան հոգեւորականութեան Ռուս Օրթոտոքս Եկեղեցիին տուած այցին մասին, շեշտելով մանաւանդ բարեկամութեան, իրերհասկացողութեան, փոխադարձ յարգանքի եւ քրիստոնէական սիրոյ կապը՝ որով կը յատկանշուին այժմ Ռուս եւ Հայ Եկեղեցիներու յարաբերութիւնները: Ապա Մայր Տաճարի թեմէն Վեհափառ Հայրապետը ողջունեց ներկայութիւնը Երուսաղէմի Սրբազան Պատրիարքին, եւ այդ առթիւ շեշտեց Ս. Յակոբեանց, Աթո-

ոին բարերար դերը մեր եկեղեցիի կեանքէն ներս, եւ անոր վայելած միջազգային բացառիկ դիրքը Երուսաղէմի Սուրբ Քաղաքին մէջ: Մասնաւորելով իր խօսքը Նորին Ամենապատուութեան մասին, դրուատական խօսքերով զնահատեց Պատրիարքարանիս մէջ կատարուած իրագործումները վերջին տասնամեակին, կըրթական, շինարարական, հրատարակչական աննախընթաց թափը՝ որով շէնցաւ ու ծաղկեցաւ Ս. Յակոբեանց հնադարեան վանքը:

Պատարագէն ետք ճաշկերութիւն մը Ն. Վեհափառութիւնը հրաժեշտ տըլաւ Պատրիարք Սրբազանին եւ հիւր եկեղեցականներուն:

Երեքշաբթի առաւօտ, Պատրիարք Սրբազանը Երեւանէն ուղղուեցաւ Պէրութ, ուրկէ Ամմանի ճամբով հասաւ Ս. Աթոռ՝ վեց շաբաթներու բացակայութենէ մը ետք:

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՏԵՍԱԿԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

119. ՀՐԵՇՏԱԿՆԵՐՈՒՆ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ. Հրեշտակներու բանական կարողութեան մասին հարկ է որ բանեք թէ թէեւ գերազանց է, բայց ոչ անսահման: Կենթադրենք ուրեմն թէ ունին բանականաց, բնազանցականաց եւ գերբնականաց գիտութիւնները ըստ իրարանջիւր տեսակի, բայց չունին անշուշտ գերբնականներուն ուղղակի գիտութիւնը, որ կը պահանջէ անսահման միտք: Կենթադրենք նաեւ որ ունենան կարողութիւն հաղորդակցութեան, զի ոչինչ կ'արգիլէ հոգեղէններուն՝ ազդել իրարու վրայ նոյն տեսակէ կանխերու մէջ, եթէ հոգիները կրնան ազդել նաեւ մարմնի վրայ:

Նուազ անխմանալի է նիւթին հաղորդակցութիւնը աննիւթին հետ, քան նիւթին հաղորդակցութիւնը նիւթին հետ եւ աննիւթինը՝ աննիւթին հետ: Եւ եթէ իրական է առաջինը, եւս քան զիս իրական կրնայ ըլլալ եւ երկրորդը:

120. ՀՐԵՇՏԱԿՆԵՐՈՒՆ ԱԶԱՏ ԿԱՄՔԸ. Իսկ հրեշտակներու ազատութեան համար գէպ է յիշեցնել զանազանութիւնը որ կայ ընդմէջ հակասութեան ազատութեան եւ հակասութեան ազատութեան: Այս մասին կը բացատրուի մարդկային ազատութեան մասին խօսուած ատեն:

Մարդուն մէջ, իր այժմեան վիճակով, երկուքը միանգամայն կ'ընդունինք. այն է՝ ազատութիւն՝ ընելու եւ չընելու, եւ ազատութիւն՝ բան մը ընելու եւ անոր հակառակն ալ ընելու: Այս երկրորդ ազատութեան համար, որ կատարելութեան պայման չէ ընաւ, կ'ըսենք թէ կը պակսի Աստուծոյ մէջ, ու նոյն սկզբունքով կ'ըսենք նաեւ թէ ան կը պակսի այն արարածներուն մէջ ալ, որոնց կացութիւնը անցած է փորձութեան կամ ազատութեան վիճակէն եւ հասած նպատակի եւ դա-

դարձան վիճակին: Նպատակի եւ դադարման վիճակը կը լռեցնէ հակասութեան ազատութիւնը եւ կը պահէ հակասութեան ազատութիւնը: Ինչ որ այս մասին կ'ընդունինք հոգիներու համար՝ աշխարհէ ելլելէ վերջ, նոյնը կ'ընդունինք նաեւ հրեշտակներու վրայ, զանոնք եւս նկատելով փորձութեան վիճակէն անցած, ոմանց անկումէն առաջ: Իսկ այս փորձութենէն ետքը երկուքն ալ, այսինարդարները եւ թէ մեղուցեալները, հասած քըն հրեշտակային երկու դասերն ալ՝ թէ՛ կը նկատենք նպատակի վիճակին: Որով երկուքն ալ այլեւս հաստատուած ըլլալով իրենց գտնուած վիճակին մէջ՝ չեն կորսնցնէր ազատութեան բնական կարողութիւնը, բայց կը պահեն միայն հակասութեան կարողութիւնը, եւ չունին առիթ զործածելու հակասութեան ազատութիւնը:

Այսպէս կը բացատրենք հրեշտակներու բարութիւնը եւ դեհրու չարութիւնը, երբ կ'ըսենք առաջիններուն համար թէ այլեւս չեն կրնար դառածիլ գէպի չարիք, եւ վերջիններուն համար՝ թէ այլեւս չեն կրնար դառնալ գէպի բարիք:

121. ԴԵՒԵՐՈՒՆ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔԸ. Այն տեղեկութիւնները զորս լոկ իբր հմտական ծանօթութիւններ յառաջ բերինք հրեշտակներուն նկատմամբ, հետեւելով միշտ հաւանականագոյն եւ խոհականագոյն կարծիքներու, նոյն եղանակու պիտի կրկնուին նաեւ զեւերուն մասին, որոնց բնութիւնը, յատկութիւնները եւ ինչ որ իրենց գոյութեան եւ բրնական կատարելութեանց կը վերաբերի՝ համահաստատ կը նկատենք հրեշտակներուն հետ, բացի միայն զապարման յանգած բարութենէն եւ չարութենէն: Ուրեմն բացատրական նոյն գիտողութիւնները ունինք անոնց գիտութեան չափին, կարողութեան,

աննիւթականութեան եւ տեսիլքներու պէս-
պիտականութեան մասին :

Ինչպէս տեսանք ցարդ յառաջ բերածնե-
րէն, Ս. Գիրքը ուղղակի ոչինչ կը վարդապե-
տէ եւ կատարեալ ծանօթութիւն մը չի տար
Հրեշտակներու անկման մասին, որով դարձին
մանրամասնութիւնները քննել ուղղակի
առատամաստ կարծիքներ միայն կը յայտնեն :
Արդարեւ եւ անկման միջեւ անցած ժա-
մանակը շատ երկար չեն համարեր, ինչպէս
սովորաբար նոյնը կը մտածուի մարդկային
անկման մասին : Անկեալներուն թիւը փոքրա-
մասնութիւն կը նկատուի, թերեւս յենցով
Յովհաննու Եսայանութեան «Տեսնեալս (փի-
շապին մեծի) քարէլը դերբորդ մասն առե-
լաց երկնից» (Յայտ. ԺԲ 4) խօսքէն : Իսկ
մեղուցեալներուն գլուխը կը կոչուի արուս-
եան, իբրեւ գիրքի կատարելութեան տեսա-
կէտով ամենէն մերձաւորը Աստուծոյ, ինչ-
պէս համանուն աստղը արեգակին մերձաւո-
րագոյն կը տեսնուի տեղական գիրքով. «ն
կը կոչուի նաեւ Սագայլ եւ կը կարծուի գե-
րագոյն եղած ըլլալ քան Միքայէլն ու Գաբ-
րէլը» որոնք Ս. Գիրքին մէջ կը նշանակուին
իրեւ գլխաւորներ Հրեշտակներու դասին :
Գարձեալ, ամենք ըստ անկեալները քահա-
նայութիւն կը կարծեն, իսկ ուրիշներ ամէն
զատակարարութենէ զուրա կը համարեն զա-
նոնք : Խնդիրներ՝ որոնց բացատրութեան ոչ
մէկ հաստատուն կ'ուսան կայ եւ որոնք մեծ
կարեւորութիւն ալ չեն ներկայացներ :

122. ԱՆԿԵԱԼՆԵՐՈՒՆ ՄԵՂՔԸ. Հրեշ-
տակներու մեղքին համար սովորութիւն ե-
ղած է կարծել թէ ամբարտաւանութիւն էր
ան, հետեւեցնելով Սիրաքի «Ակիզքն՝ մեղաց
ամբարտաւանութիւն» (Սիր. Ժ 15) եւ Տալթի-
թի «Յամբարտաւանութենէ կորուսար
(Տալթ. Գ 14) խօսքերէն, թէ եւ այս բառե-
րուն մէջ Հրեշտակներու մասին ոչ մէկ ակ-
նարկութիւն կայ : Նոյնպէս են նաեւ Էսայիի
խօսքերը, որոնք սովորաբար յառաջ կը բեր-
ուին եւ որոնք կարծէք աւելի Բարեկոյնի ակ-
նարկութիւն են. «Զիտ'ոյ անկալ յերկնից
Աստուտին որ ընդ աստուծոն ծագէր. անկալ
յերկիր, խորտակեցաւ՝ որ առաքէր առ ամե-
նայն ազգս : Դու առէիր ի մտի քում, ելից
յերկինս, ի վերայ քան զաստեղս երկնից ար-

կից զաթառ իմ, նստայց ի յերկին բարձու, ի
վերայ յերկնից բարձանց հիստիսոյ, ելից ի
վեր քան զամպս, եղէց նմանոյ բարձրելոյն»
(Ես. ԺԳ 12-14) : Բայց թէ արդեօք Հրեշտակ-
ներուն արուեցա՞ն զղջման ատիթ, թէ արդ-
եօք անոնք հանդիպեցա՞ն աստուածային ու-
ղորմութեան, եւ թէ անոնց համար սահման-
ուեցա՞ն արդեօք փրկագործական անօրինու-
թիւններ՝ հարցեր են, որոնց համար հարկ է
բաշխել ոչինչ զիտելը : Արտիճեալս Աստուա-
ծաշունչը որ այդ մասին առատօրէն կը խօսի
երբ մարդուն վրայ է խնդիրը, ապահովապէս
կը լռէ Հրեշտակներու նկատմամբ : Իսկ պա-
տիճին համար մէկ պարագայ կայ միայն, թէ
ժողովուրդեան անկէ՞ն ար որ էին առաջ, երա-
նափայլէ՞ն ար զրուած էին : «Տեսանէի րո-
տատանալ անկեալ յերկնից իբրեւ զփայտակն»
(Ղուկ. Ժ 18) : Քրիստոսի խօսքը արժան է
մեկնել նաեւ յանկարծաճառ ցտաման եւ ար-
տաքաման վրայ : Իսկ թէ ի՞նչ էր պատիժը՝
զժուար է որոշել ցորչափ խօսքը հոգեղէնե-
րու մասին է. հար, դեհն, տանջանք եւ այ-
լն այլորանական իմաստ միայն կրնան ու-
նենալ տնչուշտ, երբ խնդիրը հոգեղէններու
կը վերաբերի :

123. ԱՆԿԵԱԼՆԵՐՈՒՆ ԳԱՏԱՍՏԱՆԸ.

Խնդիր է նաեւ թէ անկեալ Հրեշտակները
վերջնականապէս զատապարտուեցա՞ն արդ-
եօք եւ պատիժներու զժո՞խքն են արդէն, թէ
պիտի զատուին վերջին օրը : Աւատարանը
բարեկրօն եւ չարեկրօն զատապարտին վրայ
խօսած տաճն միշտ մարդերը նկատի ունե-
ցած է եւ Հրեշտակներուն մասին ոչինչ կ'ը-
սէ : Բայց չարեկրօն զատակները արտասա-
նած տաճն կ'ըսէ թէ «հարն յախտեալան...
պատարտեալ է Սատանայի եւ Հրեշտակաց
նորս» (Մատթ. ԻԵ 41). բայց չենք կրնար
անփորձան քակ թէ զժոխքի այդ պատրաս-
տութիւնը տակաւին պատրաստութեան փի-
ճակի մէջ է թէ արդէն դարձապիտեան փի-
ճակի անցած : Պատրաստ կ'ըսէ. «Զի եթէ ի հը-
րեշտակն յանցուցեալս Աստուած ոչ խնայ-
եալ, այս խաւարին կապանօք արկեալ ի տար-
տարոսն, ետ պահէ ի զատապարտան» (Բ Պետ.
Բ 4) : Նոյն ձեւով կը խօսի նաեւ Եսայա. «Եւ
զհրեշտակս որ ոչ պահեցին զիրեանց իշխա-
նութիւնն, այլ թողին զիրեանց ընկալութիւ-

ներև ի դատաստանն մեծի սուսերն մշտնջենա-
լոր կնպանօք պահեաց ի խաւարի» (Յուդ. 6) : Ասոնց միայն պէտք է աւելցնել այն զոր
կը կարգանք Աւետարանին մէջ Գերգեհացի-
ոց զի ահա նորին պատմութեան առթիւ, թէ
դեւերը կ'աղաչէին Քրիստոսի. «Զի մի՛ հը-
րաման ապե՛կ նոցա երթա՛ր յանդունդս : ...
Եւ աղաչեցին զնա զի հրաման ապե՛կ նոցա
մտանէ ի նոսա (յերամակա խողից)» (Ղուկ. 11:31-32) : Միակ եւ մերջին դատաստանի
պատմութիւնը (զոր ունին արեւելեան եկե-
ղեցիները) եւ կրկնակ դատաստանի վարդա-
պետութիւնը (զոր ունին արեւմտեանները)
կապուած են այս խօսքին. եւ թէ եւ նաեւ էր
մարդոց դատաստանը դատել հրեշտակներու
դատաստանէն, սակայն հին Ս. Հայրերէն
չատերը առաջին վարդապետութիւնը կ'ա-
ւանդեն, եւ մեզի աւելի ճահաւոր կը թուի
անոնց հետ յինիլ քան երկրորդին՝ որ աւելի
նոր է :

Գարոյ հրեշտակներու՝ ծովուն խորու-
թեանց մէջ թէ աշխարհի վրայ լինելուն,
կան որ անդունդ բառով երկիրը կը հասկը-
նան, իսկ ուրիշներ երկուքի կը բաժնեն ա-
նոնց կայանները. իսկ ոմանք կը խորհին թէ
մէկէն միւսը կ'երթեւեկեն անոնք : Բայց այս
բոլորը ոչ մէկ հիմ ունին : Ուստի բաւական
բոլոր մեզի գիտնալ ինչ որ Ս. Գիրքը կը վար-
դապետէ եւ մէկ կողմ թողալ ինչ որ ան չի
լիշեր բնաւ :

124. ՀՐԵՇՏԱԿՆԵՐՈՒ ԳՈՐԾԵՐԸ. Բարի
եւ շար հրեշտակներուն եւ իրենց բնութեան
մասին ծանօթութիւնները քաղել վերջ, կը
մնայ խօսիլ նաեւ անոնց գործերուն մասին,
որ հարկ է մանաւանդ նկատի առնել անոնց
ունեցած յարարութիւնները մարդոց հետ :
Հրեշտակներու առաջին գործը Աստուծոյ
օրհնութիւնն է, եւ առիկա յայտնի է Ս. Գիր-
քէն : Անոնք որ հրեշտակներու գոյութիւ-
նը կ'ընդունին, չեն կրնար ուրիշ բան մը
կարծել կամ առկէ նուազագոյն գործ առ
երկնային գասին : Ասոնց ուրիշ մէկ գործը
կը նկատուի մարդոց եւ բոլոր արարածնե-
րուն վրայ իրենց պահպանութիւնը : Հիներէն
Որդիին եւ Եպիփան ոչ միայն մարդոց, այլ
ամէն բաներու պահպանող կը համարէին հը-
րեշտակները. բայց այս կարծիքը հետզհետէ

խախտուեցաւ եւ մնաց միայն սա կարծիքը
թէ անոնք կը պահպանեն միայն մարդերը՝
որոնցմէ իւրաքանչիւրը պահպան հրեշտակ
ունի կողին, թէ՛ հաւաքարար եւ թէ՛ անհատա-
բար, խումբի եւ գասի համեմատ : Այս միտ-
քով բնութեան կը համարուի Քրիստոսի խօսքը,
թէ «Հրեշտակք նոցա (այսինքն՝ իւրաքան-
չիւրոցն ի յոգրկանցն) յերկնս հանապազ
տեսանեն զերեսս Հօր իմոյ» (Մատթ. 22:30),
ինչպէս եւ Պողոսի խօսքը թէ «Հրեշտա-
կքը ամենեւեան հոգիք են հարկաւորք, որ
օրորին ի սոցաստորութիւն փան աշնոցիկ՝
որ մատնելոյցն են զիրկութիւն» (Էբր. 1:14) :
Հին Կաթարանին մէջ սաղմոսերդուն
կ'ըսէր երկիւղածներուն համար. «Հրեշտա-
կաց իւրոց պատուիրելոյ է փան քո՝ պահել
զքեզ յամենայն ճանապարհս քո» (Սաղմ. 12:11) :
Մեր աղային աւանդութիւնն ալ անոր
էականակէ Լուսաւորչի երկնային պաշտպա-
նի պատմութեան մէջ :

125. ՓԵՆԵՐՈՒՆ ԳՈՐԾԵՐԸ. Ինչպէս բա-
րի հրեշտակները պահպաններն են մարդոց,
նոյնպէս եւ շարերը թշնամի են անոնց, միա-
սակար՝ հոգւոյն արդարութեան եւ մարմնի
բարութեան : Կը փնտեն հոգիին՝ մեղքերու
փորձութեամբ, ուստի եւ երբայական սա-
ապն բար մեր լեզուին մէջ ասոյ կ'ըսուի,
եւ Աւետարանին մէջ թարգմանուած է իբր
փարսիւն : Բայց այս կը գրէ Պետրոս. «Աստի
ձեր սատանայ իբրեւ գառիւժ գոչ, չըջի եւ
խնդրէ թէ զո՛ր կ'ընկնէ» (Ա. Պետր. 5:8). Եւ
Պետրոս վրայ կը բերէ «Զգեցարուք զսպառա-
զինութիւնն Աստուծոյ, զի կարող լինիջիք
կալ ընդդէմ հնարից սատանայի» (Էբր. 2:11) :
Բայց զեւերը մարդոց ոչ միայն հոգի-
նէրուն, այլ նաեւ մարմիններուն ալ կը փնտ-
են : Որինակ, Տիրոջ թոշատութեամբ էր որ
Յորի վրայ «Ել սատանայ յերեսաց Տեսուն,
եւ հնար զՅոր շարաշար կեղտով» (Յոր. 4:7) :
Աւետարանի լի է բժշկութիւններու պատմու-
թիւններով, որոնց մէջ կը տեսնուին դիա-
հարներ, աշխիւն զեւէն զարնուածներ մար-
մինի ոխտերով եւ ցուերով. քորս զեւր յա-
սաջ կը բերէ անոնց մէջ բնակելով եւ անոնց
վրայ արարակեցելով, ինչպէս յայտնուէս
կ'ըսէ Ս. Գիրքը թէ Քրիստոս «Բժշկեաց բա-
զում հիւանդս ի պէս պէս ախտից եւ զեւս

բազումս է հանձնել և ոչ առայր խոսել զիւսացն» (Մարկ. Ա 34)։ Որովհետեւ զեւերուն արտաքին նշանները տարբեր չեն հասարակ ախտերու նշաններէն, ի դէպ չէ բոլոր ախտերը զիւսահարութիւն կոչել, բայց ոչ ալ առար համար ուրանայ զեւերուն հնարաւորութիւնը, որ պարզապէս հետեւանք է զիւսական գոյութեան։

ՅԱԼԱԳՍ ԱՐԱՐՁՈՒԹԵԱՆ ՄԱՐԿՈՅ

126. ՄԱՐԿՈՒՆ ԱՐԱՐՁՈՒԹԻՒՆԸ. Արարչադարձութեան ճառին բաժանումներուն կամ առարկաներուն երբորդն է մարդը, որ մեզի համար կարեւորագոյնն է՝ որովհետեւ մենք ենք իր նիւթը. կարեւորագոյն զարձեւայ այն զերազանցութեան համար՝ զոր իր լինելութեան սկիզբէն մարդը ունեցաւ արարածներուն կարգին մէջ։ Որովհետեւ «արար Աստուած զմարդն ի պատկեր իւր. բոա պատկերի Աստուծոյ արար զնա, արու և էզ արար բոնոսա»։ Եւ օրհնեաց զնոսա Աստուած և ասէ. Աճեցէք և բազմացարուք և լցէք գերկիր, և տիրեցէք գմա և իշխեցէք» (Մենդ. Ա 27-28), զոր զեղեցիկ կերպով կ'երկրորդէ Սաղմոսը՝ բռնով. «Փառք ինչ խոնարհ արարեր՝ զնա քան զհրեշտակս քո, փառք և պատուով պրսակեցեր զնա, և կոցուցեր զնա ի մերայ տմենայն ձեռակերպաց քոց. զամենայն ինչ հնազանդ արարեր ի ներքոյ սոխց նորա» (Սաղմ. Ը 6-8)։

Բնական զիտութիւններ մարդու ծագումին մասին մեզի այնչափ ծանօթութիւն կուտան որքան կարելի է հաստատել փորձառութեան գորութեամբ. բայց ինչ որ կ'անցնի փորձառութեան սահմանը՝ կ'անցնի նաեւ զիւսութեան սահմանը։ Այնպէս որ պարտաւորաւորաւոր ենք յայտնութենէն բնորոշել իրական աստղութիւնը։ Եթէ մեզի համար զմարդին է զիւսնայ թէ ինչպէ՞ս եղած է մարդը և ի՞նչ է իր ծնողութիւն նախակիրքը, յայտնութիւնը միայն կը հասնի, ինքնելու համար մեր ծանօթութիւններուն թերին, զի այդ է արդէն յայտնութեան հիմք.՝ գորովիդ բլլալ մարդկային միութիւն՝ երբ ասիկա կը տկարանայ բնութեան գորութեամբ։ Մոլորակական զիրքը որ օտարներուն համար հասարակ զիրք մըն է՝ աւելի կամ նուազ յարգանքի արժանի, հա-

մարդ։ Այսպէս զեւերուն օղնութեամբ կատարուած կախարդական արուեստն ալ բացարձակապէս չենք կրնար անկարելի նկատել, բայց ոչ ալ զայն չիւթել հնարիւնաց ձեռնածուներու և խաբարներու հասարակ զարմերուն հետ։

Հասարակներուն համար՝ շահարան մըն է յայտնել ծանօթութիւններու. անոր մէջ եղած տեղեկութիւնները, յայտնելով չին և նոր կատարաններու մէջ եղած գրիւ հմտութիւններով, կը կազմեն գրութիւնը քրիստոնէական վարդապետութեան՝ մարդուն բնութեան, ծագման և հոգեկան յատկութեանց միայն, մանաւանդ իր արարիչին հետ անոր ունեցած զերբնական յարաբերութիւններուն տեղակէտով։ Ինչ որ կարեւոր է և էական՝ յատաճ կը բերենք այստեղ սմիտի կերպով։

127. ՄԱՐԿՈՒՆ ԲՆՈՒԹԻՒՆԸ. Հիմնական և ստանձնելի ճամբարութիւնն այն է թէ մարդը Աստուծոյ ձեռաց արարածն է։ Այս մասին իմաստասիրութիւնն անդամ յայտնապէս կ'ըսէ թէ անհնար է բնորոշել որ մարդը ինքնագոյն կամ բոա՝ բախտի կամ Աստուծոյ էութենէն հոսած կամ բխած, կամ վերջապէս արդեամբ Աստուծոյ հետ նոյն էակ մը եղած բլլալ, իրրեւ մէկ կերպաւորութիւնը Անոր էութեան։ Պատահական, փոփոխական և վախճանաւոր էակ, անկարելի էր որ ան իր մէջ պարունակէր իր գոյութեան պատճառը, ուստի և հարկաւորապէս ան զայն առաւ առջին էակէն, իրրեւ արարած՝ արարչէն, և իրրեւ հաստուած՝ Աստուծէ։ Մինչև հիմա յայտնութեան հաւատք և մտքի զիտութիւնը միեւնոյն են եղրակացութեան հետ։

128. ՄԱՐԿՈՒՆ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ. Երկրորդ էական ճամբարութիւնը այն է թէ մարդս սկիզբէն տեղեկացաւ իր էական նոյն յատկութիւններով, զորս ունի ան՝ այսինքն՝ ճոխացած կենդանութեան և բանականութեան յատկութիւններով. և թէ բանականէն առաջ նախական անբանական փրճակ չունե-

ցաւ, եւ ոչ այ կենդանութենէն առաջ՝ անըզ-
դաշականութիւն։ Եւ անշուշտ նիւթականու-
թիւն։ Յաշանութիւնը կը սորվեցնէ թէ մար-
դըս ստեղծուեցաւ «բոս պատկերի եւ բոս նը-
մանութեան Աստուծոյ» (Թննդ. Ա 26)։ Այս
խօսքին մեկնութիւնը, իր նուազագոյն տու-
մին մէջ, առ կրնայ բլլայ թէ մարդը սկիզբէն
զարդարուած էր բանականութեան եւ կատար-
եալ իմացականութեան ձիրքերով, ինչպէս
Հիմա դոյն կը տեսնենք։ Պէտք չենք տեսներ
զիտել տալ թէ Աստուծոյ պատկերի եւ նմա-
նութեան խօսքը Աստուծոյ Հեռ Համեմման
ամենախառաքելութեան իմաստ չի կրնար ու-
նենալ։ Ողջամիտ գիտութեան Հետեւողներն
աւ, եւ անոնք որ չեն ուզեր ձրի կարծիքը Հա-
ւանականութեան Հեռ չիտթել, անհնար կը
դառնան աւն դրութիւնը՝ որ կը կարծէ թէ Հո-
գին ծոցին տեսականութեան բնթացքով յա-
ռաջ եկած է կենդանի ամենաջնջին որդ մը,
որ տակաւ առ տակաւ զարդանալով եւ անց-
նելով կենդանական տեսակներէն՝ ի վերջոյ
Հասած է մարդկային ներկայ վիճակին լր-
ման։ Ողջամիտ գիտականները որոնք ոչ նը-
ւաղ Հանճարեղ են քան նորանոր եւ անապա-
ցոյց կարծիքներու խուզարկութեանց մէջ
արշաւողները, անբնականելի կը նկատեն տե-
սականութեան անուանուած գրութիւնը, եւ
միւս կողմէ կ'ընդունին թէ բոլոր կենդանի-
ները, մարդը ամէնքէն վեր, տեսակի աւ բը-
նութեան սեփական տարբերութիւններով բա-
տեղծուած են սկիզբէն։

129. ԳԱՐԳՈՒՆ ԿԱՏԱՐԵԼՈՒԹԻՒՆԸ. Ե-
թէ ուզենք ճշդել թէ ի՞նչ էին Աստուծոյ
պատկերին Համեմատ ստեղծուած մարդուն
նախնական յատկութիւնները, պէտք է անոր
մէջ ճանշանք բանական, ազատ եւ անմահ
Հոգին, որովհետեւ այս երեք յատկութիւն-
ներն են որ Հոգեբանական երեւոյթներու գըն-
նութենէն եւ Հոգեպէն կամ աննիթ էակի
Հոգեպէն գրութեան կը Հետեւցալին ուղղա-
կի։ Եւ որովհետեւ մեր փորձառութիւնը եւ
Հոգեգիտութիւնը, որ Ս. Գիրքին մէջ յիշա-
տակուած վիճակ մըն է (Թննդ. Բ 7), մեր
մէջ ցոյց կու տան նիւթեպէն տարբեր որ մար-
մինն է, այս պատճառաւ՝ լրացնելու Համար
մարդկային էակին կազմը, անոր Հոգեպէն
յատկութիւններուն վրայ պէտք է աւելցնենք

նաեւ նիւթեպէն յատկութիւնները, որոնք
ցոյց կու տան թէ մերքեւնք գործարանա-
ւոր մարմին՝ աւելի փափուկ եւ աւելի կա-
տարեալ քան բոլոր գործարանաւորները
որոնք կան երկրի վրայ։

130. ԳԱՐԳՈՒՆ ԿԱՏԱՐԵԼՈՒԹԻՒՆԸ. Ընդու-
նելով Հանդերձ թէ մարդը իր տեսակին լր-
մանը մէջ եղած է Աստուծոյ ձեռքէն, տակա-
ւին կը մնայ որոշել թէ միայն մէկ մարդ է
մը, կամ աւելի ճշդելով՝ միմիայն նախա-
տեղծ Ազամէն եւ Եւայէն յառաջ եկած է ան,
թէ՞ ուրիշ նախամարդեր ալ եղան անոնցմէ
առաջ կամ անոնց Հեռ միեւնոյն տակն։ Ա-
նոնք որ կարծեցին թէ Ազամէն առաջ մար-
դեր ալ կային երկրի վրայ, կոչուեցան Նա-
խադամաններ. իսկ անոնք որ բոլոր մարդե-
րը մէկ Ազամէն սերած կարծեցին՝ Համա-
դամաններ։ Նախադամաններ Ս. Գիրքէն
կ'աննէին իրենց փառար, եւ նախաստեղծ
մարդը (Թննդ. Ա 27) տարբեր կը կարծէին
Հոգաստեղծ Ազամէն (Թննդ. Բ 7)։ Արէլը,
կ'ըսեն, Հոգաստեղծին որդին, խաշանց Հափի
եղաւ որպէսպիսի պահէ դանոնք նախաստեղծնե-
րուն սերունդէն։ Եւ Աստուծոյ առ Կայէն բ-
սած խօսքը, թէ «Մեղք առ գրուեա կայ» կ'ի-
մանան թէ Կայէնին մեղքը պիտի դատուի նա-
խաստեղծներուն առջեւ. եւ Կայէնի «ամե-
նայն որ գտանիցէ գիս, սպանցէ գիտ» խօսքը
ցոյց կու տայ թէ աշխարհի մէջ մարդոց բազ-
մութիւն կար, բայց ոչ Ազամի սերունդէն։ Ի
վերջոյ, Պաշտի սա խօսքն ալ՝ «մինչեւ յո-
բէնան մեղք էին յաշխարհի, բայց մեղք ոչ
Համարին ուր օրէնք ոչ իցեն» (Հոմ. Ե 13)
կը մեկնեն օրէնքին կամ Ազամի արուած Հը-
րամանին վրայ, եւ անկէ առաջ իսկ մեղք ե-
ղած է կ'ըսեն։ Բայց թէ որքան անհիմն է այս
մեկնութիւնը՝ պարզ է ինքնին. այս պատճա-
ռաւ նախադամաններու այդ կարծիքը ցըր-
ուեցաւ եւ ցնդեցաւ իր փառաբերուն անգորու-
թեամբը, եւ ժիւ գարու կիսուն դարձեալ քիչ
մը պաշտպանուել վերջ փութով անհետա-
ցաւ բոլորովին։

131. ՀԱՄԱԳՈՒՆ ԳՐՈՒԹԻՒՆԸ. Ասի-
կա Ս. Գիրքէն չէ որ կազմած է իր գրութիւ-
նը, այլ այն տարբերութիւններէն որոնք կ'ե-
րեւին աշխարհի սոցիալական մէջ. սոցիալա-

մարթ կոմկասցիին, թխամորթ Խափշիկին-
բուն, մտացի Լեւոնպացիին, վայրենի Ուկկա-
նեպացիին և թղուկ Ախրիկեանց զանազանու-
թիւններով, որոնք, կ'ըսէին, անկարելի է
որ միակ նախատիպէ մը յառաջ եկած ըլլան։
Այս պատճառաւ իւրաքանչիւր ցեղի ուրոյն
նախամարդեր հարկադրուեցան ենթադրել,
մինչեւ երկու հարիւր տեսակ։

Բայց գիտութիւնը իր փորձառական գրե-
նութիւններով այդ ամէնը օղի և տեղի կլի-
մայական ազդեցութիւններով բացատրեց և
աներկրայօրէն եզրակացուց թէ ոչ մէկ պատ-
ճառ կը ստիպէ մեզ ըսել որ այդ տարրերու-
թիւնները չեն կրնար ծագած ըլլալ մարդկու-
թեան միակ նախատիպէն։

Իսկ ըստ մեր կրօնական հաւատքին, Նա-
խագամեաններու և Համագամեաններու են-
թադրութիւնները չեն յարմարիր սկզբնական
մեզքի յարգապետութեան, ուր պիտի յան-
դին ի վերջոյ, մարդու վրայ մեր բոլորքնե-
րը։

132. ՔԵՐԵՆԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿ. Եզրակացնե-
լով ուրեմն թէ միայն Ադամ մը և միայն Եւա
(Ծննդ. Բ 18) մըն էր որ ստեղծուեցան իբրեւ
նախածնող մարդկութեան, ու փակելով մեր
խօսքը մարդու եղելութեան բնականոն, վիճա-
կին վրայ, պէտք է որ հիմա ցոյց տանք թէ
սկիզբէն մարդուն տրուեցաւ բնական վիճա-
կէն զերբնական վիճակ մը՝ վիճակ՝ սկզբնա-
կան սրբութեան և արդարութեան, տարբեր
բնական, համարեալական և արտաբնական վի-
ճակներէն, որոնք կրնային տեղի ունենալ։
Բնականը այն է որ կը պատկանի բանի մը
կամ մէկու մը՝ իբր անոր յատկութիւնը, մա-
սը, արդիւնքը, վիճակը, յոացուցիչը կամ
որեւէ անհատական հանգամանքը։ Համարեա-
կանը այն է որ բանի մը կամ մէկու մը կը վե-
րաբերի պատահական յարմարութեամբ, ա-
ռանց որեւէ հարկեցուցիչ անհատական։ Ար-
տաբնականը այն է որ կը բարձրացնէ կամ կը
կատարելագործէ բան մը կամ անձ մը անսո-
վոր առաւելութեամբ, բայց ոչ երբեք իր բը-
նութեան բաւականութենէն անդրադոյն չա-
փով։ Անոնցմէ տեղի է զերբնականը, որ բան
մը կամ անձ մը կը կատարելագործէ և կը
բարձրացնէ իր բնութեան բաւականութենէն
և նրահանջէն անդրադոյն չափով։ Այդ բար-

ձրը առաւելանին վրայ, սրբութեան և ար-
դարութեան այդ վիճակին մէջ էր որ հա-
տատուեցաւ մեր նախածնողքը, իր եղելու-
թեան առաջին վիճակին մէջ։ Կամաւ ըսինք
կատարուեցաւ և ոչ թէ ստեղծուեցաւ, ու-
րովհետեւ ըստ սմանց զերբնական ձիւք նա-
խատեղծին շնորհուեցաւ իր լինելութեան ա-
ռաջին վայրկեանին իսկ, մինչ ըստ ուրիշնե-
րու՝ բնական վիճակի մէջ ստեղծուելէն ան-
միջապէս վերջը ան բարձրացուեցաւ բնակա-
նէն զերբնական վիճակի։ Այս մասին ազատ
են կարծիքները։

133. ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԱՐԿԱՐՈՒԹԻՒՆ. Ադա-
մի, և իրեն հետ Եւայի զերբնական արդա-
րութեամբ ճշխացած ըլլալը կ'իմանանք Ս.
Դիրքէն, որ մարդը «ըստ պատկերի և ըստ
նմանութեան Աստուծոյ» (Ծննդ. Ա 26) կը
յայտնէ. ու Ս. Հայրերը կը խորհրդածեն թէ
հարկ է ընդունել վիճակ մը որ զերթիքը ըլ-
լայ ժան բնականը, որպէսզի արդարանայ
ստատւածային նմանութիւնը։ Այսպէս, երբ
բնականութիւնը կը համարենք պատկեր
Աստուծոյ, նուազագոյն իմաստով հասկցած
կ'ըլլանք խօսքը և ոչ թէ լիազոյն իմաստով,
որ մինչեւ զերբնական իմաստին կրնայ տա-
նել մեզ։ Իմաստունն այ կը գրէ. «Ահա արդ
դույս դաի, զի արար Աստուած զմարդն ու-
ղիղ» (Ժող. Է 30), և ուղղութիւն բառը Ս.
Դրոց մէջ միշտ կը հասկցուի զերբնական վի-
ճակի մէջ եղած արդարութիւնը։ Պօզոս կը
գրէ. «Նորոգել հոգւովն մտաց ձերոց, և ըզ-
ղենուի զնոր մարդն որ ըստ Աստուծոյն
հաստատուելէ արդարութեամբ և սրբու-
թեամբ ճշմարտութեան» (Եփս. Դ 23), որով
Ս. Հայրերը կ'իմանան վերագարձ այն վիճա-
կին ուր կը դանուէր մարդը սկզբնաւորու-
թեան։ Ու թէ պէտ տեղ մը կը գրէ Պօզոս. «Ե-
ղև մարդն առաջին Ադամ ի չունչ կենդանի,
երկրորդ Ադամ ի հոգի կենդանաբար» (Ա.
Եսայիք. ԺԵ 45), ուր կարծես Ադամէն կը հե-
ռացնէ զերբնական վիճակը, բայց այդ խօս-
քէրբ ըստւած են միեւրոյն յարութեան մասին,
և մարմններու վիճակն է որ կը բաղդատեն,
և ոչ թէ հոգիներունը։

134. ՍԱԶՐՆԱԿԱՆ ՁԻՐԲ. Գերբնական ար-
դարութեան հետ՝ առաջնաստեղծ մարդուն

կուտ տանք նաեւ այս կեանքի հոգեւոր եւ մարմնաւոր գերազանց ձիրքեր՝ մտքի հոգեկան բնդարձակութեամբ եւ մարմնաւոր անցաւոր ու անմահ կեանքով։ Ա. Պրոց այս մասին վկայութիւններն են։ «Տէր հաստեաց ի հոգոյ մարդ . . . դիտութեամբ հանձարոյ լրացոյց զնոսա . . . յեղուել նոցա դիտութիւն» (Միր. ԺԷ 1, 6, 9)։ «Աստուած հաստատեաց զժողովն յանկողնութիւն, եւ ի պատկեր բարերարութեան իւրոյ արա զնա, նախանձու բանասերկութիւն եմաւ մահ յաշխարհ» (Իմաստ. Բ 23)։ Արեւելեան եկեղեցիի բոլոր Հայրերը կը քարոզեն առաջին երջանկաւէտ կեանքը, որով առաջին մարդը փառքով կը պնտուէր եւ փառփութեան գրախտին մէջ կ'ուրախանար հրեշտակներուն հետ, ու կը ցնծար անախրահուն խնդութեամբ՝ քանզի զԱստուած կը տեսնէր միշտ զրախա իջած, ու Անկէ յայտ ճառարայտ իր ցոյսը իր վրայ։ Բոլոր ազգերու աւանդութիւնները համաձայնութեամբ կը պատմեն մարդուն սկզբնական կեանքը զերայնոց՝ բարութեան եւ բարօրութեան մէջ։ Կը գրէ Ուիլիամս. «Ասկեղինիկ ծնաւ դարն առաջին, որ առանց ահի վրիժաւն եւ առանց օրինաց իսկ պաշտէր զհաստատ եւ զուղիղ»։

Սովորութիւն է առաջնաստեղծ մարդուն զերայնոց ձիրքերը թուել այսպէս. դիտութիւն լրացեալ, կամք կատարեալ, զգայականութիւն բարեկարգեալ, մարմին անմահ եւ երջանկութիւն անցաւոր։ Միայն յայտնութեամբ է որ կը հաստատուին այս ձիրքերը, որովհետեւ բնական դիտութիւններով կարելի չէ լրացնեալ կոչել նոր սկսուածը, իսկ երջանկութիւն միայն անդիտակ եւ անտեղեակ կեանքը կարելի է կոչել՝ ինչպէս մանուկներուն. մտքի զարգացումը իր ետեւէն կը բերէ մտաւոր յայդեր եւ գրադումներու ծանրութիւն։

135. ՄԱՐԿԻՈՒՆ ԱՆԿՈՒՄԸ. Բայց կատարելութեան այն միճակը որուն մէջ հաստատուած էին նախաստեղծները՝ զերբնական առանձնաշնորհով մը, տեսական չեղաւ, զայն երկար չկրցան վայելիլ ոչ իրենք եւ ոչ ալ իրենց զաւակները, եւ զրկուեցան մարմնաւոր երանաւէտ կեանքէ եւ հոգիի գերբնական շնորհէ։ Այս կորուստին մասին երկար եւ բացայայտ կը խօսի Մենդոց Գիրքը, ուստի ա-

ւելի կորուստին պատմութենէն կրնանք ծանօթութիւն քաղել նախկին կացութեան մասին, քան թէ վայելիքն պատմութենէն չափել կորուստին հանդամանքները։ Մովսէսի Գիրքը կը պատմէ Աստուծակ նախաստեղծներուն տրուած հրամանը եւ պատժին սպառնալիքը, Եւայի եւ Ադամի փորձութիւնը, անոնց՝ անհնազանդութեան եւ մեղքի մէջ իջնալը, գրախտէն տրտաքումը եւ բոլոր շնորհներէն զրկուիլը։ Այս ամէնը գրեւէ Պօղոս, որ կ'ըսէ. «Օձն խորեաց զԵւա խորամանկութեամբ խորով» (Բ Կորնթ. ԺԱ 3)։ Իսկ Մենդոց պատմութեան զարով, թէ եւ շատերը հանաքին մեկնարանէլ իրբեւ առասպելական պատմութիւն, սակայն մոսիսական եւ քրիստոնէական հաստատունն աւանդութիւնը, խօսքերուն բնթացքը եւ բարձրագոյն պարագաները ցոյց կու տան թէ զրիշը եղելութեան մասին կը խօսի եւ ոչ թէ խորհուրդներ կը կերպարանէ։ Պէտք է խոստովանիլ նոյն առեւ թէ, շատ զժուարտութիւններ կան ճշդութեամբ բացատրելու համար եղելութեան մանրամասնութիւնները, եւ զիտութեան ծառէն ճաշակումին մէջ ցոյց տալու համար շանդանքին ծանրութիւնը, մեղադարձութեան մեծութիւնը, միտին արդարութիւնը, եւ մանաւանդ՝ ի կշիռ դնելու համար Արամով կորուսածը։ Բարխոստով վերադարձումին հետ։

Սակայն որքան ալ ուղենք յառաջ տանիլ սուր հետաքրքրական խնդիրը, զժուարտութիւններ կ'աւփոփուին միայն ձիրքերու եւ մարմնական բարութիւններու գերբնական վայելիքին մէջ։

136. ՍԿՁԲՆԱԿԱՆ ՄԵՂԷՐ. Մեղքը զոր գործեց Ադամ Եւայի հետ, եւ որուն համար Աստուծոյ առջեւ մեղադարձութեան վրէժով՝ վրէժի եւ պատժի տակ ինկաւ, կանց չառաւ առաջին երկու մեղադարձներուն վրայ. որովհետեւ անոնք որ այդ մեղսցեալ տրամաշէն աւերեցան եւ կը սերին, այսինքն բնդհանուր մարդկութիւնը, նոյն մեղադարձութեան ներքեւ ինկան եւ մեղաւոր դանուեցան Աստուծոյ առջեւ։ Այդ է մեղքը զոր սկզբնական կը կոչենք եւ կը տարբերենք անձնական մեղքէն՝ զոր խաբարանչիւր ոք կը գործէ զօրութեամբ եւ իր խելական գործերով, մինչդեռ սկզբնական մեղքը ամէն ոք գործած է

կ'ըսենք «յարժասի» ևւ այլոց գործով: Հաստատոյ վարդապետութիւնն է թէ բոլոր մարդոց մէջ կայ սկզբնական մեղք, թէ բոլոր մարդիկ Ազատէն սերած են, ևւ թէ Ազատի իւրաքանչիւր գաւառի մեղք գործած է անոր մէջ, ևւ թէ աշխարհի վրայ այդ մեղքէն զերծ ոչ ոք կայ:

137. ՓԱՍՏԵՐ ՍՈՒՐԲ ԳԻՐԳԷՆ. Պօղոս առիկա կը սորոկցնէ շատ բացայայտ խօսքերով ևւ բազմազոյն յեղեղումներով. «Ի միւսջ մարդոյ մեղք յաշխարհ մտին ևւ ի մեղաց անտի՝ մահ, ևւ այնպէս յամենայն մարդիկ տարածեցաւ մահ, որով ամենեքին մեղան» (Հռոմ. Ե 12): Դարձեալ. «Որպէս միոյն յանդանօք յամենայն մարդիկ զսասապարտութիւն, նոյնպէս ի միոյն արդարութեամբն յամենայն մարդիկ արդարութիւն կենաց» (Հռոմ. Ե 18): Ու դարձեալ. «Որպէս անհնազանդութեամբ միոյ մարդոյ մեղատուք բազումք Եղեն, նոյնպէս ևւ հնազանդութեամբ միոյն արդարք բազումք Եղիցին» (Հռոմ. Ե 19): «Մարդով Եղեւ մահ, ևւ մարդով՝ յարութիւն մեռելոց: Որպէս Ազատման ամենեքին մեռանին, նոյնպէս ևւ Քրիստոսիւ ամենեքին կենդանացին» (Ա. Կորնթ. ԺԵ 22): Եւ վերջապէս, «Եթէ մին փոխանակ ամենեկուն մեռաւ, ապա ուրեմն ամենեքեան մեռելով էին» (Բ. Կորնթ. Ե 14):

Առաքելական այս խօսքերը հիմը կը կազմեն սկզբնական մեղքի վարդապետութեան ևւ որոնց վրայ պէտք է պատճառարանել այսպէս. Առաքեալը կը հաստատէ թէ միակ մեղքի մը պատճառաւ բոլոր հարգելիք մեղատու Եղան: Ան կը համեմատէ Քրիստոսի գործերուն արդիւնքը Ազամի գործերուն արդիւնքին հետ՝ կատարեալ հակադրութեամբ: Բայց Քրիստոսի արդիւնքը իրական արդարութիւն է, ուրեմն Ազամի արդիւնքն ալ իրական մեղատուութիւնը: Ըստ Առաքեալին, կը կենդանանանք Քրիստոսով ոչ միայն ըստ մարմնի հանդերձեալ յարութեան մէջ, այլ նաեւ ըստ հոգիի: Սակայն պէտք չէ ինք ունենար ըստ հոգիի կեանքի՝ եթէ նախապէս ըստ հոգիի մահ Եղած չըլլար: Ուրեմն յառաջագոյն մեռած էինք ըստ հոգիի, ևւ հոգւով մահը բուն մեղքն է:

138. ՓԱՍՏ ԱՒԱՆԴՈՒԹԵՆԷՆ. Առաքելական այդ վարդապետութիւնը ևւ քան զեւս կը բացայայտուի Եկեղեցիին մէջ հաստատուն ու մշտնջենական աւանդութեամբ: Ըսկեղբէն միշտ մկրտութիւնը անհրաժեշտ քարպուհեցաւ արդարութեան համար, նաեւ մանուկներուն համար՝ որոնք մահուան վտանգի պարագային անմիջապէս կը մկրտուէին: Առաքի մանկամկրտութիւնը հաստատուն սովորութիւն դարձաւ: Իսկ մկրտութեան առեւ նախ կը կատարուէր հրաժարումն ի սատանայէ ամէն անձի ևւ ամէն հասակի համար, առանց երբեք նկատի առնելու անձնական մեղքը:

Նոյնպէս հաստատուն էր հաւատքը թէ Քրիստոսով փրկագործուեցաւ մարդկային ազգը ևւ վերցուեցաւ շարին իշխանութիւնը. արդարեւ առիկա ոչ մէկ նշանակութիւն կ'ունենար՝ եթէ մարդոց վրայ առ հասարակ չըկենար մեղապարտութիւն մը, առաջին մարդուն մեղքէն փոխանցուած: Այդ մասին քրիստոնէական աւանդութիւնը իրբեւ նոր բան մը չէ որ սկզբնաւորուած Եղաւ ժամանակ անցնելէ ետք, այլ անիկա բնոյշանուր սոմամբ հիմնուած էր հրէից նախագոյն աւանդութեան վրայ, ևւ առոր համար Հին Կրտակարանէն յառաջ կը բերուին ռա վկայութիւնները. «Իսկ արդ, ո՞վ իցէ սուրբ յաղտոյ, այլ ևւ ոչ ոք, թէպէտեւ միոյ միոյ աւուրիցեն կեանք նորա ի վերայ երկրի» (Յոր ԺԴ 1) ևւ դարձեալ՝ «Անօրէնութեամբ յղացաւ ևւ ի մեղս ծնաւ զիս մայր իմ» (Սաղմ. Ծ 7): Իսկ եկեղեցական պատմութեան մէջ երբեք չենք գտներ որ հաստատացեալները երկուսցած ըլլան այս մասին, կամ մկրտութիւնը արհամարհելով ևւ կամ կարեւորութիւն չապաով:

139. ՍԿԶԲԱԿԱՆ ՄԵՂՔԻՆ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆԸ. Դիւրին կ'ըլլար իմանալ այդ վարդապետութիւնը ևւ այդ մասին հասկացողութեան ոչ մէկ զժողարութիւն կ'ըլլար եթէ զայն իմանայինք պարզապէս մեղքին արդիւնքին վրայ. որովհետեւ ինչպէս սեփականութենէ կամ տիրապետութենէ զրկուած ևւ զուակն ու սեբունդը զրկուած կը մնան իրենց նախկին ստացութիւնը վաշելելէ, նոյնպէս ևւ երանութենէ զրկուած Ազամին սերունդը ա-

աւանց նախկին երջանկութեան կը մնար եւ իր մէջ կը կրէր առաջատակած նախահօր զրկումին արդիւնքները եւ ինքն ալ զրկուած կը համարուէր երանութենէ, անոր մեղքին ու պատիժին լեռնին տակ ինկած : Իրերու այս կարգին մէջ մարմինն մահը, մարմինն ցանկութիւնը եւ արտաքին մեղքը Ազամային սերունդին մասն ու բաժինը կ'ըլլային, ու բազմապէս կոչուած մեղքը մարդուն հոգին ազարտող բան մը չէր ըլլար, այլ միայն պայն կը դնէր իր նախածնողին չար մէկ գործին չարարատիկ ազդեցութեան կամ հետեւանքին տակ :

Բայց քրիստոնէական ուղղափառ վարդապետութիւնը անկէ աւելին կը պահանջէ, որ արմհետեւ սկզբնական մեղքը միայն մարմինն մէջ չէ նիւթօրէն եւ սկզբնարար, այլ նաեւ «ի հոգին տեսակարար եւ նիւթակայօջ» ինչպէս կ'ըսէ մեր Տաթևացին, որ կը նշանակէ թէ մեղքը իր բուն շարութեան տեսակովը կը գտնուի մարդոց հոգիին մէջ. այնպէս որ բոլոր մարդիկը, նոյնիսկ ահա մանուկները, իսկապէս ենթակայ կամ գործիչ կը համարուին մեղքին շարութեան : Բայց թէ ինչպէ՞ս հնար է ենթականեր համարել մարդիկ՝ որոնք ոչ միտք, ոչ կամք եւ ոչ գործ ունեցած են այդ մեղքին մէջ՝ զժուար է արդարեւ հաստատել այն սովորական սկզբունքներով, որոնցմով կը դատենք մարդկային գործերու մեղապարտութիւնները եւ պատասխանատուութիւնները : Սակայն առաքելական խօսքերը կ'ըսեն պարզապէս թէ «ամենեքին մեղան», թէ «յամենայն մարդիկ դատապարտութիւն» եղան, թէ «ամենեքին մեռանին» կամ «ամենեքեան մեռեալ էին» : այս բոլորը ճշմարիտ մեղապարտութիւն կը յայտնեն եւ կը պահանջեն խոտովանիլ թէ «մեղանչելովն Ազամայ մեղան մարդիկ ամենայն» : Ուստի ձգելով խորհուրդներու մեկնութեան յաւակնութիւնը, բաւական ըլլայ մեղի զիտնալ թէ որչափ ալ ենթակայական համարուի սկզբնական մեղքը, սակայն միշտ տարբեր է իւրաքանչիւր անձի բուն ներգործական մեղքէն եւ հարկադրական ու անամայ բան մըն է մարդոց մէջ, հետեւանք՝ իրենց բնութեան եւ ոչ թէ անձին :

140. ՍԿՋԲՆԱԿԱՆ ՄԵՂՔԻՆ ՓՈՆԱՆՅՈՒՄԸ : Որովհետեւ բախք թէ այդ քրիստոնէական ճշմարտութեան բացատրութիւնը խնդրոյ անարկայ է, բնորոշայն չենք համարեր որոնել թէ ինչպէ՞ս եւ ի՞նչ միջոցով մեղքը հոգիին գործն է, եւ հոգիները իրարմէ չեն սերիւր՝ ինչպէս մարմինները կը սերին սերմով եւ ապմով, թէ եւ նախնեաց մէջ այդպէս կարծողներ ալ կան : Ուստի հնար չէ բռնել թէ մեղաւցեալ սերմէն մեղաւցեալ հոգի կը կազմուի, եւ ոչ ալ հնար է բռնել ուրիշ ոմանց հետ թէ մեղաւցեալ մարմինը ապականած ըլլալով հոգին ալ կ'ապականէ, որովհետեւ մեղքը բարոյական եւ հոգեւոր բան մըն է, եւ հնար չէ բնորոշել թէ նիւթեղէն մարմինը իսկապէս մեղաւոր է առանց հոգիին գործակցութեան : Թերեւս լաւագոյն է բռնել թէ արմհետեւ մարդիկ անգամ մը Ազամով բարձրացած եղան արդարութեան դերքնական վիճակին, եւ յետոյ Ազամի մեղքով ինկան արդարութեանէն, երբ հիմա կը ծնին այդ դերքնական շրնորհէն զրկուած, հոգիներն ալ կը ծնին դատապարտութեան վիճակի մէջ, որով եւ մեղքի մէջ, ոչ թէ լոկ իրրեւ գաւակ նիւթակառայէս զրկուած ըլլալով արդարութենէ՝ զրկումով ծնողքին, այլ եւ իրրեւ շնորհալուի եւ դատապարտեալ եւ իրր տեսականապէս մեղանչած՝ նախահօր մեղքով :

Բայց վարդապետութիւններու բացատրութիւնները հաւատքի վարդապետութիւն չեն, եւ վերջնական բացատրութեան չոյսութիւնը փաստ չէ բնաւ վարդապետութիւնը մերժելու համար :

141. ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ՝ ԱԳԱՄԻ ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԵՆԷՆ : Հախաակորդները կը դիտեն նաեւ թէ ինչո՞ւ համար Ազամով մեղանչած համարուող մարդիկ Ազամով ապաշխարած եւ բաւած ճշմարտին, քանի որ Եկեղեցին առաջին մեղաւորը յիմիկն արդարացած եւ սուրբերու կարգին գտակու տրժանի նրկատած է : Եւ եթէ ոչ Ազամով, գոնէ Քրիստոսով հարկ էր արդարացած բնորոշիլ մարդերը, այնպէս որ Քրիստոսի փրկադործութեամբը ջնջուած կ'ըլլար առաջին մեղքը եւ

բոլոր մարդիկ ազատած՝ գաղտնաբարութեանն: Եւ եթէ ի զէպ է բաւ թէ հարկ է որ մարդիկ մկրտութեամբ մերձենան Քրիստոսի արդիւնքին, այն աստեղ զոնէ պատշաճ պիտի բլլար ընդունիլ թէ, մկրտեալներուն պատկերները պէտք է զերծ համարուին սկզբնական մեղքէն, քանի որ մեղքը քնջուած բլլալով ծրնային մէջ, պիտի չկարենար փոխանցուիլ գաղտնիք: որովհետեւ ծնողքին մէջ չեղածը ինչպէ՞ս վերադառնալ պիտի ապրէ որդիներուն վրայ:

Այս բոլոր զժողովութիւնները յատմէ կու գան մեղքի փոխադրութեան սխալ հասկացողութենէն, աշխիւն զայն ընտելեան կարդին մէջ, եղած փոխադրութեան հետ չփոխելէն, մինչդեռ հոս խօսքը գերբնական խորհուրդի մը վրայ է միայն:

Երբ Ազամ զբախտին մէջ անհնազանդութեան մեղքը զործեց, մարդկային համայն ընտելիներ որ անոր մէջ կը պարտնակուէր, գաղտնաբարութեան ներքեւ ինկուս ե զրկուեցաւ գերբնական արդարութենէն, եւ ասոր

զայի բոլոր մարդիկը կրեցին վնասին արդիւնքը: Այնուհետեւ Ազամ ինչ որ զործեց՝ անձնական էր բոլորովին եւ իր անձին կ'օգտէր կամ կը մնասէր, եւ ոչ իր սերունդին: Նոյնը արդար է բաւ մկրտապնդերուն եւ արգարացողներուն համար այլ, որոնք իրենց անձին համար կը սրբունին եւ կ'արդարանան: Իսկ Քրիստոսով արուած արդարութիւնը եւ մեղքի փրկութիւնը բոլոր մարդոց համար եղաւ, ոչ թէ անմիջնորդական եւ լրացեալ արդեամբ մասնաւոր պարագաներու համար, այլ արժաւատեալ, եւ ընդհանուր արդեամբ՝ իւրաքանչիւր անձին մերձենալու կերպով մը, որուն իբրեւ զգալի եւ պարտաւորական ձեւ հաստատուեցաւ մկրտութիւնը: Ու պայմանաւորումի այս եղանակը ընտելի նուազեցրէր Քրիստոսի արդիւնքը, այլ կը բարձրացնէր բանական զործին եւ անոր անձնական զործունէութեան արժանիքը: Մկրտութեան արդիւնքն ու պայմանը կը տեսնենք իր կարգին:

(Շար. 16)

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

ՀԱՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ ՆԱԽԱԽՆԱՄՈՒԹԵԱՆ ՏՆՕՐԻՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՆ

Անուրանալի ճշմարտութիւն մըն է թէ մարդ աշխատանքին տակ ի կը մղուի բախտէն զժողովուրդ եւ Աստուծոյ տրտնջալու, որքան իր երջանկութիւնը կապել կը փորձէ աշխարհիկ հաճոյքներու, ու իր կամքին ու բազկի ուժին կոթընած՝ իրագործել կը փորձէ իր փայտալոյս իղձերն ու երազները:

Որովհետեւ զժողովուրդն է անտրտունջ համակերպիլ նախախնամութեան տնօրինութեան, երբ այս մերժիչը խոչընդոտ մը կը դառնայ մեր ծրագիրներուն իրագործման, երբ ան կոչուած կ'ըլլայ զսպելու կեանքը մե'ր ուզածին պէս ապրելու մեր բուն ու հիւանդագին ցանկութիւնը:

Եւ ճիշդ այս կէտէն է որ ամբարտաւանութիւնը կը սկսի ծաւալիլ մարդուն մէջ: Կ'ուզենք մե'նք ըլլալ տէրն ու տիրակաւն մեր ճակատագրին: Գերազույն ու ամենագոր ոյժէ մը կախեալ ըլլալու զազափարը կ'ընդմիջենք մեր հողին, ու կը փորձենք դուրս գալ այդ ուժին ձգողութեան ծիրէն, ինչպէս իր քննիչքին անդիտակ մանուկը կը փորձէ խուսափիլ ծնողքին հակակշիռէն ու հրակողութենէն:

Մեր իմացականութեան ամենէն հզօր թռիչքի պահերուն իսկ մանուկներ չենք միթէ մենք եւս, Աստուծոյ զերազանց ու անճառելի իմաստութեան լաղզատմամբ:

* * *

Անշուշտ աշխատանքի միամիտ չենք ըսելու թէ սխալ են ու յանցանք՝ մեր կեանքը նպատակադրեալ ձեւով մը վարելու մեր ճիշդ ու բազմաճառ, վաղուան անտուգութեան զիմաց չփոթահար չմնալու համար մեր զժամ ծրագիրները, թէ ամէն ինչ ձգելու ենք բախտին, քանի որ լիովին տէրը չենք մեր ճակատագրին:

Բայց յանցանք է ու մեղք՝ երբ այդ նպատակը բարի կամ օգտակար է, եւ կամ երբ անոր հասնելու միջոցները խարդախ են ու անուղիղ:

Կը պատահի սակայն որ մենք տեսականէ մը գրաւուած ըլլալով հանդերձ՝ ճակատագրին անսպասելի մէկ խաղով ձախողութեան մատնուին մեր ծրագիրները ու այդ նպատակի ճամբուն վրայ մինչ այդ ծանր ճիղերով իրագործուածը փուլ գալ յեղակաւ ծօրէն, բախտին մէկ անդուժ հարուածով:

Կարելի է արդեօք նման պարագայի մը չարտմիլ, չտրտնջալ բախտին ու ճակատագրին դէմ, եւ ամէն ինչ նորէն ծալելն սկսելու Յորի կորովը, լաւատեսութիւնն ու համբերութիւնը ձեռք ձգել:

Արդարեւ մեր մարդկային ու հոգեղէն տկար բնութեան համար այդ անկարելի ըլլալու չափ զժողովուրդն է:

Արքայն տկար են մեր միտքերը, թափանցելու Աստուծոյ զործելակերպին, ու համոզուելու Տիրոջ բացարձակ սիրոյն ու բարութեան, նոյնիսկ առաջին առիթով մեզի չարիք ու պատուհաս թուող իր զործերուն ընդմէջէն:

Շատ են պարագաները կեանքին մէջ, երբ մեր սրտին մէկ փափաքին չիրագործուելուն կամ մեր խնդրանքին մեր ուզած առեւնին չկատարուելուն հետեւանքով՝ զերծ մնացած ենք ահաւոր դժբախտութիւններէ: Պրանսացի հոգեկաւոր զրազէտ մը ապահովարար զոհը պիտի ըլլար օդանւային արկածի մը՝ եթէ անակնկալ բայց փաղանցուկ հիւանդութիւն մը յետաձգել չտար թուականը իր ճամբորդութեան: Իսկ Ամերիկացի դիտնական մը ընտանեկան ծանր դժբախտութեան մը պիտի ենթարկուէր, եթէ իր սրտին սիրածին հետ ամուսնանալու րոտն տենչին զոհացում տրուած ըլլար: Տարին չրոյրած, իր սիրուէին պիտի մահանար երկարատեւ ու անբուժելի՝ բայց երեւութապէս իր ներկայութիւնը շատ ու զգացնող զաժան ախտի մը հետեւանքով:

«Ծաղկալից ճամբաները միշտ փառքի չեն տանիր» ըսուած է: Արդարեւ, ի՞նչ կ'արժէ հեշտ ու ծաղկաւէտ ճամբան, որ անցք մը, նպատակի մը հասնելու միջոց մը՝ է միայն, եթէ փայլը՝ ուր ան մեզ պիտի առաջնորդէ, չըլլայ նմանապէս ծաղկաւէտ ու երջանկաբեր: Գամբա՞ն թէ անոր աւարտին զանազան կայանն է տեղի կարեւոր: Կեանքը ճամբայ մըն է ամէն բանէ առաջ, ի՞նչ փոյթ թէ քիչ մը երկար՝ բառ երեւոյթին, բայց անհամեմատօրէն կարճ՝ յաւիտեականութեան հետ բաղդատուած:

Այս առթիւ կ'արժէ յիշել այն շատ յատկանշական ակնարկութիւնը՝ զոր մեր Տէրը բռնա Պետրոսի, վերջին ընթրիքէն առաջ, Ռոմայաւայի պահուն «Դու զայդ այժմ ոչ գիտես»՝ բայց ապա դիտասցիս»: Իրապէս, մենք չենք գիտեր թէ կեանքը ի՞նչ վերապահած է մեզի, ի՞նչ է Աստուծոյ կամքը մեր զործերուն ու ծրագիրներուն նկատմամբ: Բայց կու գայ օրը երբ երկնային պայծառ լոյսով սղոցուած մեր հոգեւոր աչքերը պիտի կրնան յատկօրէն տեսնել Տիրոջ բարի կամքն ու դիտաւորութիւնը, չար թէ բարի մեզի հանդիպած բոլոր պատահարներուն ընդմէջէն: Կու գայ օրը երբ ամէն չարիքի ետին թաքնուած բարքերը նշմարելու հարողութեամբը պիտի օժտուի մեր հոգեւոր տեսողութիւնը, ու ամէն բարիքի «ի վերուստ իջեալ» ըլլալուն առողջ գիտակցութիւնը երախտադիտութեան զգացումով պիտի լեցնէ մեր սիրտը, Տիրոջ փառքը տաղերգելու օրհնութիւններ բարձրացնելով մեր շուրթերուն:

* * *

Ազատութեան տենչը ամենէն զօրաւոր բնաղդներէն է մարդուն: Մարդ հակամէտ է խորտակել փորձելու ամէն պատուար ու արգելք՝ որ կը սպառնայ իր ազատութիւնը կաշկանդել: Մարդ կ'ուզէ ազատ ըլլալ, գոյրս նետուիլ օրէնքի կապանքներէն, սանձարձակօրէն յագուրդ տալու համար իր ցանկութիւններուն: Կ'ուզէ ո՛չ ոքի առջեւ ըլլալ պատասխանատու, ո՛չ մէկ հակակշիռ հաճոյ է իրեն համար: Յիշեալ բնաղդն է պատճառներէն մին՝ ոյժ տուող Աստուծոյ զոյրութեան ուրացումին: Պարագայ մը՝ որ ոչինչով կ'օգնէ մարդ արարածին, ինքնախարէութեան մը զոհը դարձնելով զայն, երբ իրեն չէ տրուած ազատութիւնը իր ճակատագիրը տնօրինելու, ազատութիւնը՝ որ անտանձ զործունէութեան հոմանիշ իրբեւ կը ներկայանայ մեր շատերու մտքին:

Աստուծոյ կամքին հպատակութիւնը մին է քրիստոնէական հաւատքի անկիւնաքարերէն: Քրիստոս, Տէրունական աղօթքով մեզի սորվեցուց երկնաւոր Տիրոջ կամքը հայցել նաեւ ա՛յս երկրի վրայ: Իսկ Գեթսեմանիի ահաւոր

դիչերին՝ իր մասնութիւնն ու չարչարանքը կանխող անդոհալից՝ քաղններուն, զիտցու ստորագրակ իր կամքը Աստուծոյ կամքին՝ ըսելով՝ «Ոչ իմ կամս՝ այլ քոյդ լիցի»։

Հոգեւոր իրողութիւններու բարձունքները նուաճած ըլլալը մարդերն ալ եղած են օրհնողները Աստուծոյ կամքին՝ ու անտրտունջ համակերպողները Անոր տնօրինութիւններուն։ Յոր երանելին ու Դաւիթ մարգարէն ցայտուն օրինակներ են այս մասին։

Ճամբար ջրխառնեան փոխանակ իրեն պատահած դժբախտութեանց պատճառն ու պատասխանատուն զԱստուած նկատելու, Անկէ դժգոհելու ու իր բախտին զէմ տրտնջալու, կը փնտռէ ու կը կոչէ ամենէն առաջ իր սխալին կամ յանցանքին բաժինը խնդրոյ առարկայ դժբախտութեանք մէջ՝ կեանքի ձախարհութիւններէն փորձառութիւն ամբարելով, ապագային վերստին ինքզինք չը գտնելու համար նման տրամաբեր երեւոյթներու տուելու։

Վերջապէս, եթէ ի մտի ունենանք օր իտեական ջրխառնեան կեանքի ամենէն ծանր պայմաններուն մէջ իսկ խղճով հանդարտ կ'ըլլայ ու հոգիով խաղաղ, թէ ան անբնկճելի կը մնայ աշխարհի ամէն կերպ փորձութիւններուն զիմաց ու զօտեպիւնց՝ միտ ու հաստատուն հաւատքով ու լուսատեսութեամբ, ապա ուրեմն յստակ կը դառնայ թէ մենք որքան հեռացած կ'ըլլանք Աստուծմէ ու Անոր տանող ճամբարի ճանապարհէն, երբ փորձութեան պահուն մեր յստեատեսութեան և անյուստութեան ազդեցոյցը տուած կ'ըլլանք տրտունջներով ու աշխարհի ճակատապիւրջ տնօրինողին զէմ անհարկի ու ամբարիշտ ընդվիշտումներով։

Նախախնամող Տիրոջ մեր կողքին յարածամ ներկայութեան զգացումն ու զիտակցութիւնը միայն կրնայ անսպաս միտքարութիւն ու քաջակերպ ուժ դառնալ մեր ազնապահար սրտերուն, հակադրելով կեանքի անհամար վիշտերուն ու փորձութիւններուն։

ԳԷՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻԶԵԱՆ

ՅՈՒՆԵՍԿՈ

ՕՇԱԿԱՆՆԵՐ ԵՐԷԿ ԵՒ ԱՅՍՈՐ

Գ Ր Ա Գ Է Տ Ը

Ճակատագիր է որ տգիտնին կտաները, խորշովին մարմարները, ա-
զատին էջերը: Այս օրէնքը քիչ բացատրութեամբ տրորած է իր անոցոք խառու-
թեան ներքեւ, ինչ որ իբրեւ թաղաքակրթութեան նշանակ, ստէպ շքեղ իրադար-
ժում հասած է մեզի: Անկէ՛ զերծ ոչ մէկ իրացում այն անորակելի արժէքնե-
րէն՝ որոնցմով կազմուած է հայ գրականութիւնն ու մշակոյթը: Միւս կողմէ
սակայն ժամանակը կը դալկացնէ ու կը արորէ կեղծը, կը մոխրացնէ անիրա-
կանը միայն, որոնք չեն զիմանար ժամանակի ալիքներուն, նման ծովափին
չինուած աւազէ աշտարակներուն:

Մարդեր կան իմաստի ինչպէս զործունէութեան բոլոր մարդերէն՝
որոնց ստեղծած հոսանքները կ'անցնին գիրենք: Ուրիշներ որոնց արտում
փառքը պատանքի պէս կը պարուրէ անոնց գիտելները: Օշականը առաջին կար-
գին կը պատկանի, իբրեւ մին զըջի մեր մշակներէն, որուն շատ քան կը պարտի
արեւմտահայ գրականութիւնը: Մտադաշ երիտասարդութենէն մինչեւ իր մա-
հը, անօրինակ, որքան խոսիւցող պայմաններու տակ անդադար գրիչ չար-
ժեց, առանց պատրանաթափ բլլալու պայմաններու ճշումէն՝ տալով իրմէ
վերջ եկող երկու սերունդներուն իմացական ու զգացական հետաքրքրութեանց
կարելի հանգանակները:

Նման բացատրիկ բնորակներուն՝ Օշականը ճակատագրուած էր չպատ-
կանելու իր ժամանակին, բլլալու համար մարդը բոլոր ժամանակներու: Յա-
ճախ բացատրիկ խառնուածք մը, ստէպ ներքին զարտուղութիւն մը ինքզինքը բլ-
լալու, պատճառներ են այս հէքիաթունակ փառքին: Ոմանք գինքը կը նկատեն
կամուրջ մը րնդմէջ երկու սերունդներու: Օշականը կը պատկանի ոչ մէկ սե-
րունդի: Անիկա երեսոյթ մըն է մեր գրականութեան մէջ, տաղանդ մը որ իր
ներաշխարհով կը սնանէր, անցնելու համար իրմէն եւ կիսանքէն անդին՝ անոնց
մեծ նուաճումներուն:

Սովորութիւն է գրողներու կազմաւորման մէջ որոշ ազդակներ ճարել
կամ ենթադրել ու վերլուծել դանտը: Այս պարագան չի լուծեր սակայն տա-
ղանդներու տեսակարար տարողութիւնը: Օշականը գինքը սնուցանող բոլոր
շրջաններու եւ ազդեցութիւններու հոսանքն ի վեր թիափարող մը եղած է,
բաժնելով այս կերպ բոլոր մեծ ու հարազատ գրողներու ճակատագիրը:

Իր փառասիրութիւնը եղած է ծանր ու զմեղակ, ուղելով պատկանի
արեւմտեան գրականութեան ամէնէն իրաւ եւ խորունկ ախորժակներուն, իւ-
րացնելով անոր մշակոյթի ծանր տիսիպլինը: Սքանալ, Թէն, Ռրնան, Մորա-
սան, Պուրժէ, Մարսէլ Բրուստ, Տոստոյեւիտի, Ճէյմս Ճոյս, պարզ յիշատա-
կութիւններ չեն Օշականի պարագային, այլ մտապատկերներ, երազներ, ո-
րոնց յաճախանքին մէջ ապրեցաւ ան: Մակ պտուկը Տոստոյեւիտիի վէպին
առհամանքը կը բերէ, թէ՛ իբր կառուցում եւ թէ՛ իբր գարգացում: Մնացոր-

դաճը, իր ամէնէն գիտախօս գործը, յուշումի, հեշտագին սպրտմաներու աղբիւրը հեղինակին եւ բոլոր անոնց համար՝ որոնք առանց նախապայտումի կը կարգան դայն, կը կերպարանէ Բրուստեան ճարտարապետութիւն մը: Օշականք նորոգած է իր գտած կաղապարները եւ հոս է ինչպէս իր ինքնատպութիւնը, այնպէս ալ իր պատուհասը: Իրադէկ էր իր կարողութիւններուն, հակառակ այն վարկածին թէ արուեստագէտները կիսով միայն գիտակից են իրենց ուժին, երբ կ'ստեղծագործեն: Օշականք կ'սպրէր իր տիպարներով, որոնք յաճախ դուրկ են կարծես կամքէ, հակապատկերը Պարլաբին, բայց մօտ Տասուցեփակին: Հոգեբան էր աւելի քան մտածող եւ իր այս կարողութիւնը կ'երեւայ ու կը խորունկնայ իր հերոսներուն մէջ: Ան չէր զններ իրենն ու իրողութիւնները քննութեան սիրոյն, ոչ ալ իրքեւ արդիւնք յառաջագոյն զազափարի. այս է պատճառ որ տեսութեան մը չի հնազանդիր եւ կը մնայ գահավիժ իրականութիւններու եւ զազափարի միջեւ: Զի փորձեր աղղի մեր մտքին, այլ լոյսին բերել մութ կէտերը, յատկելու ծածկուած ճշմարտութիւնները, որոնք կը խլրտին իր միտքին մէջ եւ որոնք ամէնէն խորունկներն են մեր գիտակցութեան: Օշականքի կոնսրքները, իրենց պարզ բայց եղբարական գեղեցկութեամբ ու պատրանքներովը, երբ պատանի են իրենց սարսուռներովն ու երազներովը կը բանան նոր վարպետը: Հայ Գիւղին, հրեղէն գծապրութեամբ եւ ինքնատիպ ոճով: Մակ Պտուկը, սիրոյ խորունկ բարախումներով եւ հերոսական տիպարներու գծապրութեամբ: Մնացորդաճը գիւղական գերդաստաններու փոթորիկ մըն է ժառանգութեան պահպանման տխրածականութիւնով ինչպէս Նաեւ սիրոյ եւ ոճի բերեղեղեղ հանգչումով:

Իբր թաւերադիր ունի նոր Պտակը, Ստեփանոս Սիւնեցի, երբ Մեհնիլ Գիտեմք, Աբիլլէսի կրտսերին Տակ եւ ուրիշներ, առնուած առօրեայ կեանքէն եւ մեր անցեալէն, որոնք մնայուն արժէքներ պիտի մնան մեր բնութիւն:

Մեր գրականութիւնը տկար քնծայող պատճառներէն մէկն ալ իր որոշ շարժում իմաստէ դուրկ ըլլալն է, աւելի յաւակնող բառով մը, իմաստասիրութենէ: Մեղի պակասած է ամբապէս կազմակերպուած զազափարներու սարսուռը, որ իբր խաբիսն ու հիմք պաշտպանէր ստեղծումները: Մեր գրողները չեն տոտապած զազափարներու տողնապովը, ուր միտքը զանցառելի տարբ մը կը մնայ: Պատկերացած իրենց թափանցումին սփռուր եւ կոնկրետ զգայնութեան աննշան խոտչին մէջ, կեանքը ձեւած են իրենց ուղեգին նիւար ուղարկեալով միայն: Արուեստի գործերը պէտք է ազատագրուին հասարակ տեղիքէն: Լէոնիտ Անտրիէֆ, արու յանդգնութեամբ մը կը քննէ իր գրածներէն երկրորդական տարրերուն մեծ մասը ու կը հասնի հզօր յուզականութեան մը՝ որուն յարերը իրարմէ կ'ստանան իրենց ուժգին խոտիքը: Նոր միտք մը պէտք է ոգեւորէ մարդկային գործունէութեան բոլոր ձեւերը կառուցումի մը պարագային: Մարտէլ Բրուստ կը յաջողի երկրորդական իրապաշտութիւնը փոխարինել նոր ու անակնկալ ճառագայթումով մը ուր կեանքը գործողութիւն կը գտնէ ուրիշ խաւերու ներքեւ: Տասուցեփակին եւս ազատ է երկրորդականին բանութենէն: Գործողութիւն եւ իմաստ երկու երեսներն են միեւնոյն իրողութեան, զոր կեանք կ'անուանենք: Գրականութիւնը գիրքերու անհատական պատմութիւն մը ըլլալէ աւելի, անոնց մարմնաւորութիւնը պարտադրող զազափարներուն եւ անոնց ճնշումովը կազմուած պատկերներուն արձանագրութիւնն է: Գրապիտութիւնը ամբոխինն է, արուեստը՝ անհատին: Այս երկու բառերը գրեթէ հակառակ յղացքներ են: Առաջինը ինքզինքը ուրիշներուն վրայ բաշխելու, ուրիշներ նմանցնելու հետեակ աշխատանք մըն է. երկրորդը ուրիշներէն դատուելու, ուրիշները նուաճելու հակայ երկունք մը: Գիրք մը շատ բաներ ըլլալէ առաջ շեշտ անհատականութիւն մըն է: Կեանքը՝ ամէն բանէ վեր. ահա իր

վարդապետութիւնը, սակայն ոչ մտերեւէն տրուածը, այլ տոնուած իր ներքին, հոգեկան ապրումներովը: Ահա իր խօսքը պատահօրէն քսուած, թէ «որոշմէի բայց ողջ կատու մը հազար անգամ աւելի կ'արժէ, քան ստակած առիւծ մը»: Անկցի ուրիմն հոեաորութիւնը, չարքը, կեղծիքը, կեցցէ իրականութիւնը, որուն մէջ մարդու մը հոգին խօսի եւ անով հաւաքականութեան մը սիրտը:

Օշականը չէր գրեթե ուրիշները դարձացնելու կամ իր գրածներուն ադմուկովը հեշտանալու: Սրտառու չէր իր պարագան, նոյնիսկ աչք առաւ խորատակով կիսուած սիրտէն, իր փառասիրութիւններէն ոմանք իրենց լրումին տանելու համար: Սրտի հարուածէն յետոյ քաջութիւն չունէր սկսելու «Համապատկեր»ը: Կիսաւարտ ձգած էր «Մնացորդաց»ը, բժիշկներու թելադրանքով եւ այժմ նոյն բժիշկներու հրահանգով կ'զգուշանար միտքի ծանր աշխատանքէ: Մահուան միջնամիջը կը հայածէր դինքը, «կէս մարդ եմ» կ'ըսէր յաճախ եւ աչքերը կը լեցուէին: Անհամեատութիւն թող չնկատուի եթէ ըսեմ թէ իմ թելադրանքսին ու ստիպումներով էր որ ձեռնամուխ եղաւ այս կոթողական դործին: Ամէն անգամ երբ կը լրացնէր հեղինակ մը, որբողան պարտք մը կատարողի գոհունակութեամբ եւ թեթեւացած սրտով, կ'ըսէր. «Տղայ, կարճեմ թէ իրաւունք ունէիր ըսելու թէ աշխատանքը կը մաքրէ ժամանակի ժանդը մեր ջիւղերէն եւ աւելի զանգաղ քայլերով կը տանի մեզ մահուան»:

Գրելէ առաջ անկրկա ունէր ամփոփումի սուղ պահեր՝ որոնք զինքը կը մղէին սեղանին: Անգամ մը մտնելէ վերջ իր նիւթի կաղապարին մէջ, այլեւս ժամերը գոյութիւն չունէին իրեն համար: Միշտ իր մտապատկերներէն, իր կիրքերը ունենալով իրեն գահաւորակ, ան կը զեղուր իրմէ ինչ որ տարիներու միջրումն էր եղած: Հակառակ իր կուտակուած գառնութիւններուն, պահեց մինչեւ իր մահը մաւաւրականի յատուկ զգայութեանց թարմութիւնը: Իր աւուր գիւղացիի խմորը իրեն բերաւ զիմանալու ուժէն դուրս չլանալու, գասալիք չըլլալու բարիքը: Պանդապատաղին տեսիլքով մը չըթերքը խաճած, ամբողջ մարմինը բանտարկած, հոգին փակած իր գործէն դուրս որեւէ համի, վախիլի, յամառեցաւ զիմանալու ստեղծագործել, հակառակ բոլոր արգելքներուն: Վսեմ շեղումներու մարդը եղաւ իր խառնուածքով, գործով ու դարձապատկերներով, որ սակայն իրեն յատուկ ներգաշնակութեան հասաւ, բլրալու համար աննկողանակ ներգաշնակութիւնը մեր գրականութեան:

Թերեւս շատերուն անձանթէ է թէ Օշականը որչի մէկ յեղումով կը լեցնէր էջերը, առանց վերստին անդրադառնալու եւ որբողելու իր գրածը: Գուցէ այդ է պատճառ որ եթէ ոչ կրկնութիւններու, զէթ վերջիւններու կը հանդիպինք իր մօտ յաճախ: Յետոյ իր գրածները չիչելու զժողաբութիւն ունէր, որ չիչելու իրեն պակասէն աւելի արդիւնք էր իր մտքի տեսական ու արտակարգ յորդումին: Ա. Բասակեանի եօթանասնամեակին առիթով խնդրեցինք Օշականէն որ գրէր վարպետին մասին, մեղմելով անցեալին իր յայտնած մեղադրանքները անոր գործին նկատմամբ: Օշականը գրեց երկար յօդուած մը «Արմենի» համար, առանց շատ բան զեղչելու իր տեսակէտներէն: Մտադուեցանք ի պատիւ յարեւաբին դուրս ձգել իր արտայայտութիւններէն ստուար մաս մը եւ գրականի վերածել բացառական արտայայտութիւններէն ոմանք: «Արմենի» լոյս տեսնելէն վերջ Օշականը շանդարդարձաւ տեղի ունեցած փոփոխութեան: Անդրադարձաւ այն տան միայն երբ Պէլլուի յառաջգիմական մամուլը զինքը կեղծուոր ու անպարկեշտ յայտարարեց, քանի որ տարիներ առաջ հրատարակուած «Փիւնիկ» շարաթաթերթին մէջ Օշական տարբեր չափանիշներով կ'ըսած էր Բասակեանի գործը:

Վերոյիշեալ իրողութիւնը հաստատող աւելի կարեւոր պարագայ մը:

Շահան Պէրպէրեանի խնդրանքով յաճախ Օշականի կողմէ քնարախաղեր կը գրուէին, երուսաղէմի ժառ. Վարժարանի եւ Ընծայարանի ազոց կողմէն ներկայացուելու համար: Զոհունք բեմին յարմարցնելու նպատակով, կը կրճատուէին եւ որոշ փոփոխութիւններու կ'ենթարկուէին: Օշականը ներկայ ըլլալէ յետոյ բեմադրութիւններուն, չէր անդրադառնար եղածին:

Հետո կը ժողովուրդէն, անոր առօրեայ կեանքէն ու ճաշակներէն, բայց կը ճանչնար ժողովուրդը իր բոլոր խաւերուն մէջ: Գիւղացի էր, ծանօթ գիւղի կեանքին եւ տիպարներուն: Մեր հին եւ նոր գրականութիւնը քիչ անգամ հետաքրքրուած է մեր ժողովուրդի ստուար զանգումով, գիւղացիով: Այսինքն մարդերով՝ որոնք շատ ցանցառօրէն սպրդած են մեր գրականութենէն ներս՝ իրենց թանձրացած գիմալծութեամբ, որոնք սակայն մեր ցեղին ամէնէն գիմացկուն ու հարազատ յատկութիւնները կը բերեն մեզի: Մարդեր՝ որոնց յուզումները թէեւ սահմանափակ, բայց իրենց ուժգնութեանը մէջ կը հուսաւորին մարդ արարածի բարձրագոյն տիպարներու տաղանդանքին: Օշականը այս մարդերը կը գործածէ իրեն շատ ծանօթ, գրեթէ անոնց ընդունակութիւններով պայմանաւոր կեանքի մը նկարագիրն: Բոլոր իր հերոսները կը տիրապետին հեղինակին բնազդներէն եւ փորձառական խմտութենէն: Կրտսորական էակներ են անոնք, ճնշումին տակ դարաւոր աննդութեան: Գիւղը իր մարդերը կը շինէ ամենագոր իր գործարանին մէջ. ժամուն րակը, եկեղեցին, լեռը, արտը, աղբիւրը, գերեզմանոցը, տեղն ու խորհուրդը կը կազմեն անոնց կեանքին: Բարոյական այս ճնշումը կը տարածուի անոնց անմիջական կենցաղի սահմաններէն անդին, կալմելու հոգեկան յօրինումներ, որոնք կարծր ու տեւական են, ապառաժներու նման: Սէր, նախանձ, ցաւ, անօթութիւն, երկնքի ծարաւ, մեղքի զգայնութիւն եւ ուրիշներ: Ահա բարոյական ու հոգեկան այն զլխաւոր գոյականները որոնց վրայ հաստատուած է մեր ժողովուրդին կեանքը դարերով:

Նոր էին այս մարդերը իրենց պատրանքներովն ու երազներովը, ոգրերգական կեանքովն ու վախճանումովը, սակայն մարդիկ իրենց հոգիով, իրենց սրտի ողբերգութեամբ, որոնք կուգային ցնցելու մեր հոգին, տարրեր Հրանդի տիպարներէն, Թրկատինցիի զգեստաւորութեանէն, Զարդարեանի հէքիտիներէն: Անժառանգ խեղճներ կեանքէն, կէս մարդեր, որոնք յանկարծ նոր ոգի եւ կերպարանք կը հաղնէին զգացումներու կրակ անձրեւին տակ: Թէ որքա՞ն գիւղացի է Օշականը իր գործին մէջ, զժուար է ըսել, սակայն իրողութիւն է թէ ան հոգեւտեսութեամբ կ'առաջնորդուէր, շատ անգամ վեր տրամաբանութեան եւ խելքի գատումէն, անգիտակից մղումին տակ իր զգայնութիւններուն: Հակառակ այս իրողութեան, ներքին տրամաբանութիւնը, գիտական վերլուծումը, առարկայական արժեւորումը հետո չեն իրմէ: Իրարմէ տարրեր այս գոյգ արամադրութիւնները կը միանային արուեստի լոյսի մը մէջ վեր հանելու իր գրականութեան կատարչը, կեանքի կաւէն ստեղծելու արուեստի իրականութիւնը: Շատ քիչ բան Օշականի մէջ որ կեանքէն չզար արուեստի վերածուելու: Կեմիւսի եւ իմֆուսիւսի, ահա երկու կարեւոր վերադիրներ որոնք քիչ անգամ քով քովի կուգան: Մենք առանց գծաւարութեան կրնանք հետեւիլ այս նիարդ առ նիարդ հիւսուող ամբողջութեան, ուր կը մնան բնկղած տարրերը Օշականի ստեղծումին, որու կեղրոնէն խնդիրներ կը հաւաքէ ու ոտքի կ'ելլէ տիպարը, առանց բռնի մղումներուն ենթարկելու:

Հետաքրքրական է որ մեր գիւղացիներուն քով կ'իններ երկրորդական կը մնան: Ժողովրդական բանահիւսութիւնը կը նախասիրէ զրաղիլ աղջիկներով, որոնք կարելի ճառագայթներ են կեանքի մեծ մշուշի ծոցէն դուրս թափող, կամ մայրերով եւ սրբուհիներով, որոնք վշտով ու զոհողութեամբ կը

դատուին իրենց ամբոյն ու պղտոր մենութենէն : Օչականի աշէն չէր կրնար վրիպիլ զեղեցկութիւնը որ կրնէրով կը շինուի, աակայն ասոր հասնելու համար պէտք էր իջնել աւելի խորերը, անհատներու սիրտին մշուշոտ դաւառները, որոնց ճամբաները գծուար են ու փտանգաւոր : Օչականի նման փորձ խողարկու մը միայն պիտի համարձակէր մօտենալ զիւղացի կիներու սիրտին որ կեանքի ամպերէն կախնուար յունակի կտոր մըն է յաճախ : Պէտք է հոս նշել որ Օչականի կին տիպարները հարազատ հայեր են, անոնց ցեղային զիծը եւ դարաւոր աւանդութեան գրոշմը լաւ կերպով վերբերուած է : Հաճի Աննան, հակառակ ճիղճ հաշիւներուն եւ նուաշտացումին, զերդաստանի պահապանն է : Նազիկը իր սրտին համար մահուան վաղուց կրնն է : Բոլորը իրենց սրտի ողբերգութեամբը, իրենց սեռային ու սիրային մարիկներովը, մեղքերովն ու առաքինութիւններովը կը ցնցեն մեր հոգին, անհուն դուժի եւ կարեկցութեան աղբիւրներ բանալով հոն : Ոչ թղկատինցին եւ ոչ ալ Հրանդը կրցան իրենց տիպարները հիմնովին ազատագրել արեւմտահայ գրականութեան ոլորտէն, անխրական բամանթիլովն : Չեմ խօսիր Զարդարեանէն որ մարդեր տալէ կը փախնայ կարծես, բլլալու համար բառերու հրամայող գրադէպը :

Օչական իբրեւ վիպագիր խոտոր ճամբաներու մարդն է : Անոր համար վէպը պատմութիւն մը չէ միայն, զէպքերու հետաքրքրական յաջորդականութեամբ, հերոսներու սողանցքով կամ էնթրիկներու ճարտարամտութեամբ : Անոր վէպը բուռն սէրերու եւ կիրքերու բախումը կը բերէ մեղի, արտակարգ աճումով, ապա կործանումը մահուամբ, այսինքն ճակատագրական փախճանումովը զէպքերու բռնութեան : Օչականի մօտ մարդերը հետաքրքրական չեն իրենց արտաքին երեսներովը, ուշադրութիւն անոնց հոգին է, իրենց յոյզերու ալիքներովը, սիրտ, կիրքի, առելութեան հրախառն պահերուն մէջ : Իր տիպարները յաճախ թէ՛ հերոս են եւ թէ՛ սճրագործ, յոյս ու ցեխ, նման Տոստոյեւիչի կերպարներուն : Անոնց հոգին կը փարուի ճակատագրի ձեռքէն, որուն գործիքներն են լոկ մարմինները :

Իր գրականութիւնը բխում էր, ապրում էր, իրադրութիւն բլլալէ առաջ : Ներշնչումը իր մտապատկերներուն, հոգի ընդերքէն քամուող շիթեր չէին իր մօտ, այլ յարգազեղ վաղքը քրովէին : Հակառակ ասոր, զրկու առեն ան զիտէր հնազանդիլ խիստ եւ անբացատրելիօրէն նուրբ օրէնքներու, Նիցշէի պառկելովը կը պարէր շղթաներու մէջ այն օրէնքներուն, որոնք յախառնական են անխախտ են եւ զոր մարդը չի կրնար անպատիժ ոտնախիտ ընել : Օչական անոնց սեղմող ծանրութեան ներքեւ կը շարժէր տեսակ մը ներքին խայտառքով, զոր իրեն կ'առթէր իր խառնուածքը եւ ուրիշ անցաւոր ու փոփոխական պայմաններու հնարաւորութիւնը : Չէր հաւատար իրմէ դուրս գալիք ներշնչումին, այդ վիճակը իր մէջ էնթալթատկցական էր, ուր կը շինուին մտածումներն ու զգացումները, որոնք իրենց խորքով թէեւ քիչ մը անորոշ, բայց իրենց արտայայտութեան կերպին մէջ յատկօրէն յարադրուած ապաւորութիւններու կը վերածուին, որ անոնց գլխաւոր արժէքը կը կազմէ : Ասոր կը նպաստէ աշխատութիւնը, երբ կը կատարուի տենդային ողբերգութեամբ, բեղմնաւորելով միտքը եւ յղանալու ծրագիրներ, հեղհեղէ իրադրութիւն, ուր գիտակից խորհրդածութիւնը եւ անգիտակից բնագոյր բնականօրէն կը խառնուին իրարու : Ի վերջոյ «ներշնչումը օրն ի բուն աշխատին է» :

Յօրինումի իր գործը սովորական գրադէաներու յատուկ յատակագիծը չունէր, անիկա ինքզինքին զէմ չէր գնէր, կ'իրադրուէր ասանց ինքնիրեն եկածէն անդին անցնելու, բայց ասանց կորսնցնելու նոյն առեն ընդլայնելու պատահութիւնը, երբ ինքնիրեն կը ներկայանար ան : Այս կերպով կատարուած

ընդլայնումները լուսադոյններն են, որովհետեւ իրենց ստեղծումի թափին ներքին կշռոյթէն կը թեւադրուին:

Օչական իրեն եկած մտածումներէն սովորութիւն չունէր ընտրելու աժէնէն մեծերը, կամ մտքին շրայում ու հաճոյք պատճառողը, այլ անոնք որոնք կը ծառայէին հետապնդուած նպատակին: Իր դրելիքը որոշելէն վերջ՝ կ'որոնէր անոր բերածը միայն, անդթօրէն մերժելով մնացածը որ իրեն համար սին չահեկանութիւն մը միայն կրնար ներկայացնել: Միւս կողմէ, չէր վախճար ծանրաբեռնումներէ, որոնք սովորական դրողին քով գիրար կը հլոմեն, իր մօտ յառաջ կը բերեն լայն տպաւորութիւններու միութիւն մը, որոնք կոհակ առ կոհակ կը յառաջանան, առանց խախտելու ծաւալումին օրէնքները եւ պարզութեան հարստութիւնը:

Ոմանք կը կարծեն թէ Օչականը յաճախ թոյլ կուտայ որ իր մտածումները բախտին ճամբաներէն ընթանան, քանի որ արուեստագէտին վրայ դադափարի ազդեցութեան կը յաջորդէ գաղափարին վրայ արուեստագէտին ազդեցութիւնը: Եօրինելը լատին կարգին հնազանդիլ է. Օչականը ճիշտ է որ չունէր այս ճշգրտութիւնը, անկապ կը հնազանդէր ուրիշ կարգի մը, իր յօրինումը բնական փթթումն է առաջին գաղափարին, հարստացած բոլոր այն էական տարրերով զորս իրեն կը հայթայթէ նոյնիսկ իրմէն ներշնչուած որոնումին աշխատանքը: Օչականի մօտ կեանքի բխումը այնքան բուռն է եւ հզօր, որ յաճախ գիտէ իրարու ետեւէ շարել ձգտումնաւոր այն շեղումները որոնք ուսմբերու պէս կը պայթին, դեռ ձեռքէն դուրս չեկած: Օչականի մէջ տրամաբանութեամբ յօրինուած մասերը շատ են, սակայն եթէ տրամաբանութիւնը արդելք հանդիսանայ իր պնացքին, ան իր ներքին մտայղացքներուն կը դառնայ: Հոգին զոր ոչինչ կրնայ կաշկանդել, իրաւունք ունի իր «յիմարութիւն»ը մեր «խմաստութեան» տեղը գնելու: Ընթարտութեան օրէնքն է այս. ինչպէս որ յղացումի ճշմարտութիւն կայ՝ եթէ իրերուն վրայ ձեւուած է ան, նոյնպէս ալ յօրինումի ճշմարտութիւն մը կայ, եթէ յղացումի վրայ ձեւուի ան:

Ընտ է թէ գրուածք մը այնպէս կը յօրինուի ինչպէս շինուած են բոլոր բնական կազմութիւնները, մասնիկները, բիւրեղները, տունկերը, գիւղանկարները, կամ տիեզերքը ինքնին: Եթէ գրուածքին մէջ ընդգրկումի աւելի լայնութիւն կայ, պատճառը այն է որ միտքը աւելի հարուստ է քան նիւթը. բայց այդ բոկ չէ թէ յօրինումը հնազանդութիւնը չէ գործնական օրէնքներու: Ի գործ գրուելիք կարողութիւնը հոս գլխաւորաբար երեակայութիւնը, զգացողութիւնը չէ, ուրեմն, թէ եւ կարելու բլլան անոնք, այլ համակեղրոնացած գաւաւթ, ողջմտութիւնը: Ամէն բաղադրութիւն, գեղադիտական կամ գործնական, պէտք է պատասխանէ ակներեւութիւններու, պէտք է պարզ գործողութիւններով յառաջ երթայ, պէտք է հնազանդի պատշաճեցումի սկզբունքներն, պէտք է իրագործէ եւ մինչեւ վերջ պահէ կատարեալ միութիւն մը: Ատոր համար է որ բռնուած է թէ մարդուն ամէնէն գեղեցիկ ճարտարապետութիւնն է ցորենի ջրաղացքը: Սակայն Օչականը գործնական միութեանէն աւելի հոգեկան միութեան կը ձգտի, ան ամբողջը ունի ի մտի, նման մեծ գրողներուն անոր համայնապատկերով ճշգրտութիւն մասերուն յարաբերութիւնը: Օչականը սիրոյ կարգով կ'ընթանայ, աւելի կ'ուղէ տաքցնել քան թէ սովորեցնել, վրանդի բարձրագոյն եւ մը կը կատարէ յօրինումի այդ գործը իր մէջ:

Ինչպէս մարմնի, այնպէս ալ գրական գործի մը բոլոր մասերը իրարու կապուած են: Զանգուածէն մաս մը բաժնելու պէլը՝ դայն մեռած գոյացութեանց կարգը դասել է: Այս կերպով միայն կարելի է ունենալ տպաւորութեան միութիւնը, հետեւաբար սեփ ինչպէս նաեւ գեղեցիկութիւնը. որովհետեւ միութե-

թիւնը գեղեցիկին ձեռն է : Գեղեցիկ բայց ցրիւ բաները անդամադննական կրտսրներու աւրնթերադրութիւն մըն են միայն , բայց մէկ կամ պատմութեամբ կենդանի բան մըն է : Գործնելը ծնունդ տալ է , հետեւաբար պէտք է յորինել ոչ թէ յաջորդական բայց անջատ հպումներով , այլ զանգուածով , լաւ հսկելով մասերու հաւասարակշռութեան միայն :

Գործնումէն ետքը կուգայ ընդլայնումը , որով զազափարներէն դուրս կը հանենք կարելիին տարրերը , այսինքն անոր մէջ պարունակուած ամբողջ լոյսը , ֆերմութիւնը , ուժը : Ընդլայնել ըսելով պէտք է հասկնալ ուրեմն ոչ թէ մտածումը կամ զգացումը թրել , իրրեւ տարրեր հեղուկի մը մէջ , այլ անոնց ընկերացնել իրենցմէ կախում ունեցող ուրիշ զգացումներ եւ զազափարներ : Լաւ ընդլայնում մը կեղբոնացում ալ է : Ընդլայնելը հայթայթել է զազափարներուն իրենց բնական աճումը : Ընդլայնելը պտնել է զլիսաւոր ձայնին զաշնաւորները , համահնչիւն երկրորդական այն զազափարները , որոնց մէջ բնականօրէն կը փթթի հիմնական զազափարը : Կայ մակերեսի միայն ընդլայնում մը որ կը կատարուի զազափարին կցելով ինչ որ կրնայ լուսաւորել եւ ամբողջացնել զայն : Եւ կայ խորութեան մէջ ընդլայնում մը որ կը պնդէ եւ կը ֆանայ լուսազոյն թափանցելու հարցին : Օչականի համար էական օրէնքը այն է որ ընդլայնումը ներսէն կատարուի , ինչպէս է կեանքի սպարազային :

Ընդլայնումի ընթացքին տրամաբանութիւնը մէկզի կը հրուի Օչականին մէջ , բառական եւ բանական տրամաբանութիւնները տեղի կուտան յուզական տրամաբանութեան մը՝ որ սրտինն է : Ան տրամաբանող մը չէ , այս փերջիներ իր սղախինն է միայն : Ըտրտարապէտ մը չէ , սակայն ճարտարադիտութիւնը կը հնազանդի իրեն : Օչականը զգացումի մարդ էր , իմացապաշտութիւնը գրականութենէ մտարելու աստիճան : Իր զգացական ու հոգեբանական այդ միճակը սակայն չէր հեռացներ զինքը իրականութենէն : Գրականութիւնը իրեն համար ոչ կատակ էր , ոչ ալ դուարձալիք , այլ եղբարական իրողութիւն մը զոր պէտք էր նուաճել :

Հակառակ մեծ զրապէտ մը ըլլալուն՝ քիչ է թիւր Օչականի հիացողներուն : Գլխաւոր առարկութիւնը իր գէժ ան է թէ իր փերջումները յաճախ կը դերանցեն զգալու սովորական աստիճանը եւ իր հերոսները կը գործեն մեղի անձանցով անպատասխանատուութեան մը մէջէն , իրենց յատուկ ներքին մրդաւանդով , հոգեբանութեամբ , երազներով եւ յոյնեցուցիչ դարտուցութիւններով : Օչական եւս կրնայ ըսել Ֆրոյտին հետ թէ աւելի ճամարտութիւն կայ մեր ենթագիտակցական մղումներուն մէջ , քան մեր տրամաբանութեան ներքեւ ինկող գործառնութիւններուն : Մարդարէական իրատեսութիւններ են ասոնք , որոնք զրապէտի երեւակայութենէն կ'անցնին ու կը չողան , լուսաւորուելով ուրիշ աշխարհի մը լոյսով : Իր գործը մտածելէ առաջ մարդ պէտք է նախ երազէ զայն : Ըճմարիտ ու մեծ զրապէտը երազի եւ արթնութեան , գիտակցութեան եւ անգիտակցութեան , բնազդի եւ բանականութեան համապատկերէ մըն է որ կ'անցնի : Պայծառ եւ լուսաւոր երազ մը , իրականութեան եւ անոր յատկանիշներուն հետ շփման մէջ եղող միճակ մը , որուն մէջ երեւակայութիւնը հեռու կը փախչի չօչափելի իրականութիւններէն : Իրերուն հետ խոր մտերմութենէն կը ծնի ան , ամէնօրեայ աչքը բաւական չէ , մասնաւոր եւ տեւապէս անբացատրելի տրամադրութիւն մը հարկաւոր է անոր համար : Այսպէս փերբերուած այդ միճակը կարելիին գէժմն է , ապագան , Պէրկսոնի բառով , դուա յայտնատեսութիւն մը :

Օչական կ'ստեղծէ նոր աշխարհ մը եւ իր անձերը որոնք կ'ապրին իր անձնաւորութեան բարիքով , մեղի կը ներկայանան իրենց կեանքի երեսնե-

րոյ, անաքինութիւններով ու տիրաւոր։ Այս է պատճառ որ զաղափարները իրեն չեն դար իրրեւ մասածումներ, այլ միայն արարքներուն մէջէն իր հերոսներուն, որոնք հօգը են առանց իր մասածումներուն խել։ Անիկա կեանքն էր առանց պիտակի, և կեանքը օրէնք չունի։ Հետեւաբար մի գարմանաք էր Օշական իր կիրքերուն, կարօտներուն ամենի ասպետութիւնը վերածէ սրտայոյզ հէքիաթի։ Անխմարթի մը մէջ ան գիտէ զիւզացիին, քաղքենիին, հերոսին ու թշուառականին աչքերէն վերցնել կտայր, ուղղելու անոնց նայումը արեւան, երազին, դեղեցկութեան հէքիաթին։ Էջերը քիչ կուզան երբ անոնց ակօսներուն մէջ պարզել ուղէ ան գետերը իր ասպումներուն։

Յոգնեցուցի՞ւ, անտարակոյս, ինչպէս ամէն վերելք, բայց չբեղ հեռադարակներով, մարդկային, հօգը պատածումներով, տխարանքով, կեանքով՝ որ ստիքի պիտի պահէ իր գործը իրրեւ մեր գարու հայ կեանքի բարձրագոյն արձանագրութիւններէն մէկը։ Իրրեւ աննախնթաց վկայութիւն մը արեւմտահայ գրականութեան, իր ծաւալով, խորութեամբ ու պատկերացումներով, անհատական ու հաւաքական յոյսերով սղոցուն։ Գաղափարներու շարակցութեամբ Օշականի միտքին մէջ ամենահասարակ նիւթին առջեւ կ'արթննայ ամբողջ աշխարհ մը որ իր թուարկերը քակած կը հոսի իր գրչէն, լոգ դաշարանքներու ճամբով, լեցնելու էջերը։

Իր ոճը իրեն յատուկ ստեղծագործութիւն մըն է, երբեմն ծանր ու երկարաչունչ և երբեմն մէկ պատկերով ու հոգեմիճակով։ Հո՞ծ իրականութեամբ, արաղ, կենդանի պատկերներով և ծանօթ ճամբաներէ շրջելու մրցումով։ Անձնական և գուռ Օշականեան ոճ մը որ մաս կը կազմէ իր խառնրւածքին։ Կը գրէր արաղ, առանց անդադարձուի, հակառակ այն իրողութեան անթերի և զրական անխառն ստեղծագործութեամբ մը։ Պէտք չէ փորձել տարրադադրելու Օշականը, այլ ընդունելու զայն իր համադրութեան մէջ, իրրեւ ինքնայատուկ և ամբողջական երեւոյթ մը մեր գրականութեան։ Չունի Չարքանի լեզուական խաղարկութիւնները, Կ. Չարեանի նիւթէն զառածանքը, սակայն իր յաւելումը ինքզինքէն ամէն ինչ իր ակօսին ձգելու իղձը, էջերուն վրայ արչաւել կուտայ իրեն։

Ճակատադէ՞րը իր գրականութեան, այն ինչ որ հայ գրականութեանն է, որուն անխելի մասն է ան, առանց որուն ազգատ պիտի ըլլար հայ ժամանակակից գրականութիւնը։ Իր գործը միշտ անթառամ պիտի մնայ իր բերած թարմ շունչին ու բացառիկ արմէքին համար։ Իր գրողէտի ճակատը պիտի փայլի մեր մեծ ստեղծողներու լեռնաշղթային մէջ, իրրեւ բարձրագոյն և անհասանելի գաղաթ մը, իրեն կանչելու գալիք բոլոր ժամանակներու գրականութեան սիրահար սիրտերը։

ԵՂԻՎԱՐԴ

Շարունակելի (2)

Ք Ա Ռ Ե Ա Կ Ն Ե Ր

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Բընութիւնը ինքզինքնէն քո կ'արտայայտէ հազար ձեռով,
 ինքզինքն է որ կ'արտայայտէ ծառին բերքով, ծաղկի բոյրով,
 կ'արտայայտէ ինքզինքն ան՝ Շէյքըսպիրեան վրսեմ լեզուով,
 Նարեկացու, Միքէլ Անժի, Պերովէնի հանճարներով:

Անոնց համար որ ցըրուեր են այս լայնածիր աշխարհով մէկ,
 Անոնց համար որ հողին մէջ՝ եղեր են այժմ ծաղիկ ու տունկ,
 Այս անձրեւոտ գիշերուան մէջ՝ անոնց համար, սիրտս վըշտաբեկ՝
 Ահա նորէն կը մըխայ գերդ անապական կընդրուկ ու խունկ:

Պիտ՝ անցնի ամէն ինչ, ոչինչ պիտի մընայ,
 Սիրտը հետըզհետէ պիտի ամայանայ.
 Պիտ՝ յոյսերը մարին՝ մէկ-մէկ — ով սուրբ Պատրանք՝
 Գոնէ դո՛ւն վառ պահէ վերջին Յոյսին նըրազն:

Ամէն մարդու կեանք մ'ես տըւեր, ինծի երկու տըւիր, Տէր,
 Կեանքէն՝ մահուան, մահէն կեանքին ցացի-դարձայ գերդ
 րստուեր.

Պիտի ծաղկի օր մը անշուշտ տեղը վերքիս՝ հարուածէդ,
 Երջանիկ եմ ես յախտեան, գոհ եմ ինծի տըւածէդ:

Զըրի նըման անցաւ կեանքս՝ մերք հանդարտ, մերք վըրդո-
 վուն,

Մերք մարգերուն մէջէն կանանչ, ծոցին՝ շողերն արեւուն,
 Մերք կիրներուն մէջէն քարուտ, երկինքի մ'տակ ամպամած,
 Իսկ այժմ արդէն ան մօտիկէն կը լըսէ ձայնը Ծովուն:

Կը սիրեմ քեզ, իմ մայր երկիր, ինչպէս ծըծկեր մանուկն իր
 մայր,

Քու ծոցիդ մէջ պիտի անվերջ քընանամ ես մըշիկ-մըշիկ,
 Շիրմիս վերեւն՝ յաւերժօրէն պիտ' նըւագէ հովն իր քընարն,
 Եւ օրօրես պիտի դուն զիս՝ այնպէս քաղցր ու այնպէս յուշիկ:

Իմաստն ի՞նչ է պարապութեան այս անսահման եւ անլոյս,
 Ու միջոցին մէջ տարտըղուն բոց-աստղերուն ինքնասպառ.
 Իմաստն ի՞նչ է մըտքին մարդու՝ հետաքըքիր, մըշտախոյզ,
 Ծաղիկներուն հեգահամբոյր, թռչուններուն օդապար:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ

Ն Ա Մ Ա Կ Ա Ն Ի

ԱՐՇԱԿ ԶՈՊԱՆԵԱՆԻ

43

(Նախորդին նման, վեց քերք ։)

Սիրելի Պ. Քերտեան,

Ստացայ Ձեր Յոգոստոս 28 թուակեր ընդարձակ ու շահեկան նամակը ։ Ստացայ նաև ուսեանդէններ, օճառ, սիկարէթ, եւն. պարունակող ծրարը, զոր հաճեր էիք ինձի գրկել իբր բարեկամական նուէր ։ Շատ շնորհակալ եմ ։ Տ-Յ տարիէ ի վեր ձխելը բոլորովին դադարեցուցած եմ եւ ատողջութիւնս ասակից շատ օգտուած է, տեսնողները զիս աւելի երիտասարդ կը պնեն քան տասր տարի առաջ, եւ այդպէս ալ է իբրեւ. եւ չափազանց շատ կը ծխէի, եթէ չարունակած ըլլայի այդպէս ձխել, մեռած կ'ըլլայի հիմա ։ Կամքի ուժ ունեցայ «ա՛յ պիտի չծխեմ» բռնիւ, եւ որոշմանս վրայ հաստատ մնացի ։ Ձեր գրկած սիկարէթի փափէքները բարեկամի մը նուիրեցի, որ ի փոխարէն ինձի կարաց նուիրեց (կերակուրս եւ ինքս տանս մէջ կը պատրաստեմ, եւ կարաց անհրաժեշտ է առօր համար, եւ ինչ որ Բիբէքով մեզի արտօնուած է պնել իւրաքանչիւր ամսուան համար, շատ քիչ բան է) ։

Կարդացի Պաշխարի մէջ Ձեր կոչը Անախիտի թուղթին համար եւ խորապէս զգացուեցայ ։ Արտադին շնորհակալութիւններս կը յայտնեմ Ձեր ազնիւ նախաձեռնութեան համար ։ Կը նախընտրեմ սակայն որ այդ հանդանակութեամբ զոյանայիք դուժարը ինձի գրկեն՝ փոխանակ թուղթ պնելու եւ ինձի գրկելու, ինչպէս կը թելադրէք ։ Թուղթ քիչ շատ ունիմ հոս, Գերմանացոյ Փարիզ մտնելէն առաջ երեք թիւի շափ թուղթ պնած էի, այդ թուղթը տրամադրութեանս տակ է, հրատարակման ուրիշ ծախքերուն համար թող ինձի գրկեն զոյանայիք դուժարը (եբր հանդանակութիւնը վերջանայ) ։

Հայ հին նկարագարդ թանկագին ձեռագիրներու Հայ գահիճներու, զոյերու, շահագործողներու կատարած սճիւրները, որոնց մասին կը գրէք, ընդվիցեցուցիչ են ։ Պէտք է հրապարակու խորանել այդպիսի անխիղճ Հայերը ։ Շատ լաւ էք բրած այդ ձեռագիրներուն գէթ մէկ մասը ազատելով ։

Ստացայ «Թօճայ Նազար եւ իր Գերդաստանը» եւ «Թորոս Տարօնեցի» Ձեր գրքոյկները, զոր ինձի գրկած էիք եւ որոնք շահեկան ուսումնասիրութիւններ են ։ Հաճեցէք գրկել նաև ինձի «Հում Մետաքսի Վաճառականութիւնը եւ Հայերը» Ձեր գրքոյկը ։

Այն անգեղութիւնները զորս տուած էք Ձեր կատարելու վրայ եղած կամ ծրագրուած աշխատութիւններուն, մեծապէս շահեկան են ։ Գովելի է Ձեր

խուզարկու ոգին եւ անխոնջ աշխատասիրութիւնը : Աղթամարցիէ նկարագրողուած Ձեր «Կարփ Աղեքսանդրի» լուստարիս հրատարակութիւնը փութացուցէք, որպէսզի կարենամ անկից օգտուիլ «Ռօզըրէ» չորրորդ հատորին համար : Ուրիշ ամէն աշխատանքէ առաջ այդ ծրագիրն իրագործեցէք, ո՛չ միայն ինծի հաճոյք պատճառելու համար, այլ որովհետեւ շատ կարեւոր, չահեկան, բարձրօգուտ ծրագիր մըն է առ :

Անախտի համար զրկեցէք թէ՛ «Կեանքի» ԺԱ. Պապը եւ Իսրայէլ Օրի» յօդուածը եւ թէ՛ մանրանկարչութեան մասին կարճ յօդուած մը երեք նկարով, երկու թիւի մէջ կը հրատարակեմ :

Ձեմ դիտեք թէ Անտոնեան, Հրանդ Սամուէլ, Հայկ Պէրպէրեան ստացած են Ձեր զրկած ծրարները . ես քանի որ ստացայ, անոնք ալ ստացած ըլլալու են, երբ տեսնեմ զիրենք կը հարցնեմ :

«Յրիկ» իրայ զիրք չեմ հրատարակած : Հաւաքած էի բաւական թիւ մը իր քերթուածներէն, ու մտադիր էի հրատարակել հատորի մը մէջ, բայց Տիրայր Սրբազանը փափաք յայտնեց (չառ ուրիշներէ առաջ) որ ինք հրատարակէ այդ հեղինակին զործերը : Ինքն ալ Օքսֆորդի, Մանչէսթրի, Լոնտոնի ձեռագիրներէն բաւական բան օրինակած էր, իմ օրինակութիւններս ալ իրեն տուի, կ'իմանամ որ իր Յրիկի հաւաքածոն վերջապէս սկսեալ է տպագրուիլ (Մերկոնեան Ֆոնտի հրատարակչական յանձնախումբը, որուն նախագահն եմ, շուտով որոշած է այդ հաւաքածոյին հրատարակումը) : Պատերազմի ընթացքին հրատարակեցի երեք զիրք, «Հայրէններու Բուրաստանը», «Պատկերներ», «Կեանք եւ Երազ» : Երեքն ալ կը զրկեմ ձեզի :

Սիրայիր բարեւներով

Ձերդ

Ա. Զօպանեան

Փարիզ, 9 Ռիւ Սէյ

11 Հոկտ. 1945

Ծանօթութիւն.— Պատերազմէն վերջ կ'ըսուէր թէ Փարիզի մէջ դրժուար էր գտնել կարգ մը պարզ կենսական կարիքներ : Խորհեցայ որ բացի մը փոքր, համեատ, ծրարներու առաքմամբ իմ ծանօթներէս ոմանց փոքր ծառայութիւն մը կատարած եւ դոյզն կերպով օգտակար եղած կ'ըլլամ :

44

(Կապոյտ, անգիծ, ոչ լաւ քուղթի վրայ նախորդին ծաւալով չորս բերք :)

Փարիզ, 9 Ռիւ Սէյ

23 Հոկտ. 1945

Սիրելի Պ. Բերսեան,

Ստացայ Ձեր երկրորդ ծրարն ալ : Առաջին ծրարն ստացած ըլլալս արդէն ձեզի գրած եմ : Կ'ենթադրեմ որ մեր միւս բարեկամներն ալ ստացած են Ձեր զրկած ծրարները : Այս օրերս չհանդիպեցայ իրենց որ հարցնէի (արդէն Մարտէյլ գացած էի մէկ չարաթուան համար, նոր դարձայ) : Մեծապէս չնորհակալ եմ Ձեր համեզ նուէրին համար : Լաւ էք ըրած ծխախոտ չղնելով ծրար

րին մէջ: Աւթ տարիէ ի վեր դադարած եմ ծխելէ, եւ անողջութիւնս չառ օգտուած է ատկից:

Ստացայ նաեւ Զեր Սեպտ. 24 թուակիր նամակը եւ անոր կից յօդուածը՝ «Փաշլույ Քաղաքի Պատմութեան» մասին: Այդ պատմութիւնն ալ՝ «Պղնձէ Քաղաքի Պատմութեան» պէս թերեւս «Հաղար ու Մէկ Գիշեր»էն քաղուած ըլլայ, բայց «Խարդմանութիւն» չէ, ինչպէս կը զրէք, այլ արար (կամ պարսիկ) բնագրէ մը աղան հետեւողութիւն, համեմատած՝ տաղերով որ հետեւողարար ինքնագիրն են: Պիտի հրատարակեմ ձեր յօդուածը որ շահեկան է, Անահիտի սոյն թիւին մէջ որ պիտի երևայ քանի մը ամիսէն: Դեռ անոր տպագրութիւնը չէ սկսած, ոչ միայն նիւթական դժուարութեանց պատճառաւ, այլ որովհետեւ չափազանց բռնուած եմ հանրային գործունէութեամբ որ բազմաձեւ է, հետզհետէ աւելի ծանր, աւելի ժամանակ եւ ուժ պահող: Բայց պիտի ընեմ ինչ որ հնարաւոր է որպէսզի քանի մը ամիսէն այդ միացեալ թիւը երևայ:

Հայրենիք օրագիր կը զրկեն ինծի քանի մը ամիս ի վեր, Համաստեղին զրած էի, եւ ան խօսած է խմբագրութեան բայց չեմ գիտեր ինչո՞ւ: Հայրենիք ամսագիր ալ չեն զրկեր, այդ մասին պիտի զրեմ ուղղակի Հայրենիքի խմբագրութեան:

Յաւալի է որ «Աղեքսանդրու Վարք»ի Զեր ունեցած նկարապարզ օրինակէն բազմաթիւ էջեր բրցուեր եւ հոս ու հոն ծախուեր են: Այդպիսի չարագործութիւն բնօրինակը խաբանելու է հրատարակաւ: Կը մտղթեմ որ յաջողիք աղատել զէթ ատենցմէ աչն մէկ քանին որոնց ուր դանուկիչ գիտէք: Զէք կըրնար իրը նմուշ ինծի զրկել այդ ձեռագրի նկարներու գեղեցկագոյններէն մի միայն չորս կամ հինգին լուսանկարը: Կը խոտանամ չհրատարակել դանո՞ք, կ'ուզեմ միայն դադափար կազմել երուսաղէմի օրինակներուն (որոնց լուսանկարն ունիմ) եւ ատենց տարբերութեան մասին: Արդէն երբ հրատարակել կարենամ «Ռօզրէ»ի չորրորդ հատորը, Զեր օրինակին բոլոր նկարներուն վերարտադրութիւնը պիտի չկարենամ դնել հոն, որովհետեւ ինչ որ ունիմ հաւաքած դանդաղան ձեռագիրներէ՝ արդէն իսկ ստուար դանդուած մը կը կազմեն: Պիտի զնեմ միայն լուսագոյնները: Մինչեւ այդ հրատարակութիւնը, երանի թէ Զեր ձեռագրին վրայ իրը գիտելիք, վերարտադրութիւններով լոյս տեսած ըլլայ:

Հոս Հայ հին ձեռագիր ունեցողներ այժմ չեմ ճանչնար: Զեմ գիտեր ինչ կղան էամերեանի ձեռագիրները: Երբ իր եղբայրը տեսնեմ, կը հարցնեմ: Յակօր Ինճուճեան հնափառաբն ունի մերթ հայերէն լուս ձեռագիրներ, բայց հաւանօրէն չառ սուղ կը ծախէ:

Նիւ Եօրքէն՝ Բարեկործականի չբճանակէն՝ ինծի զրած են վերջերս թէ Տիրայր Սրբազանի «Յրիկ»ը վերջապէս լոյս պիտի տեսնէ ի մօտոյ: Շատոնց լոյս տեսած կ'ըլլար, եթէ ձեռագիրը մեզի զրկած ըլլար (այսինքն Մեկոսեան հրատարակչական յանձնախումբին):

Սիրովիւր բարեւներով

Զերդ

Ա. Զօպանեան

Ծանօթութիւն. — Զօպանեան Անահիտի մէջ հրատարակեց (1946 Յունուար-Յունիս քիւիս մէջ, էջ 19) «Պատ. Փէիլոլ Քաղաքի»ն: Վարք Աղեքսանդրի»ի իմ օրինակէս բրցուած հանուած են 18 քերք, որոնցմէ եօթը հատը խոստացուած էին ինծի վերադարձուիլ: Յիշեալ Պօղոս էամերեանի ձեռագիրներու հաւաքածոն երեւանի Մատենադարանը փոխադրուեցաւ: Զօպանեան չըկրցաւ «Ռօզրէ»ի Դ. հատորը հրատարակել:

(Լայն անցիմ սպիտակ բուդրի վրայ, վերի աջ անկիւնը փրանսերէն՝ «Քօմի-
դէ Սենդրալ տէ Րէֆիւժի Արմէնիէն»՝ Չօպանեանի տան հասցէով :)

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Այսօր ստացայ Լորրոյի զօլին (ծրար) զոր բարութիւնն ունեցեր էք ին-
ծի գրկելու : Ձեմ գիտեր ինչպէ՛ս պիտի կարենամ փոխարինել այսքան ծայրա-
յեղ ժանդիլիէս : Կը փութամ Ձեզի յայտնել սրտազին շնորհակալութիւններս :
Աշխարհիս ամէն կողմը բարեկամներ ունիմ, մեծ մասամբ փազեմի բարեկամ-
ներ, միայն Դուք էք որ աշտպիսի սրտաշարժ մտածում մը ունեցաք :

Սիրալի բարեւներով

Ձերդ

Ա. Չօպանեան

(Իր սովորական անցիմ սպիտակ բուդրին վրայ, մէկ բերր :)

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Այսօր ստացայ Ձեր ինծի գրկած չորրորդ ծրարը՝ հաճեց բաներով
ծանրաբեռնուած : Ձեմ գիտեր ինչպէ՛ս Ձեզի յայտնեմ շնորհակալութիւններս
այսքան ծայրայեղ հոգածութեան համար : Ձիս շատ պարտական թողուցիք :
Շուարած եմ թէ ի՛նչ կերպով պիտի կարենամ փոխարինել ձեր բարեկամական
ազնիւ փերաբեռնութիւնը :

Սիրալի բարեւներով

Ձերդ

Ա. Չօպանեան

Փարիզ, 28 Նոյեմբեր 1945

(Նախորդին նման :)

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Քանի մը օր առաջ ստացայ Ձեր ինծի նուէր գրկած նոր ծրարը : Ատով
չորս (իրապէս հինգերորդն է : Յ. Ք.) ծրար է որ ինծի գրկած կ'ըլլաք : Պարտ-
քրս Ձեզի հանգէպ մեծապէս ստուարացաւ : Ինչպէ՛ս պիտի կարենամ հասու-
ցանել կամ ղէթ փոխարինել : Պարտական մնալ չեմ սիրեր, միշտ նախընտրած
եմ առլ քան ստանալ : Կը խնդրեմ որ այլևս որեւէ ծրար չգրկէք ինծի : Բաւա-
կան է, բաւականէն աչ շատ աւելի է ինչ որ բրիք ցարդ :

Ընդունեցէք իմ սրտազին շնորհակալութիւններս :

Սիրով ձերդ

Ա. Չօպանեան

Փարիզ, 9 Ռիւ Սէլ

23 Դեկտ. 1945

(Նախորդին պէս ուրը քերք ։)

Միւրեկի Պ. Քերտեան ,

Ձեզի ուղղած վերջին նամակէն ի վեր երկու ծրար եւս ստացայ Ձեզմէ , որով կարծեմ թէ եօթ եղաւ Ձեր զրկած ծրարներուն թիւը , անձրեւ մը բարեգործական նուէրներու ։ Մեծապէս շնորհակալ եմ ձեր ազնիւ հոգածութենէն , բայց կը խնդրեմ որ հաճիք ալիւս զազրեցնել այս անձրեւը , որովհետեւ չեմ սիրեր պարտական մնալ եւ չեմ գիտեր թէ ինչպէ՞ս պիտի կարենամ փոխարինել Ձեր ծայրայեղ ազնուութիւնը ։

Անահիտի համար նիւթեր չառ ունիմ պատրաստ , թէ՛ ինձմէ չարագրուած կամ ծրարուած , թէ՛ աշխատակիցներէ զրկուած , բայց դեռ չարել չսկսան , կ'ուզէի որ Պայքարի մէջ Ձեր բացած հանգանակութեան վերջնական արդիւնքին տեղեակ ըլլամ եւ զոյացած դումարն ստանամ՝ ըստ այնմ որոշելու համար տպուելիք Անահիտին օրինակներուն թիւը ։ Դժբախտաբար յաջող ընթացք չունեցաւ այդ հանգանակութիւնը , եւ Պայքարի բարեկամներս , Ամերիկայի Ռամկ . Ազատական ընկերներս ինծի կը թուի թէ ճիշդ մը չըրին որպէսզի այդ հանգանակութիւնը փրկարար յաջողութեան մը յանդի (Պոսթոնէն ու Նիւ Եորքէն զրեթէ ոչ ոք մասնակցեցաւ) ։ Չըլլայ որ այս տողերէն սրեւէ մէկ դիւրը հաւորդէք Պայքարի խմբագրութեան , չառ կը նեղանամ եթէ այդպիսի բան մը ընէք ։ Միայն հաճեցէք զրել Հրաշ Երուանդին որ ցարդ զոյացած գումարը փութայ ուղարկել ինծի ։ Երբ առաջին թիւը ելլէ հրատարակ , Ձեզի , Հրաշ Երուանդին եւ ուրիշ բարեկամներու որոշ թուով օրինակներ պիտի զբրկեմ , յուսալով որ բաժանորդներ կամ նուիրատուներ գտնելով կ'օգնեն ինծի այդ հրատարակութիւնը շարունակելու ։ Ամէն պարագայի մէջ , 2-3 օրէն պիտի սկսիմ ձեռագիրներն յանձնել տպարանին ։

Երեք ստուար նամակ ունիմ Ձեզմէ , որոնց դեռ չեմ կրցած պատասխանել , բան մը որուն համար անչուտ՝ բազմազրաղ կեանքս նկատի ունենալով՝ ներողամիտ կ'ըլլաք ։ Այսօր կ'ուզեմ այդ երեք նամակներուն գէթ գլխաւոր կէտերուն պատասխանել ։

Անահիտի ի նպաստ ձեր նախաձեռնութեամբ հանգանակութիւն մը բանալուն համար բնաւ նեղեալ չեմ (ինչպէս կը զրէք) , միայն , ինչպէս վերեւ ըսի , Պայքարի խմբագրութիւնը Ձեր կոչը հրատարակելէ յետոյ , մերթ իր կողմէ՝ նամակներով կամ թերթին մէջ քանի մը տողով՝ ուժ տալու էր այդ ձեռնարկին ։ Ինչ որ է , գէթ թող հաւաքուածը զրկեն ինծի , եւ նորէն՝ եթէ ուզեն՝ շարունակեն հանգանակութիւնը մինչեւ առաջին թիւին երեսայր եւ ամէն կողմ զրկուելը ։ Անոնց որ ցարդ նուիրատու եղան , պէտք է որ զրկեմ առաջին թիւը , զիրենք բաժանորդ նկատելով , բայց հասցէները չունին ։ Կրնա՞ք ինծի օգնել որ առոնց անունը ու հասցէն ունենամ ։

Հայրենիք օրաթերթի միշտ կը ստանամ կանոնաւորապէս ։ Ամսադրէն միայն մէկ կ'ամ երկու թիւ ստացած եմ ցարդ ։ Ամսադիրը կանոնաւորապէս դեռ չեն զրկեր ինծի ։

Մեծապէս հետաքրքրական են տեղեկութիւնները զոր կու տաք «Ազէք-ասնդրու Վարուց» Ձեր ունեցած օրինակին վրայ , որուն պակասող էջերն զովեկի եռանդով կը փնտրէ գտնել ու լրացնել ճշակտոր հանուած այդ ձեռագիրը ։ Ձեռագիրներու եւ այլ Հայ զեղարուեստական հնութեանց քանդիչ վանտախներուն գէթ հրատարակու կուտելու ենք , որպէսզի այդ շարագործութիւնը զազրի ։

«Ռօզրիւթ»ի առաջին հատորը կ'ուղէք: Չէ մնացած որեւէ օրինակ դրժ-
բատարար, եւ ինքս ունիմ օրինակ մը շինական թղթի վրայ, ան իմս է, դուրս
չեմ կրնար հանել տունէս: Կարծեմ թէ ունիմ ուրիշ օրինակ մը եւս շինական
թղթի վրայ տպուածէն, զոր պահած եմ, ճարտնական թուղթի վրայ տպուած
Բ. և Գ. հատորներու մէկ մէկ օրինակի հետ: Բ. և Գ. հատորներու այդ լիւքս
տպագրութենէն մէկ մէկ օրինակ ունենալուս մասահ եմ: Ա. հատորէն շինա-
կան օրինակ մը ունենալուս բոլորովին ապահով չեմ, փնտալու եմ: Ատոնք
պահած եմ, որ նութագէտ շատ նեղ կացութեան մը մէջ եթէ ըլլամ օր մը, ա-
տոնք ճաշակ ունեցող հարուստ գրասէրի մը ծախելով տաղնապին յաղթեմ:

Ֆարմանի Ասմանի տաղաչափեալ պատմութիւնը Անահիտի ոչ թէ մէկ
թիւին, այլ շատ մը թիւերուն մէջ ատենով հրատարակուած է Ֆրէտէրիք Մաք-
լերի անունով: Փակապէս եւ ինքս եմ որ ձեռագրէն օրինակած եմ քէֆտը եւ
Ֆրանսերէն թարգմանութիւնը տիքթէ ըրած եմ Մաքլէրին: Չեմ կարծեր որ
առանձին հատորով զայն հրատարակած ըլլայ Մաքլեր: Կը կարծուի թէ տե-
նօք Պոլիս հրատարակած են այդ քերթուածը, բայց սպասած է: Ս. Ղազարի
մէջ ունին ձեռագիրներ որ կը պարունակեն այդ պօւմը: Էս տեսնօք Հ. Պո-
տուրեանէն խնդրեր էի որ հրատարակէ, մտադիր էր, բայց չեռացաւ: Վենետի-
կէն եւ չկրցաւ այդ ծրագիրը իրագործել: Եթէ կարենաք մեկեւեմս մը գտնել
այդ հրատարակութեան համար, եւ ինքս ի լոյս կ'ընծայեմ այդ պօւմը, բնա-
դիր եւ թարգմանութիւն, իբրեւ իմ և Մաքլերի աշխատութեան արդիւնք: Կ'ար-
ժէ հրատարակել: Ծահեկան դարձ մըն է, պարտիկ ֆոնդէ մը Հայ բանաստեղծի
մը (հաւանածար Կոստանդին Երզնկացի) ձեռքով հայացած:

Բասմաջեանի եւ Էսմերեանի ձեռագիրները ի՞նչ կ'զատ են, ո՞ւր են՝
չեմ գիտեր: Բնաւ առիթ չունիմ Բասմաջեանի այրին տեսնելու: Պօղոս Էսմեր-
եանի եղբայրը՝ Վահանը՝ երբ տեսնեմ, կը հարցնեմ ու կը զրեմ Ձեզի: Տիրայր
Արքեպիսկոպոսի Ֆրիկին ցարդ լոյս տեսած չըլլալը շատ ցաւալի է: Երեւանի
մէջ հրատարակեր են Ֆրիկի բանաստեղծութեանց հաւաքածոն, տեսայ օր-
նակ մը, Էսիսիօսի քրիդիփ չէ, բայց մաքուր սիրուն հրատարակութիւն մըն է:
Էս ինքն հաւաքած էի Ֆրիկի պօւմները եւ պիտի հրատարակէի, հրաժարեցայ
այդ հաճոյքէն, որովհետեւ Տիրայր Սրբազանը խնդրեց որ իրեն ձգեմ այդ հը-
րատարակման գործը: Եթէ Փարիզ մեզի զրկած ըլլար ձեռագիրը, մինչև ցարդ
չատոնց լոյս տեսած կ'ըլլար: Կը ցաւիմ որ եւ ինքս չհրատարակեցի:

Ձեր հնութիւններ հաւաքելու և ուսումնասիրութիւններով դաննք մեր
ժողովուրդին ծանօթացնելու համար թափած անփերջ եւ անխոնջ ջանքերը մե-
ծապէս գովելի են:

Ֆարմանի Ասմանի քերթուածը հրատարակուած է Անահիտի ոչ թէ
մէկ, այլ շատ մը թիւերու մէջ (1904ի չրջան, էջ 63, 94, 102, 133, 151, 169,
1905ի չրջան, էջ 37, 72, 112, 135, 170, 192): Ունիմ Անահիտի այդ նախկին
չրջաններէն կազմուած հաւաքածոյ մը, զոր տունէս դուրս չեմ հաներ: 1904ի
և 1905ի թիւերէն չունիմ մնացած ուրիշ օրինակ:

Ձեր «Հում Մետաքսի Վաճառականութիւնը եւ Հայերը» գործը չեմ ըս-
տացած: Իմ երկու հատորներս («Պատկերներ» եւ «Կեանք ու Երազ») այսօր
կը զրկեմ Ձեզի, իբր նուէր, երկուքին ալ վրայ ձօնով:

Կը սպասեմ «Կղեմէս ԺԱ. Պապը եւ Իսրայէլ Օրի» Ձեր յօդուածին,
զոր կը խոստանամ հրատարակել Անահիտի երկրորդ թիւին մէջ:

Արեւմուտք, ինչպէս եւ միւս թերթերը ծայրէ ծայր կարգալու ժամա-
նակ չունիմ: Կը կարգամ շահեկան մասերը: Չեմ յիշեր այդ յօդուածը որուն

կ'անհաղթէք եւ որ Զեյ ջգայնացուցեր է իրաւամբ : Զեր պատասխանը չտեսայ Արեւմուտքէ մէջ :

«Աղեքսանդրու Վարուց» ձեր ունեցած օրինակին պակաս էջերը լրացնելու Զեր ճիգերն ու զոհողութիւնները շատ զօրեկի են : Այդ թարգմանութեան Վենետիկեան հին ու միակ հրատարակութեանէն ալ օրինակ չունիմ ես, եթէ ունենամ սիրով փոխ կու տայի Զեյի : «Աղեքսանդրու Վարուց» նոր ե քրքիղիք էտիսիօն մը անհրաժեշտ է, կա՞մաներով մէկտեղ : Հ. Ակինեանին թելադրեցի, բայց ուրիշ ծրագիրներու ետեւէն մտադեց ու չկատարեց այդ կարելու դարձը :

«Հայ Պատկերապրութեան» նուիրուած Զեր աշխատութիւնը կրնայ շատ շահեկան ըլլալ : Մի՛ աճապարէք հրատարակելու : Ծանր դարձ է, թող ուշ երեւան ելլայ, բայց լիակատար, ամէն կերպով խնամեալ ըլլայ :

Սազրգեան ինչո՞ւ Պոլիս գնաց՝ որոշ չեմ գիտեր : Կ'րտեն թէ պատճառը իր Յոյն ամուսինը եղած է, որ բուռն փափաք է ունեցեր իր եւ Սազրգեանի ծննդավայրը դառնալու : Բնական մահով մեռած է Սազրգեան, նոյն իսկ Թուրք կատապարտութիւնը իրեն ըլլալէն աւելի ամուսկան մը կապեր է (իրը նախկին պաշտօնատար) : Ես պօ ֆրէյլէն իմացայ տսնք : Շատ ցուեցայ թէ՛ Պոլիս երթալուն, թէ՛ մեռնելուն համար :

Կոստան Զարեան ինձի գրած է իրենց հրատարակելիք եռամսեայ անդլերէն հանդէսին մասին եւ աշխատակցութիւնս ուղած է : Գոյեկի ծրագիր է : Պիտի կրնամ տալն եւ ուժ գտնել այդ թերթին աշխատակցելու : Զեմ գիտեր : Կը վախնամ որ պիտի չկարենամ, չափազանց ծանրաբեռնուած եմ արդէն :

Սիրելի բարեւանքով

Զեյ

Ա. Զօպանեան

Ծանօթութիւն. — Սազրգեանը՝ Արմենակ Սազրգեանն է, գեղարուեստագէտ : Կոստան Զարեանի անգլերէն պարբերականը եռամսեայ էր, «Արմենիքն Գորգըրլի» տիտղոսով, անգլերէն, որուն առաջին քիւր 1946ին հրատարակուեցաւ «Հայ-Ամերիկեան Մշակութային Ընկ.» կողմէ՝ որ նոր կազմուած էր : Դժբախտաբար միայն երկու քիւր լոյս տեսաւ եւ դադրեցաւ :

(Նախորդին չափով, անկի վատ դեղնորակ քույր, երկրերը :)

Փարիզ, 11 Մարտ 1946

Սիրելի Պ. Քիւրտեան,

Ստացայ Զեր 23 թուակիր նամակը : Ստացայ նաեւ ձեր մէկ կամ երկու նոր ծրարը (ա՛յ հաշիւը կորսնցուցի) . պիտի չրտեմ որ բաւական է, թէ պարտքը շատ խոշորացաւ, որովհետեւ չեմ ուզեր որ վշտանաք : Երբ իրականաւ եւ Անգլիա տեղեկէք, եւ յետոյ Փարիզ գալու ծրագիրնիդ դարձողելու (ինչպէս կը գրէք) ժամանակը գայ եւ ֆրանսա մտնելու համար սեւէ դժուարութիւն ունենաք, գրեցէք ինձի օր առաջ, որպէսզի հարկ եղած դիմումներն ընեմ հոս : «Պատկերներ» եւ «Կեանք ու երազ» հատորներէն նորէն օրինակ մը գրեկեցի Զեյի, կը յուսամ որ այս անգամ ձեռքերնիդ հասած են : «Հայրէնկերու

Բարաստանքը արդեն ունենալիդ և նոյնիսկ անոր վրայ Հայրենիքին մէջ յօդուած մը տուած ըլլալիդ զրամ էիք ինծի: Ձեր այդ յօդուածը Լեւեցանք^Ե արդէն, կ'ուզեմ զայն տեսնել: Բարտառ որ էք որ Խ. Հայաստանէն զրփեր ստացած էք: Ես տասը տարիէ ի վեր Ռէինչ ստացած եմ անկից:

Անահիտի թիւը վերջնական սկսում է շարունակ, երկու ամիսին, է՛ն ու չը՛
երկու քուէէն ամիսին հրաշարակ կ'ելլի : Բուսական ձևի թիւ մը պիտի բխայ :

Ձեր րացած հանդանակութիւնը Անահիտի համար չհասաւ Ձեր փափա-
քած և յուսացած գումարին: Հրաչ երեսանդ գրեց ինծի թէ 250 տալարի մօտ
գումար մը պոչացած է, և կը հարցնէ թէ չէ՞մ^օ գրկէ թէ հեռագրով. առ ալ
բան մըն է, ասոր համար շնորհակալ եմ Ձեզի: Գրեցի որ չէ՞մ^օ գրկեն այլ
գումարը:

Արարիչի Բարեկենդանի

 $2L_{pq}$

Ա. Զօրանեան

50

(Նախորդին նման մէկ քերք :)

Phi Delta Kappan, 7 *Winter* 1946

Աղբիւր Գ. Քիւրտեան,

Ստացայ նամակներդ զոր Լոնտոնէն ինծի գրկած էք :

Երէկ զացի Արտաքին Գործոց նախարարատուն և հարկ եղած մարդը
տեսայ: Նշանակեց Ձեր տնունը, հասցէն և իմ յանձնարարութիւններս: Երբ ո-
րովէք զալ հոս, պիտի արտօսեն Ձեր Գրանդս մուտքը:

Ուրախ եմ խմանալու Ձեր նամակէն թէ շահեկան գիտուեր բրտած էք Անդկոյ մատենադարաններու հայ ձեռագիրներու մէջ: Այդ բոլորին վրայ կը խօսինք երբ հոս գաք:

Uhrn und Uhren

Ա. Զօպանեան

Մանօրութիւն — Թէն Միացեալ Նահանգներու բաղաձայնի, սակայն պատերազմէն վերջ պէտք էր անձագիր ստանալ Ֆրանսա մտնելու համար: Զօ-
ւորանքան ազնուօրէն հարկ եղած դիմումը կատարեց ինծի համար:

51

(Թղթատարական սպիտակ բացիկ :)

Φ_{exp}/η , 24 Θ_{gum} . 1946

Արքեպիսկոպոս Գ. Քերամեան,

Անգամ մը եւս կը յայտնեմ շնորհակալութիւններս Անահիտի վերերեւման ծախքերուն օգնելու համար Պալքարի մէջ Զեր բացած հանդանակութեան մասին, ինչպէս եւ Զեր տասը տօլարի նուէրին : Անահիտի միացեալ թիւր պատ-

րաստ է արդէն, բայց կողքէն, քիչ օրէն կը զրկուի ամէն կողմ: Երկրորդ միացեալ թիւը լոյս պիտի տեսնէ Դեկտեմբերին:

Սիրով ձերդ

Ա. Զօպանեան

52

(Սովորական անգիմ սպիտակ քուղք, երկրերը:)

Փարիզ, 9 Ռիւ Սէյ

24 Ապրիլ 1947

Սիրելի Պ. Քերտեան,

Սաացայ Զեր Մարտ 24 թուակիր ընդարձակ եւ շահեկան նամակը: Ներողամիտ եղէք եթէ այսօրն ուշ կը պատասխանեմ, ծայրայեղօրէն ծանրաբեռնուած եմ բազմաթիւ ու աշխատանքներով:

Անահիտի 12րդ տարեշրջանի երկրորդ թիւը չկրցայ Դեկտեմբերին հրատարակ հանել, որովհետեւ Թօփալեան շատ դժուար կը ստանձնէ եւ Ալեքսանդրէն դատ, զոր ամէն շաբաթ իր օրին կը հրատարակէ, միւս գործերը միշտ աւելի կամ նուազ յապաղումով կը տպէ: ԺԲ. տարեշրջանի երկրորդ միացեալ թիւը եւ ԺԳ. տարեշրջանի առաջին միացեալ թիւը միասին հանեցի քիչ առաջ եւ զրկեցի բոլոր բաժանորդներուն: Շատ կը ցաւիմ որ չկրցայ Զեր ինծի զբերած երկու յօդուածներէն մէկը հրատարակել, ինչպէս մտադիր էի: Այդ երկու յօդուածներն ալ երկար են, եւ բազմաթիւ էջեր կրնան բռնել Անահիտին մէջ: Թուղթն ու տպագրութիւնը հիմա շատ սուղ են, եւ իմ միջոցներս սահմանափակ են: Անահիտի յատուցելայ թիւին մէջ, որ Նոյեմբերի վերջերք լոյս պիտի տեսնէ, անպատճառ պիտի հրատարակեմ Զեր երկու յօդուածներէն մին, իսկ միւսը՝ ԺԴ. տարեշրջանի առաջին թիւին մէջ:

Կը սպասեմ հրատարակմանը «Աղեքսանդրու Վարուց» ընդդրին, կաֆաներուն եւ նկարներուն, մասնաւորապէս Գրիգոր Աղթամարցիի եւ Զաքարիա Փնունեցիի մանրանկարները պարունակող ձեռագիրներուն վրայ Զեր զբաւած ուսումնասիրութեան, որմէ պիտի օգտուիմ յրացնելու համար ընդդրը «Ռօզրէ»ի շորրորդ հատորին, ընդդրը՝ որ շատոնց ի վեր պատրաստ է, բայց ապելու համար պէտք կայ ահագին գումարի մը, զոր ներկայ պայմաններուն մէջ ճարել չափազանց դժուար է ինծի համար: «Պղնձէ Բաղաթի Պատմութեան» վրայ Զեր յօդուածը սիրով պիտի հրատարակէի եթէ զրկէիք, բայց յառաջիկայ տարուան երկրորդ թիւին մէջ միայն կրնամ գնել գոյն:

Մեծ ուշադրութեամբ կարդացի քաղաքական արդի կացութեան վրայ Զեր զրոծները: Այդ մասին միշտ գրեցէք ինծի:

Սիրով ձերդ

Ա. Զօպանեան

Ծանօթութիւն.— «Պղնձէ Բաղաթի Պատմութիւն» հրատարակեցի 1953ի Շոգակաթ ամսագրին մէջ, Կ. Պոլիս:

(Նախորդին նման, չորս քերք) :

Սիրելի Պ. Քիրտեան,

Քիչ օր առաջ ստացայ Ձեր 18 Փետրուար թուակիր նամակը :

Բազմազան աշխատանքներով ծանրաբեռնուած ըլլալով, ժամանակին չկրցայ Հրատարակ Հանել Անահիտի 1947ի երկրորդ միացեալ թիւը : Այդ թիւը յոյս տեսաւ ներկայ տարուան Փետրուարին : Այդ թիւին մէջ երեցաւ Ձեր յօդուածը Իսրայէլ Օրիի մասին : Այդ թիւէն օրինակ մը զրկած եմ Ձեզի, կ'երեւայ թէ կորսուեր է : Երեք օր առաջ այդ թիւէն օրինակ մը եւս զրկեցի Ձեր Հասցէին, կը յուսամ թէ կը ստանաք զայն : Ներկայ տարուան առաջին թիւը պիտի երևայ Յուլիան, երկրորդ թիւը՝ Դեկտեմբերին :

Առողջութիւնս լաւ է, ծխելը զազրեցնելն ի վեր երիտասարդացած, առողջացած եմ : Կ'աշխատիմ եռանդով ու Հաճոյքով : Այլազան աշխատանքներուս բերք բաւական ծանր է, բայց կը դիմանամ, ու կը յուսամ որ բաւական տալն պիտի դիմանամ, միայն թէ Հանրային գործունէութեան նուիրած ուսեբքս ու ժամանակս իմ զրական շատ մը կիսաւարտ աշխատութիւններուս լրացման կը մնասնէ : Որքա՞ն տալն է ի վեր կը բաղձամ քաջութիւն Հանրային գործունէութեան եւ ամբողջովին նուիրուիլ զրական աշխատանքներու, բայց հոգեպէս անկարող կը զգամ զիս այդ բաղձանքս իրագործելու, որովհետեւ մեր զժրախտ ազգային Հարցը կը մնայ մեծ մասամբ անյոյժ եւ տալն է մը ի վեր տւելի եւս մութ փուլի մէջ կը մտնէ :

Ուրախ եմ Ձեր նամակէն իմանալով որ ունիք մէկէլ տւելի աշխատութիւններ ամբողջապէս իմրազրուած եւ մտադիր էք զանոնք Հրատարակել քանի մը տարուան ընթացքին : Երանի՜ Ձեզի որ նիւթական միջոցներն ունիք այդպիսի գործերու տպագրութեան ստուար ծախսերուն դիմանալու : Ես ալ ունիմ ամբողջապէս պատրաստ կամ կիսաւարտ կարեւոր աշխատութիւններ, բայց Հրատարակման միջոցներս կը պակսին ինծի : Խումբ մը զրատէր Հայեր Հոս երկու տարի առաջ յանձնախումբ մը կազմեցին իմ ամբողջ գործերս Հրատարակելու Համար, Հանդանակութիւն բացին բայց գումարը գոր Հաւաքեցին՝ շատ Համեատ էր, երկու զիրք միայն կարելի եղաւ Հրատարակել : Յանձնախումբը արդէն իսկ յոյնած, ուժասպառ կը թուի... Բայց յոյս ունիմ որ պիտի վերստանայ իր առաջին օրերուն եռանդը եւ լրջօրէն լրացնէ իր սկսած գործը :

Մեր ազգային Հարցը մութ փուլի մը մէջ մտած է արդէն, բայց ամբողջ աշխարհ արդէն մտալ կացութեան մը մէջ է : Ինչ ալ ըլլայ, մենք պէտք է՛ մշտադէմ, պէտք է մեթոտով, եռանդով, թաքթով Հարունակենք մինչեւ վերջ մեր զիմումներն ու մեր փրօփականտը : Այս մասին զեռ տւելի երկար կը զրեմ Ձեզի տարազային :

Սիրալիր բարեւներով,

Ձերդ

Ա. Զօպանեան

Փարիզ, 17 Մարտ 1948

(Նախորդից նման, չորս քերթ):

Փարիզ, 15 Դեկտ. 1949

Սիրելի Պ. Քիրտան,

Ինչքան երկար ժամանակ է իմ երևի գրած Ձեզի, ո՛չ թէ գրելիք չունենալու, պատճառով: Անթիւ են նամակները գոր կը ստանամ աշխարհիս բոլոր կողմերէն: Բազմաթիւ են, ոչ լազան եւ ծանր, աշխատանքները որոնց գիտ լծած եմ, կամ որոնց գիտ լծած են: Վերջերս հոս կոխիի համաճարակ մը ունեցանք, ես ալ բռնուեցայ, բուժուած եմ հիմա, բայց այդ գէշ հարբուիքը գիտ քիչ մը տկարացուց: Ահա ինչու ուշացաւ Ձեզի ուղղելիք նամակս:

Եւ սակայն պարտաւոր էի Ձեզի գրել Պայքարի մէջ գիտ չողորթութարար քաշքոյ պարտնի մը արժանատիակը գասր տուող Ձեր յօդուածը կարգալէս անմիջապէս յետոյ: Երբ կարդայիք մէկ-երկու ամիս յետոյ Կոնկալի մէջ Արեւելադէտներու Համադումարին կարդացած հաղորդագրութեան (Քուշակեան բանաստեղծութեան վրայ) հայերէն թարգմանութիւնը, աւելի եւ խորապէս զգացած ըլլալու էիք թէ որքան իրաւունք ունէիք այդ յօդուածը գրելու: Ես ալ Անահիտի յառաջիկայ թիւի քրոնիկիս մէջ քանի մը խօսք պիտի ունենամ բռնուլու այդ պարտնին:

Չանագան պատճառներով որոշեցի Անահիտի 1948ի երկրորդ թիւը եւ 1949ի առաջին թիւը միասին հրատարակ հանել: Այդ երկու թիւերը, ճոխ պարունակութեամբ, յոյս պիտի տեսնեն Մարտի վերջերը: 1949ի Ա. թիւին մէջ պիտի ունենամ ընդարձակ ու բազմատարր քրոնիկ մը: Վերջին թիւերուն մէջ իմ քրոնիկս չգտնուելուն համար բազմաթիւ զանգատողներ եղան (թէ՛ բերանացի եւ թէ՛ գրասր): 1949ի Ա. թիւին մէջ պիտի երեւայ նաեւ Խորալէ Օրիի վրայ Ձեր գրած երկրորդ յօդուածը որ հայրենաւէր դործիչի մը համար մաստիած այդ մարդուն արկածախնդիր մը եղած ըլլալը վերջնապէս կ'ապացուցանէ: Ձեմ ծածկերը որ Ձեր երկու յօդուածներն ալ առաջին անգամ կարդացած աղենս նրտի սեղմում մը, անսխալ տարւորութիւն մը ունեցայ: Հայոց զերութեան շրջանին ի յայտ եկած ճարտար, նոխաճեւոնարի, զիւնապէտ հայրենասէրի իրր դէմք մը սիրուած ու յարգուած Խորալէ Օրին երեւան կու գար իրր դոհհիկ խաչադող մը: Կարելի է սակայն համարաութեան ընդդիմանալ: Կարելի է, եւ ներելի է:

Սիրայիւր բարեւանքով

Ձերդ

Ա. Զօպանեան

Ծանօթութիւն.— Ասոնք են ինչ որ մնացած է Ա. Զօպանեանի ինքի գրած նամակներէն: Ժե. տարւումս քիւ Լով դադրեցաւ Անահիտ (Յունուար-Յունիս, 1949), արդէն նիւքապէս ազագուն: 1950էն վերջ անընդհատ նամարդութիւններս եւ զանազան գործերս առիք չտուին որ Զօպանեանի հետ շարունակեմ քղապիցութիւնս:

Խորալէ Օրիի մասին յետոյ Հայրենիք ամսագրի մէջ հրատարակեցի աւելի աշխատուած յօդուածաշարք մը եւ վերջապէս 1960ին Վենետիկ (Ս. Ղազար) հրատարակուեցաւ իմ «Խորալէ Օրի» պատմագնական աստիճանադրութիւնս 216 էջերէ բաղկացած, վաւերաբուրքերու արտահանութիւններով:

ՎԵՐՋԱՅԱՆ ԵՐԿՈՒ ԽՕՍԲ

Արշակ Չօպանեանի նամակները որոնք ինծի դրկած էր, հրատարակեցի ինչպէս որ էին: 1936ին Ուիչիդա պատահած ջրհեղեղ մը, որ վնասեց գործատեղիիս, հոն պահուած ինծի գրուած նամակներուն մեծ մասը ջրատուր ըրաւ: Փրկեցի ինչ որ կարելի էր: Գուցէ կաշին նամակներ որոնք կարելի չեղաւ փրկել աւերիչ ջուրէն:

Բարեբախտաբար Չօպանեանին ինծի գրած նամակները պաշտօնական չէին, որով ան աւելի ազատօրէն կ'արտայայտուէր, նամակները անկաշկանդ ընելով: Կը խորհիմ որ ասոնք աւելի լաւ կը ներկայացնեն Արշակ Չօպանեանը իր առօրեայ հոգեբով, ապրելու իր նիւթական մտահոգութիւններով: Նիւթական միջոցներու պակասը, այս վաստակաւոր, բոլորանուէր հայրենասէր մարդուն գրեթէ շունչ առնել չէ տուած: Եւ սակայն ազգային դիրք մը, գրական ներկայացուցչութիւն մը ունէր ան օտարներուն առջև ըստ կարելւոյն յարգելի պահելու, որուն համար որոշ է որ իր շուրջի կամ հեռուոր ազգակիցները երբեք չեն խորհած կամ չեն ուզած խորհիլ: Վերջապէս կարելի չէր անօրի փորով, չօսալուած օձիքով եւ չարդուկուած տափառով ընդունելութեանց, հանդէսներու, ժողովներու, եւայլն մասնակցիլ, կամ պաշտօնական դիմումներ կատարել: Պարզ է որ Չօպանեան անխնայօրէն կարիք ունէր ներկայանալի ըլլալու, եւ ատիկա Փարիզի մէջ խօսքով չէր ըլլար այն ատեն եւ չըլլար որեւէ ատեն: Իսկ Չօպանեանի գրական երազները... Ո՞վ գիտէ ինչ տխուր յուսախաբ, վշտալից պահեր ապրած է ան իր գրասենեակին առանձնութեան մէջ... առանց յուսալու որ կարենայ իր այս կամ այն գործը, կամ *Անահայ*ը, կամ «*Ռօզրէ*»ի չորրորդ հատորը հրատարակել: Ասիկա այլեւս «հացի խրնդիր» չէր, այլ եռանդուն, ապրող, երազող անգույշ սրտի մը պոռթկացող պահանջը, կրակը՝ հոն փռեքաքալի գիրքներու, ծրարներու, նամակներու, բոլոր քերթու փառալիքն սենեակի մը մէջ շիջելու, անհոգեկամ մտքերու դառնալով տուած: Չօպանեանի անբոք միջոցով կը լսուի իր այս նամակներուն մէջէն:

Հրատ. Յ. ՔԻՐՔՏԵՆՆ

(Շաբ. 5 եւ վիզ)

ABOU'L ALA MAHARI

SURA THE FIFTH

And the caravan cleaving the line of furious and mad devils' stormy dance,
 In the jingling voice of the excited bells, without any fear, onward did advance.
 "And what is a friend?" In his angry heart continuously asked Abou-Mahari,
 — "A poisonous snake who defiles your bed; my friend caravan fly on, hurry.
 Wherever you reach, do not repose there, but you nonstop fly from there again.
 You my kind pathway, take me, conceal me, and let me vanish, none let know my
 pain.
 And what have we left? What remains behind that may deceive us, may still our feet
 bind?
 — Glory, treasure, law, a just government? Hurry, fly away from all left behind.
 And what is glory? — To-day men raise you high over their horns, honour you and
 greet,
 To-morrow the same beings throw you down, to be stepped on, crushed under their
 horsefeet.
 And what is respect? — Men respect your gold; if they fear from you, respect your
 strength too,
 But if you do slip the dust of your shoes becomes a great man and does strike you.
 And what is treasure by which fools prevail o'er the others and compel respect and
 fear?
 — It is blood squeezed from thousands of men, it is flesh of dead, widow's, orphan's
 tear.
 And what is a crowd? The great madman that does persecute the soul, a double
 Evil's element, base of tyranny, a terrible beast in its fierce anger. [edged dagger,
 What's community? — Enemy's army, prisoners, although with no chains at all,
 When did it tolerate the flight of the mind and the high soaring of the sublime soul?
 Loathsome commun'ty, suffocating ring; formidable whip is your bad and good;
 An immense scissors clipping everyone to the same level and in the same mood.
 I'm hating, alas, my fatherland too, rich pasture of the land wealthy; the soil
 — Coloured with red blood — whose tillar gnaws only dry bread, in love of his toil.
 And what is law? Blessed by humanity — the severe sword that powerful hands bear —
 Eternally hung o'er the helpless heads — to defend the strong and the poor to fear.
 I am hating law and legislation, I am hating them with all my anger;
 With abhorable justice they ravish, with abhorable law they use the dagger.
 Sevenfold I am hating, detesting government that gen'rations devours,
 Greedy userer, hungry parasite that eternally does fabricate wars.
 In past centuries, in cent'ries to come, the great hangman is she and the great brigand,
 O'er her pathway past crimes and massacres, and births of terror, malignant beast-band.
 She sits on my chest like a monster, and her frightful fist does depress my thought,
 And hinders every gait of mine by chain and does put a loek on my tongue and mouth.
 She does forever press on our shoulders, enters everywhere, crushing human breeds;
 By the severe name of justice and right, from human skulls does build pyramids.
 And the government is everything, all — law, right and justice and legislation, [tion.
 She is the conscience, the evil and good; you're naught, in your grave without emo-

I am cursing now the rule of power, that hyena with thousand and one paws, [toes.
Whose every step like a bloody wine-press does crush man and child under its hard
toes.

You impotent men, O, you timid slaves, who has put a sword in hands of your kind?
Who has given him the right of revenge, to slaughter you, rule o'er your body and
mind?

Take me, caravan, intrust me to asps. bury my poor heart underneath the sand,
Take me, O, save me from the rule of power, liberate me from its ferocious hand."
And the thunderbolts, with their fiery swords, companies of clouds did to pieces slash,
And in full gallop, on the snowy top of the far mountains rushed they to crush,
And the whirlwinds were howling loudly, cypress and palm-trees did scream and moan,
And the caravan, ruining the bridge, was soaring, flying and galloping on.
It did race and fly, with its jingling bells, covering the path with a cloud of dust,
As if it run away from rule of power, that its hand will not grip and hold him fast.

AVEDIK ISAHAKIAN

Trans. M. MANOUKIAN

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

Ս. ՄԱԿԱՐԱՅ ՎԱՆՔ

(Ժէ. ԴԱՐ)

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ. — Սուրբ Մակարայ Վանքը կը պատկերէ Կիպրոսի մայրաքաղաքին՝ Նիկիոսիոյ հիւսիս արեւելեան կողմը, Քիբրենիոս-Քարրաս լեռնաշղթային վրայ, 1700 տարածք Միջերկրական Մովէն. — Բակարան, Կիպրոս Կղզի, Նիկիոսիա, 1903, էջ 91:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. — Այս յօդուածը կ'ընդգրկէ միայն Ժէ. դարը, իր մասնաւոր կարեւորութեան համար՝ պատմական եւ մշակութային տեսակէտէ: Այս զարուհ իրելու Ս. Մակարայ Վանքի Վանահայր եւ Կիպրոսի Հայոց Առաջնորդ ծանօթ եւ հետեւեալները:

1. Վարդան Արեղայ, 1618. — Իր օրով Ս. Մակար կ'այցելէ Գրիգոր Վրդ. Դարանաղցի, եւ կարեւոր տեղեկութիւններ կ'արձանագրէ իր Ժամանակագրութեան մէջ, այսպէս.

«Եւ նաեւ զնացաք ի Կիպրոս, եւ ելեալ յանապատ մի ի միարանա-կաց վանն, որ Սուրբ Մակար ասի, որ էր Խրիսոյ աղղացն, նոքա սպառել եւ՝ մեր աղղացն եւ տուել, որ կայր անդ ի մեր աղղացն երկու արեղայ, մէկ քահանայ Խաչատուր անուն, եւ որ այժմ վարդապետ է եւ Առաջնորդ Զօղացոցն, եւ միւսն Վարդան մանողոն, որ այժմ քահանայ է, եւ յայժմ ամի եկն ի տեսութիւն մեզ անոից հետէ եւ զնաց զարձեւալ ի վանն, զի նա է հայր վանացն» (էջ 183):

Դարանաղցիի բաժնի թէ Ս. Մակար էր Խրիսոյ աղղացն, կը հաստատուի Կիպրացի յատին կրօնաւոր Ստեփան Լուսինեանի 1572 թուին գրած աղղարով, բայց որում «Ղաթիններն ունէին մի եպիսկոպոս, որ կը բնակէր ի Նիկիոսիա: Նաեւ, հիւսիսարեւմտեան յեռներուն մէջ ունէին մի վանք, Ս. Մակար անունով» (Կիպրոս Կղզի, էջ 94): Գաթիններուն սպառելուն պատճառաւ վանքը արուել է Հայոց:

1634 թուականը կը կրէ ծննդայ մը, որ «Յիշատակ է զազանչի մարտեաւան հոգոյն, ի դուռն Սր. Մակարայ» — Կ. Կղզի, էջ 93:

1635ին ստացուած մի հէօճէթի (կալուածագիր) զօրութեամբ Օսմանեան դատարանը հարկ եւ տուրք վճարելէ ազատ կը թողու «Կէօք Մանասթրը» (Կապոյա Վանքը), ինչպէս որ կը կոչուէր Ս. Մակար, արտաքուստ կապոյա ներկուած լինելուն համար. — Կ. Կղզի, էջ 95:

2. Մեսրոպ Վարդապետ, 1642. — Յիշուած է՝ այս թուականին զբնուած հէօճէթի մը մէջ, որ կը վերահաստատէ Սուրբ Մակարի Վանքին (Կէօք Մանասթրը) Հայոց սեփական եւ հարկէ ազատ ըլլալը. — Կ. Կղզի, էջ 96-97:

3. Գրիգոր Վրդ. Զուղայեցի, աշակերտ Կեսարացի Խաչատուր Վարդապետի: Վախճանած է 1664ին կամ քիչ առաջ. — Յուլիան Զեռ. Ս. Եկոնեանց, Ե. Հատոր, 1971, էջ 84 եւ 87:

4. Սահակ Քահանայ, վանահայր, 1665.— Թէոդիկ, Ամէնուն Տարեցոյցը, 1927, Փարիզ, էջ 221, Արշակ Այսօրահեան:

5. Յովհաննէս եպս. Նիկոսիացի, որդի Փիլիպպոսի եւ Հռիփսիմէի, ծնած է 1589ին, Նիկոսիա.— 1668—1673.— Իր օրով նորոգուած է Նիկոսիոյ Ս. Աստուածածին եկեղեցին: Այլ քիչոցին Նիկոսիոյ քահանաներն էին տէր Սահակոս եւ տէր Յակոբ.— Բակ., Հայ-Կիպրոս, Անթիքիտա, 1936, էջ 183-186:

1668 թուին Թումա Գողթնացի կու գայ Կիպրոս, կը մնայ հոն մէկուկէս տարի, եւ կը մասնակցի Ս. Աստուածածին եկեղեցիին նորոգութեան.— Կ. Կղզի, էջ 69:

6. Սարգիս Արք. Կիպրացի, Զօլախ, 1675-1695.— «Սորա մականունն Զօլախ վրդ. ասէին, որոյ ձախ ձեռաց երկու մասն կայր փոքրիկ որպէս տըղայի, եւ ոչ զոյր բազուկ այլ կայեալ էր ի թեւն».— Թէոդիկ, Տարեցոյց, 1927, էջ 222:

Սա 1675ին Կ. Պոսոյ մէջ գրել կու տայ Յայտնաւորք մը, եւ կ'ընծայէ «Սուրբ մենաստանին ի ծովածոց կղզին ի Կիպրոս, ի սուրբ յանապատն երկրա երանեալ եւ երջանիկ սուրբ հօրն մեծին Մակարայ».— Հանդ. Ամս. 1937, էջ 382:

1695ին սրահ մը Միսիթար Արկ. Սերաստացի կը մնայ Ս. Մակարայ վանքին մէջ: Ան բնկերացած էր Կիլիկիոյ Գրիգոր Բ. Պիծակ կաթողիկոսին եւ Յովհան վարդապետին, որ հոն կը ձեռնադրուի եպիսկոպոս.— Կ. Կղզի, էջ 100:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ.— Մշակութային կարեւոր կեդրոն մը չէ եղած Ս. Մակարայ Անապատը կամ վանքը: Սակաւ գրիչներ միայն ծանօթ են, որոնք ժէ. գարաւ քննադատին կատարած են մի քանի ձեռագիրներու բնագործակութիւններ, ըստ հետեւեալին:

Ա. Սարգիս վրդ. Կիպրացի.— Ըստ Տ. Սաւալանեանի կողմած Ձեռագրաց Յուշակին, Ս. Յակոբեանց թիւ 1422 ժողովածուն «օրինակեալ է ի Կիպրոս կղզուջ ձեռամբ Զօլախ Սարգիս վարդապետի, ի Սր. Մակարայ Անապատին, ի թիվ. ՌՃԺԲ-ՌՃԺԳ. (1663-1664), ի պատրիարքութեան Աստուածատրոյ եւ պաշտօնատարի իւրոյ եղիապար վարդապետի, եւ յառաջնորդութեան Սր. Մակարայ Ուխտին Գր. վարդապետի Զուգայեցուց».— Յուշակ Ձեռ. Ս. Յակոբեանց, Ե. Հատոր, 1971, էջ 84:

Բ. Սարգիս միայնաւոր, գրիչ, 1665-1671, օրինակած է.

1. Աւետարան, 1665ին, «ի յառաջնորդութիւն Ս. Ուխտին Տ. Սահակ քահանայի».— Դիւան Հայոց Պատմ., Ժ. Հատոր, էջ 550, ծնթ. 33:

2. Պարզատումար, 1671ին, «ի դուռն սրբոյն մեծին Մակարայ աստուածամերձ յանապատին եւ միախումբ եղբարցն», իր բազմերախտ հօր՝ Կիրակոս վարդապետի խնդրանքով.— Հանդ. Ամս., 1937, էջ 382:

Գ. Յովհաննէս եպիսկոպոս, որդի Փիլիպպոսի, 1667-1670, օրինակած է,

1. Գիրք Ձեռնադրութեանց, 1667ին: Ըստ յիշատակարանին «եղև ըսկիզբն դրոցս ի անապատս սրբոյ Մակարայ, որ է յամենավայելուչ կղզուջն Կիպրոսի, իսկ աւարտումն ի դուռն Սուրբ Աստուածածնին, որ է ի նոյն կղզուջ ի քաղաքին Լօբօչայ».— Ձեռ. Վենետիկի, թիւ 451:

2. Շարակնոց, 1670ին տարած է Ս. Մակարայ Անտպատին մէջ.—
Կ. Կղզի, էջ 98: Հայ Կիպրոս, էջ 184:

Դ. Ստեփանոս Երէց Ֆռնուացի, Գրիշ, որդի Բարդամայ, 1674-1677,
օրինակած է յաջորդաբար,

1. Աւետարան, 1674ին, «ի յերկիրն Կիպրոսի, ի քաղաքն Լաւթաշայ,
ի զուսն Սր. Աստուածածնին և Սր. Սարգսի Չարափարին, և Սր. Մակարա
Անտպատին».— Կիւլէսէրեան, Պատմ. Կթղ. Կիլիկիոյ, Անթիլիաս, 1939, էջ
410:

2. Աւետարան, 1675ին, «ի յերկիրն Կիպրոսի, ի քաղաքն Լաւթաշէ,
ի զուսն Սր. Աստուածածնին, և Սր. Սարգսի զինաւորին, ընդ հովանեաւ ա-
մենայն սրբոցն».— Յուլիոս Զեռ. Ս. Յակոբեանց, Չ. Հատոր, 1972, էջ 545:

3. Աւետարան, 1676ին, «ի յերկիրն Կիպրոս, ի քաղաքն Լէվթաշէ,
ընդ հովանեաւ Սրբուհի ամէնաւրհնեալ Աստուածածնին, և Սր. Սարգսի Չա-
րափարին».— Հայ Կիպրոս, էջ 196:

4. Աւետարան, 1677ին, «ի յերկիրն Կիպրոսի, ի քաղաքն Լաւթաշէ,
ընդ հովանեաւ Սրբուհեայ ամէնաւրհնեալ Աստուածածնին».— Հայ Կիպրոս,
էջ 196-197:

Է. Թումայ Արղ. Բալուցի 1684ին կ'աւարտէ ընդօրինակութիւնը
Յայտմանութի մը, ի զուսն Սարգ Մակարայ.— Կիպրոս Կղզի, էջ 99:

Ն. ԱՐՔ. ՆՈՎԱԿԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

Ա. — ՆԵՐՔԱՂԵԱՆ ՍՐԲՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԼՈՒՍԱՆՈՐԶԻՆ

(ԹԻԳՐ. ԻԵՌԻԻՍՏԷ ԷՌԵՏՈՐ)

Իսկ ուր կատարումն պատուիրանին գործիւր ի հրնումն, և ի նորումս աստաբնութեամբ զարգարեալքն ասէին զպղանացն՝ երթիջիք, և երթային, և եթէ եկայք և գային, և եթէ արարէք զայս ինչ և գայն և առնէին:

Իսկ ուր յանցանքն գործեցան, և առ զպղանս ազգումն եղև, ոչ զպէտրս նոցա գործէին, և ոչ հրամանաւն նոցունց շրջէին, ոչ ընդ միտք տեղեաւ սակաւ մի հեռագոյն զկայանս աստեային, այլ ընդ տեսանէն խելոյն ի փախուստ ի միմեանց զերեսս իւրեանց զարժուցանէին, կամ զիմելոյ ի վերայ միմեանց, ուր և յաղթութիւն ի կողմանս կատարեալ սոփորի, այն խել և աստ եղև, և կռապաշտիցն աշտպէս գործիւր, կամ զփախուստն ի զպղանացն և ի վիշապացն առնուին, կամ զիմելոյն ի նստա պատերազմն յարուցանէին ընդ նստա: Իսկ առ հաւատացեալն և բարեպաշտն, տաաջինն գործիւր, ոչ զպղանքն յերեսաց նորա ի փախուստ դառնային. և ոչ նա ի զպղանաց անտի ահարեկ լինելոյն կերակուր նոցա պատրաստիւր, քանզի ուր ահ մարմնոյ երկեցուցանէ զմարդ և ոչ հաւատայ ապրել ի նեղութենէ վտանգից, անհնարին է ճողոպրել ի վտանկից անտի, որչափ ևս թեթեւագոյն համարեցի:

Իսկ ուր հաւատն ուղիղ հաստատեցի, որչափ և խոտապոյն լինիցի հասեալն ի վերայ վրտանցն, մնացէ ատանց վրնասու. և զի որպէս և հաւատացէ աշնպէս գործեցի նմա:

Որպէս առ Կեփաս կատարեցաւ, որ եղև հիմն եկեղեցեաց, մինչ զընայր Յիսուս ի վերայ ծովուն, և խոռոկացն աշակերտքն, և կործէին առ աշաք գայն, և ասացեալ ցնա Պետրոս. Տէր, եթէ զու ես, հրամայեա ինձ գայ առ քեզ ի վերայ ջրաց. և նա ասէ՝ Ե՛կ. և իջեալ ի նաւէն Պետրոս զնայր ի վերայ ջրացն առ Յիսուս: Ինչ հաւատաց՝ երթայր ի վերայ ծովուն և ոչ ընկզմէր, և մինչ ի մերկաց զիպանային ալիքն, պտկատեաց ի հաւատալոյն, և ահ և երկեզ ընկզմելոյն ընկաւ զնա. որպէս հաւատաց աշնպէս և եղև նմա: Ոչ ամ զմբտաւ. եթէ ընտրութիւն ջուրց յարակա զընականն գործել սոփորի, և որպէս բառնայ հանգարտութեամբ զընտրութիւն փայտի, աշնպէս և խոռովութեամբն սոփորի, և զոր խոռովելոյն սոփորի խորասույզ առնել զընտրութիւն քարի և երկաթից, աշնպէս և հանգարտութեամբն գործեցէ:

Եւ արդ եթէ առ իշխանութիւն յարարողէ տարերցս այս, երթալ ի վերայ գորա, որպէս բարձաւ հանգարտութեամբն, աշնպէս և մրկելոյն գործեցէ, այլ իբրեւ երկեալ ի մրկեացն քառ հաւատաց իւրոց զընկզմելոյն ահն յանձին կրեաց. եթէ ոչ էր ի նա խնայել ստացոյն, ուստի զպարսաւանս թերահաւատութեան ընկալաւ, որպէս և տեսարանինն ուսուցանելոյ մեզ տսէ. «Եթէ տեսեալ զհոգմն սաստիկ՝ երկեալ, և իբրեւ սկսաւ ընկզմել ազգականաց և տսէ. Տէր փրկեալ զիս: Եւ Յիսուս ձգեաց զձեռն իւր, կալաւ զնա և տսէ. թերահաւատ, ընդէ՞ր երկմանեցիք»⁸: Աշնպէս և զերանելի այլս այս համար-

8 Հմտաւ. Մատ. Ժ. 30—31

եաց, եթե երկեալ իսկ էր ի վիշապաց անտի, ոչ էր ապրել ի դաւրութենէ թիւնից նոցա, ալլ որպէս Հաւատաց աշնպէս եւ եղեւ նմա, որպէս եւ հոգիակիր առաքեալն եւ բնակարան բանին աշակերտն Պաւլոս ասէ. «Հաւատովք Ենովք փոխեցաւ, զի մի զմահ ճաշակեացէ, եւ յառաջ քան զփոխելն նորա վրկայեցաւ Հաճոյ լինել Աստուծոյ: Բայց առանց Հաւատաց անհնարին է Հաճոյանալ Աստուծոյ: Ալլ Հաւատալ պարտ է այնմ, որ մերձենայ առ Աստուած, եւ խնդրեն զնա լինել պարգեւատու»⁹:

Այնպէս եւ աստ Համարեա, որպէս եւ Հաւատաց, աշնպէս եւ կատարեցաւ նմա, աներկեղ մարտիկ պատերազմողին, Հաւատովք զրահեալ ճակատամարտին, յուսով սպառազինեալ զիմամարտին, անմարմնական ձեւով ի տանջանն ներողին, անխնայի աշտարակին, բնդդիմակացին անպարտելի պարիսպ բազմալանողին, անընկճելի նաւն ի մէջ զիդացեալ բարձրակուտակ մրկացն, բազմաց բարձող անընկճելի փայտաբարձութիւն ի մէջ ծփանաց անխնայի Հաւան, ի մէջ կատաղեալ զաղանացն, զաղանաց Հալածող Հաւտապետն, ի մէջ տարադատող զայլոցն, անեպեր ապրեցուցանող ոչխարացն, ի մէջ յափշտակող բռնաժանեացն, Հաւասակք Հովին Հովուապետին, անկապուտ զանձն ի մէջ աւաղակաց, անկողողալելի մարդարիտն ի մէջ նախանձու բնասիրաց, պատուական սկն մեծագին ի մէջ մեծատանց ազահաց, անշփոթելի ճնճողին, ի մէջ բազում որոցայթից, անբարոնելի աղանին, ի մէջ բազմականստ դորձեաց, ճաղատէր արծիւ, եւ զթեւաւք բնկալող գթացոյն:

Գրիգորիոս, փառեալ թիւնիցն շիջուցանողն, աւձից դաւրութեանցն կապողն, վիշապաց խառութեանց Հանդարտեցուցանողն, անբնականին իբր բրնականս գործողն, սիրելոյն ի բազմաց առեցողն, սպառնալեաց խառադունին արհամարհողն, կուտելոցն չար խորհրդոցն ցրուողն, ուս Հատեալ սրով, աճեալն, որարեկ որթն Հասուն սղուզից բղիտողն, եւ գինոյ ուրախութեան խառնողն, որպէս Հաւատաց, նմա աշնպէս կատարեցաւ:

Հաւատովք իջանէր ի մէջ աւձիցն եւ վիշապացն, եւ յուսովն մնայր անեպեր ի մահարեք թիւնից մահացուցանող աւձիցն, Հոգւով յերկինս ելանէր, եւ մարմնով ի վիրապն իջանէր: Անդ իբրեւ որդի յուսոյ խաւարային իշխանին յողթէր, եւ աստ իբրեւ յուսաւոր զպատճառ առաջնորդութեան խաւարին արհամարհէր, անդ ազատաւանակ արտասուաւք զհուր զեհնին շիջուցանէր, եւ աստ զփառեալ թիւնս վիշապացն փարատէր, անդ ընդ դասս դաւրութեանց հոգւով պարէր, եւ աստ մարմնով զդաւրութիւն վիշապացն կապէր, անդ միովն ի բազմաց հրկշտակացն զովիւր, եւ աստ մի այլս ի բազմաց վիշապաց սպառաւորիւր: Ոյ առաւելապէս սքանչելեացն, ուստի բազումք ի միոյն Հալածէին, ի միոյ յայտմանէ բազումքն երկնչէին, որ մինն ի վերայ բազմաց դաւրանայր, բազմացն դաւրութիւնքն ի միոյ դաւրութենէ տկարանայր:

Ասացից եւ ալլ իսկ սքանչելիս, դաւրութիւն այն որ ի տեղին կենդանութեան կարաց դորձել, զի մահն զաւրացաւ, նա իսկ ի տեղի մահու առանց դորձոյ մնալ ի մահացուցանելոյ ի կենդանութենէ պաշտանային տկարացան, ուր անմահ պատկեր աստուածային ձեռաւքն նկարեցաւ, անդ անմահին նրաւորանաւն մահումք զեղեցիկադորձն տղեղացաւ: Եւ ուր կենդանութեան պատճառն անհրնարեցաւ, անդ նրաւորանն մահու տկարացաւ, եւ պատկերն ի տեղւոյ զեղեցիկութեան աստուածազարդ զեղեցիկութեամբ հոգւով պայծառացաւ, ուր աւրինակ զժոխոցն վասն մահու խրատարան պատրաստեցաւ, այնու տարինակաւ արքայութեան տեղի կենդանութեան նորա ձեւեցաւ:

⁹ Հմմտ. եբր. ԺԱ. 5—6

Ո՞ր նորաձևութեանն աշխարհն էլի, այն որ ի կենդանութեան տեղումն կարաց ստեղծել, եւ ընդ տեղանքս ստեղծութեանն զբաժակ մահու արբուցանել, նա իսկ ի տեղումն մահու մահաբեր լեզուաւ աշխարհաւանդել հանդերձելոյն պատաւարութեամբ զաւրջապարացն զկենդանութիւն ցուցանել, եւ զարձակ որ պատճառ մահու պատրաստեցան, նաքա իսկ տարինակ կենդանութեան երեւեցան, քանզի որ մեռանելոց էր՝ յուսով կենդանութեան իջանելովն ի տեղի մահու, մահու տանջանարանքն ի կենդանութեան կերպարանս պատկերացան, սղեցաւ որպէս զինաւոր զգաւրութիւն թագաւորին այն, որ զբոլորման տղերաց փոխեաց ի բոլորման բնութեան փայտի, եւ այնիւ կարաց զբոլորման մահաբերութեան փոխել յաճումն մարմնոյ կենդանութեան:

Որ եղեալ զայս իւր հոգեով, եւ աւրհնեալ զնա մարմնոյ բերանով, նա իսկ զարացաւ ի մէջ մահաբերիցն հոգեով, եւ տղերցաւ ի մահացուցանողացն մարմնով, քանզի սպասողքն զաւրջապարացն, ուր եղաւ տալնա թշնամութեան փառն մահու, ոչ զգուշացուցանելին զգլխաւ իւրեանց ըստ տարինաւոր սահմանին, կամ զիմէին մահաբուղիս բաժակաւն առ հրամանաւորս տարինաւորն զաւրջապարացն սպասեալին, այլ ուր մահու պատճառն դործ իւր, անդ կենդանութեան պարզեան նկարիւր, պատէին զմարմնով նորա մահացուցանողքն մարմնոյ, եւ զայրացումն իրենից, որ ի բոլոր յաժարանային, ըստ պատուհասն սրտաւիրանին, եւ ի ճանապարհս մահու արկանէին զճաշակողն, զայն տարինակ փաղաքշտութեան ցուցանելին, առ այն որ զկերպարանս արագոյն համարէր տեսանել, լեզուին գանգին գայն լեզուաւ իւրեանց, որ սոփոր էին արկանել խոտութեամբ զմահաբեր թիւնս իւրեանց, եւ տալին ցնա՝ եթե տանջանարանս անշունչս, որ ոչ ունին զկերպարանս կենդանութեան, պատկառէին յերեսաց քոց, որ եւ ոչ աշխատացեալ էին առ ի տեսանել զպայծառութիւն զետոյ աստուածաստեղծ երեսաց քոց, եւ մտցեր տանց մեռանելոյ, եւ ոչ եղիտ մահքն տեղի հեռեւոցութեամբն տանջանարանացն, մեք զիմ քո՝ պատկառիմք ի կերպարանէ աստուածագործ յանձանէ, որ ի զաղանս ամենայն, եւ ի զետունս, միայն բնութիւնս մեր բնկալաւ զգովեստն իմաստութեան ի ստեղծողէն, եւ աշխատաւ մարմնոյ տարինակի զետ եւս կատարեն ըստ սպասուորութեան իւրեանց, որ վերապոյն բերէ զպատկառութեան, քան զանոսիկ որ ոչ են զարդարեալ անդամաք սշառքիւր:

Իբրեւ եթե զայս ամենայն խառնէին աւճառ ցատտաւապարզ հայրապետաւ այս, ցուցանէր դործն դոր կատարէին ի թոր Վիրապին. եւ իբրեւ եթե առաջի աշաց տեսանեմ դոր ինչ կատարէին, եւ տեսեմ եթե ձեռաւոր այնոքիւք, որ հրամանաւ ստեղծաւորն ի պէտս սպասելոյ մարել սոփորին զխոյն նոցա, այնիւ իբրեւ զիրաց սիրական բուռն հարեալ, շաշափմամբ ձեռաւոր չողորթութէր զգլխաւ նոցա եւ զանձինս. եւ նաքա զգլխաւ իւրեանց, դոր զգուշացուցանելին ի ձեռաց մարդկան, եւ նոքա սպասել զաւրջապարացն, զայն ի պէտս քապասաւորութեան փաղաքշտաց ցուցանելին իրելով զստն նորա:

Եւ արդ զինչ կարացից տակ զիրացոյ, այդ տեսիլ միայն միշտաց եւ աւճից, որ եթե իբրեւ խառնի անուշահոտ բուրէին բերանք նոցա առաջի ումեք, եւ իբրեւ յարտեքս ֆահապայծառս պայծառանային առաջի աշաց նոցա, եւ բոլորտն ինչ աւուրս յարարանի պատուականի, եւ ի վերայ մահճաց կապղապուտից լինէր բնակութիւն նորա, եւ այն ի մէջ միշտաց եւ աւճից, որ քան ինչ անախորժութիւն բնութեան, ոչ սոփալէր զկրտսղն, կամ արամութիւն եւ արթութիւն ոչ խոտովեցուցանէր:

Եւ արդ ոչ տեսեմ ի մէջ աւճից, այլ ի մէջ աղանեաց, եւ այլ անաւանոց բնկեաց, որչափ եւս անուել այնքան ամա քաղութիւն լինէր բնակութիւն նորա ի

մէջ նստաւ, ոչ եթէ յայտարանի, այլ ի վերապի, ոչ եթէ ի տան ուրեք ներքոյ նուազալոյս, այլ ի խորագլոյ խաւարամած, անհամեմատ էր ներումն նորա : Ոչ գոյր հանդոյն կրելոյ տանջանաց նորա, ոչ համեմատի բնութիւն մարդոյ համբերութեան նորա, կարծեմ եւ եթէ ոչ ի վկայքն եւ ի դատս նահատակաց հաւատարի պատկացն նորա, եւ ոչ ի հայրապետն ճշնութեան նորա :

Ո՛վ անհամեմատ բնութեանն այն, զոր ի խոր վերապին կապանքն եւ տանջանքն ոչ տրամեցուցանէին զանձն նորա, զայն տանջեցողացն եւ տրամեցուցանողացն նորա, մոլորութիւն տրամեցուցանէին, եւ ոչ վերապին խաւարամածութիւնն եւ խորութիւնն եւ ի մէջ վիշապացն՝ զեղբրումն վշտացուցանէր, որպէս ի խորս իջելոցն խորանոյ՝ վիշապին առաջնորդութեամբ կորուսելոցն երկնէր նմա զսուղն վշտաց, փութալըր զկնի երթալ վարդապետին երկնաւորի, եւ հետեւող լինել երկրորդ վարդապետին երկրաւորի, որպէս եւ նահատակութեամբ փութաց հաւանել փառաց առաջին նահատակին : Եւ մինչ ամենայն աշխարհ կատարէին, եւ այնքան ամս ներեալ համբերութեամբ անտանկի վրշտացն ի խոր վերապի այն :

Այնուհետեւ որպէս հանդոյնս կացուցաք բարեկացոց զեղեալսն յաշխարհիս Հայաստանեաց, այնպէս եւ աւերնակաւ արքային բարեկացոց ախտացաւ եւ թաղաւորն Հայոց, եւ կերպարան ստեղծագործութեան արարչական փոխեցաւ ի կերպս անտանոց անրանից անարդադունից, եւ չքէր յանդս անտառախիթն չամբին : Եւ ճարակէր զճարակս խողից, որ եւ փոխարկութիւն կերպարանին պահանջէր : Եւ այնպիսի տառապանաւ չքեցաւ զատուրս ոչ սուղ լինչ, փանդի ոչ առ խմացութիւն խմատութեան ճանաչել զարարինն արարածոց, այլ յաւժարացաւ պաշտել զարարածն փոխանակ արարողին, եւ առ փոխարէնս բոտ անտանական գործոց իւրոց, եւ սկեցաւ կերպարան անարդի անասնոյ, բոտ Պաւլոսի ասելոյն, փոխեաց զկերպարան անեղծին Աստուծոյ : Ի կերպարան անտանոց անարդաց, այնպէս եւ նա ինքն փոխեցաւ ի պատկերէ Աստուծոյ, ի նմանութիւն խողից : Եւ որպէս նա տառապէր ի չամբս անտառախիթրս, այնպէս եւ սուրբն զաւրանայր ի վերապն վիշապախիթն :

Նա կերպարանաւ քանաւորի փոխեցաւ ի պատկեր անտանոց, եւ խրատարանն իւր փոխեցան ի բնութենէ զաղանդունից, ի բնութիւն բնդելոց զապանաց : Նա զկերպարան խողից տուալ, զի ճանաչէր զարարինն արարող արարածոյն, եւ ոչ արարած : Եւ նոքա ասին զբնութիւն զատանց, զի տպրելոյն ի նոցանէ անկեալն անց, փոխէր նա ի կերպարանէ խողից : Եւ տայր ճանաչել զարարինն Աստուծո՝ հալածող զիւաց, զոր նա յաւժարացաւ պաշտել, եւ սկեցեալ զկերպարանն զայն, մինչ զի գոյն իսկ, զորս նոքա ոսկերս փակալ եւ ապականեալ կարծէին ի մէջ թիւնարուզի մահաբերացն, ի անոխանն բժիշկ ցուցանէր երկնաւոր պաշտանակիցն զերկրաւոր ծառայակիցն, եւ զերկրաւոր պաշտանակն, երկրաւոր պաշտելոյն, երեւէր առ բնտանին զի զորդի սպանողին հաւր իւրոյ՝ առնէր բժիշկ կենդանութեան հոգւոյ եւ մարմնոյ, փոխարկութեան յանտանեղէն կերպարանէ եղբար իւրոյ : Փութալ, առէ, եւ խնդրեա զանարկեալն յեղբարէ քուսմէ, զի նոյաւ է հնար ի բաց բառեալ անարդ կերպարան նորա : Որնդրեա, առէ, զատելին յեղբարէ քուսմէ յարքայէն, զի նոյաւ ասեցեալն ի նմանէ սիրեցել զնա տեղեղն իւր : Եւ մինչ տեղեկանայր եւ հարցանէր, եթէ ո՞ր է Տէր, այլն այն, եւ լուաւ եթէ Գրիգորիոս է որդին Անտիայ : Խաբակուսէր զնա, անախակալութիւն իրացն, եւ ոչ հաւատալըր անախանն :

Քանզի զմագումն արեգականն այն անտի անկակալութիւն ոչ ունէին, քանզի զիւրոյ զայնքան ամաց բնակողն ի մէջ գաղանաց թիւնարուիս եւ մահապարտից, այն ունէին զոսկերս նորա տեսանել, թող թէ զմարմնոյ կենդանու-

թեան կերպարանս, առաջի աշաց մատուցանել : Զոր կամաւ մերով, առէ, ի մահ մատնեցաք, զիս^ըրդ վասն բժշկութեան մերում անտաժտութեան եւ ազատելոյ ի նախատանաց խնդրել հնար է կենդանի, զոր ական ունէաք զի իջանելովն իւրով սոխց նորա ոչ էր հնար կատարել զսպասաւորութիւն իւրեանց, զիս^ըրդ ական ունիցիմք յետ այսքան ամաց, զի սպասաւորութիւն նորա արտաքոյ լինել վիրապին, եթէ հնար ինչ իցէ զի ազատեացի եղբայրն իմ ի կերպարանէ յայնմանէ, եւ բարձցի ի մէնջ նախատինքս այս, ցուցանել ժողովոյ մեզ զայլ ոմն, ով Տէր իմ, ուստի հնար է մեզ հասանել տրեւանացոյ աշոյ :

Առէ հրեշտակն մի՛ անհատաւորութեան լինոց վասն արդար մատնութեան քո, զի ըստ մարմնոյ աւրինաց արդար է խորհուրդ սրտի քո, իսկ ըստ հոգւոյ ուղիղ են բանք իմ, զոր խաւսիմ : Եւ զոր ական ունիցիս ոչ տեսանել զոսկերս նորա միայն անշունչս շարեալ յարմարումն զապուածոց, ստոյգ զնա տեսանեա ցաւք եւ մօրթով սցենլով կենդանի, եւ ամիցէք զնա արտաքոյ վիրապին, եւ լեզուաւ նորա սրբեացի ի մօրթոյ խոզի անասնոյ անբանի, բանաւոր մօրթիւն անդրէն զարդարեալ, որ հրամանաւ լեզուոյ նորա տանջանաց զանազանից եղեալ կրտսղ, եւ զպատճառ մահու արկեալ ի վերայ նորա, եւ զոր ական ունիցիս ի տանջանարանաց եղբաւր քո զապսկանութիւն անուշ ոսկերաց նորա, սպասաւորութեամբ իւրեանց զայցեն արտաքս, եւ դուք իրբեւ կենդանոյ առ նա ազաւանս մատուցանէք, զի մի զկարծիս մահու նորա, որ լինելոց էր ի ձէնջ, դուք կրիցէք :

Փութեացարուք այսուհետեւ հանել զնա ի գրոյ անտի, եւ նա կարող է փոխաձեւել զարքայն զայն ի կերպարանաց անբանից ի պատկեր բանաւորի եւ սպաստի, որ կարաց փոխաձեւել զքնութիւն աւձից եւ վիշապաց, ի բնութիւն զառանց բնդեւաց եւ սպանից եւ հանդարտից :

Զայս ամենայն իրբեւ լուաւ բնդանուհին արքային, եւ պատմէր զտեսիլն զոր եւ յսոցան զմատնութիւն նորա խաւսէին եւ առէին, զանհնարինն խաւսեցաւ ցփեց երեւեալն, զս^ըր ականկալութիւն ունիցիս զու կենդանութեան, զի հաւատաւորութեան լանից երեւելոյն քեզ, ի մէջ վիշապաց եւ աւձիցն մահաբերաց զիջանելն նորա, թէ զայսքանեաց սովամահութեան հարկս քաղցոյն եւ ծարաւոյն զաններեկի կրումն մարմնոյն, որ եւ ոչ զայլ կար սուղ ժամանակ տանել չէ բաւական :

Արդ եթէ կենդանի զտանիցի աշոյն, հաւատաւորութեան զի նա է ճշմարիտ Աստուած, զոր քարոզէր աշոյն այն, եւ ոչ աստուածոմէր, որ յայդպիսի դործս տկարանան ի զործել, եւ ոչ զթիւնս վիշապաց ի կերպս ցրոյ զարձուցանել, եւ զքնութիւն զազանաց ի կերպ անասնոց բնասնեաց : Եւ մինչ փութեացան ի դուրս զվնայ անդ լեզուաւ խաւսէին ըստ սպասաւորութեան ունկանցն իւրեանց, եւ ական ունէին լեզուոյ նորա լինել ունկնաղիւր, այնիւ որ վասն կենդանութեան նորա լուան ի լեզուէ երեւելոյն յանուրջս վասն կապելոյն : խաւսեցան առ ի փորձել զստուգութիւն լեզուին, որ ոչ հաւատային լսել զստուգութեան բարբառն :

Արձակեաց զձայն իւր առաքեալ իշխանն եւ առէ, կապեալոյ աշխարհայիւս, եթէ կեաւ զաւրութեամբ զերաշխարհականին, եկ արտաքս արձակեալ, զի զկապեալն մօրթիւ անասնո, արձակեացեա հրամանաւ քոյն արձակաւորին : Եկ ապրեալոյ ի մահաբերից զազանաց, զի ապրեցուցեա զմօրձեւալն ի կերպարանս անասնոյ : Եկ եթէ կեաւ յանրանից պատերազմողաց, եւ յիսկորանէ թշնամեաց մահացուցանողաց բնութեան մարդկան, զի զթշնամանդն քո եւ զանարգողն ազատեացեա յանարդ կերպարանէ յայնմանէ, եւ կատարեա զարտաւիրան անարգելոյն յրնտանեաց իւրոց անարգեալ աշակերտի քոյոց բնդան-

եաց: Եկ արտաքս եւ արայ բարի ստեղծաց քոց, որպէս լուար յառաքողէն քումմէ՝ որպէս եւ նա իսկ արար իւրոց անեղեաց, եւ զգիմեալն առ նա արար արժանի վայելել զանժառանգի բարոյթիւնս նորա: Եկ արտաքս եւ աւրհնեալ անխիճ քո, եւ արայ ազաւթս ի վերայ տանճողին եւ լրբողին քո, եւ յեր նրման պահողին քո եւ ապրեցուցանողին ի թիւնից միշտպաց մահաբերեց: Եկ եւ ազաւեալ զկապուցն քո, եւ զտրեկանողն ի վերադի ալղր, եւ հանելովն յանտառախիթ համրէ յայնմանէ ազաւեացեալ, եւ զկապեալ զոչխարն անթիւս արծաղեացեալ ի կապանաց հարապաշտութեան, զոր կարի յոյժ սիւրէ հոգեւորական երկնաւոր, որ մասն միայն ոչխարի մօտերոյն եղ զանճն իւր, եւ սէր առ նա առաւել զայն ցուցանէր, զի արածեացէ զոչխարս նորա:

Եկ անարդեալդ ի մէնջ եւ հան զսուրբան յանարդաց, եւ կռեալիք րեւոյն Աստուծոյ: Եկ նմանողդ տաճին զինաւորին, եւ յեր նմանող տաճին վարդապետին, եւ յետին աշակերտին, որպէս եւ նա վկայեաց մասն անճին իւրոյ լինել նմանող իւրոյ վարդապետին, եւ հիւանդացիք մասն հիւանդութեան մեւրում, եւ տապալիր մասն մեր զայթապելոցս, զի անեցուցանելովն զբանջարսն զանբաւն կարի հաւատարիմ ծառայ կոչեցիս Տեառն քո, եւ պատուեալ ի նախապահս: Եկ աննողդ եւ յեր սուրեցանող, զի ի ձեռն ուսելոցս մեծ կոչեացիս յարբայութիւնն երկնից:

Ձայս ամենայն եւ որ ինչ սոցա նման, պարտ էր տակ նոցա ցՊրիդորիս, յորժամ կոչեցին զնա եւ ասացին, կապեալդ Պրիդորիս, եթէ կայցես եկ արտաքս: Եւ իրեւ արժակեցին զձայնս իւրեանց եւ կոչեցին զնա, բոս սեւեհանն խաւեացան եւ կոչեցին յեղուտ, այլ ոչ ակն ունէին ակամփաւ իւրեանց յոյժ զձայն անեղեայն ի խորս զՊոյն:

Ընկեցին զառասանն եւ ասեն, եթէ կեանս չարմեալ զխախտալ պարանդ եւ խաւեալ, զի մի կործեցի չարժումն պարանիդ եթէ ի ստանց միշտպացն լինիցի, իսկ եթէ ոչ խաւեացիս, ոչ ունիմք համարձակութիւն իջնելոյն ալղր, զուցէ զի զոր խրատարանս պատրաստեցաք, զի նախա զանարդացն մերոց տառաւածոց խրատեցուք: Վարկապակի ի նոցանէն խրատիմք մասն երկրպագութեան անարդաւորաւորացս այսոցիկ, զի եթէ բնդունելի էր երկրպագութիւն սոցա, սակայն յանարդողէ սոցա ոչ էին պատկառեալ, այլ նա է պատեղի զոր զու քարոզես, որ ի քարոզողդ պարձելի խրատարանդ մեր պատկառեցին, եւ յանաթ արարին զպարձեալքն ի նոսա:

Եւ արտա աղ լինէր առ նոսա մասն կենդանութեան սրբոյն, զի որպէս թուի ինձ նորրոյ յձայնեալ լինէր սուրբն աշխարհ ժամանակաւ տապնապութեամբն: Եւ մինչ հանէին զնա արտաքս, խոնարհեցուցանէին զգլխս իւրեանց զուրոթիւնք միշտպաց եւ աւճից, եւ երկիր պապանէին նմա եւ առէին:

Ով բնդրեալդ յարարողէն մերմէ, որ փոխելոցս եւ զրազմութիւնալ, ի թիւնարուղիս ազգապետին մերում պատրանաց, յերկրպագութիւն խնդրողին տաճին պատրելոյն ի նմանէ, եւ փոխաձեւեցեր զընտթիւնս մեր ի բնութիւն ազաւեաց հեղոց, արայ ազաւթիւր քոյով եւ ազնականութեամբ, զի կրսունիս այն որպէս հաստատեցես զազգս բազումս քո, այնպէս եւ ծնունդդ նոցա մշտացեն յախտան, զի այնպէս եւ մեր այնիւ որպէս տաճի քո վարեցաք միջնայով առանց թիւնարեւութեան վնասու, այնպէս մնացուր եւ ազգս մեր եւ ծրնունդդ մեր յախտանս: Եւ կնքեալ զնոսա, եւ բռնիւր իւրով սահմանեաց, եւ կայեալ զառասանէն քարչեալ հանին զնա արտաքս զՊոյն: Եւ տեսնելին զնա փոխակերպեալ ի կերպարանէ իւրմէ յոյժ, եւ արեգակն հոգեով՝ էր սեւացեալ իրբեւ զածուր կերպարանաւք մարմնոյ:

Ով լուսադարդ եւ պայծառածաղ հոգեոյ նորա, զայլ յանդրնոց երկ-

նապայծառ արեգակն եւ իբրեւ յամբաստանս նշույլաց աստեղք ճառագայթա-
զարդ ծագէին բանք նորա ի մարմնաւոր բերանոյ նորա, եւ իշխանք, որք յառա-
ջագոյն պաշտանակցութեամբ մտնէին առ երանելիս այս, աստուկ քան թա-
ղաւորին երկիր պապանէին նմա, եւ ջատագովք կուցն եւ քինարկելիք նոցա
տանջանալ քան ասնա այս, անարդարք եւ խորտակողք նոցա լինէին, եւ տանջե-
ցէլոյն երկրպագութ, եւ պատուով նորա, նոցա անարդարք լինէին, եւ քինա-
հանք նոցա տանջանալ սրբոյն լինէին միշտ իրենցիկ սրբոյն եւ խորտակողք
կուցն, եւ տանջողք մարմնոյ նորա, մանրողք պատկերաց նոցա երեւէին, սա-
կաւք ի տեսել չարչարանաց նորա, եւ գոյցն յիջուցանելն նորա ի գիտի յայնմ
խորին, եւ անթիւ բազմութիւնք կուտէին յերանելն նորա ի միտալն, որորնո-
ւորաւ չարէին ջոկի մեծամեծաց իշխանաց, պետաց, կուսակալաց, աստիւղաց
եւ ընթանալ ժողովրդեանն Հիանալով խառնէին եւ արանջանալով քորբառէին
իբրեւ միով բերանով ազգակէին եւ ասէին :

Աւրհնեալ է Աստուածն, զոր Գրիգորիոս քարոզէ, փառաւորեալ է
անունն Աստուծոյ, զոր անարդարք աստուածոց մերոց փառաւորէր : Մեծ է
զաւրութիւն երկրպապելոյն՝ յանարկելոյն ի մէնջ՝ երկրպապագոյն անշնոց,
աստուոր է միտք միւս Աստուծոյն աշն, զոր ի մէնջ անթիւ բազմութեան մինս
այս քորովք, եւ նախաւէր զերկրպապութ աստուածոց բազմաց :

Ո՛վ անհամեմատ շնորհաց ասնա այս, մի եւս սա երեւեցաւ եւ պայծա-
ռացաւ ընդ ընդրեալն յաշխարհէս, զոր եւ ընտրողն երկնաւոր՝ երկրաւոր բե-
րանով իւրով, եւ անտարմինն՝ մարմնաւոր լեզուս խառնեցաւ եւ տաաց, եթե
եւ ընտրեցի զձեզ յաշխարհէ, եւ դատեցաւ ընդ այնոսիկ, որ մեծագոյն զորմե-
ցին զգործս քան դատողն իշխանութեան զորմելոյն : Որպէս եւ նա բերանով
իւրով սրբով խառնեցաւ ցրնորեալոյն յաշխարհէ եւ ասէ, Որ Հաւատալ յիս
զգործսն զոր եւ զորմեմ եւ նա զորմեացէ, եւ մեծամեծ եւս քան զնոյն զորմեա-
ցէ, եւ մեծամեծն աստ երեւեցաւ, զի զորմէր ընտրեալս այս ի Վարդապետաւ
եւ յԱբաղաշառ՝ յաշխարհին Հայաստանեաց, քան զոր զորմեցաւ յաշխարհին
խորայեղացոյ եւ ի քաղաքին Սամարացոց, եւ ընդէր ոչ է ի զէպ աստ ասել՝
եթե յորժամ երեկ ի սեւացեալ արմատք բուսոյ որոմանն չարապաշտութեամբ
ընն աճեցեալք, այսաւր սպիտականային բարեպաշտութեան Հաւատովք ի ձեռն
Համբերութեան զանազան տանջանաց երանելոյ ասնա այս, զի ասէր ցերկնա-
յինսն երկրաւոր նահատակողիւն. եթե յորժամ ասէի ցաշակերտս իմ, եթե որ
Հաւատալ յիս զգործսն զոր եւ զորմեմ եւ նա զորմեացէ, եւ մեծամեծ եւս քան
զնոյն զորմեացէ, եւ դուք զարմացեալ լինէիք : Եւ արդ տեսէք եթե որչափ ա-
զաւել զիմեալ զան բազմութիւնք ժողովրդեանն մեծամեծաց, իշխանաց, Հր-
դաւրաց եւ ընթանալ ժողովրդեանն քան Սամարացոցն, որ զիմեալ գային առ
իս, քանզի ի վեր անցանէին քան զբիւրս բազումս եկեալքն առ երանելիս այս,
եւ զարմանալովն ի վերայ այնպիսի սքանչելեաց, եւ ընդ կենդանութիւն նորա
ի տեղով մահարեւութեան՝ անկանէին ասաջի նորա զեանամեծ երկրպապու-
թեամբ, եւ խնդրէին թողութիւն յանցանաց եւ ասէին :

Բա՛ց դատաւածապալ բերան քո եւ նովաւ զթողութեան պարզեաւ չը-
նորհեալ յանցանացն եւ անարդանացն, որ ըզխեցաւ ի բերանոց մերոց ներհակ
սրբութեան քո : Զգեալ զձեք քո եւ կնքեալ եւ ընձեռեալ զթողութիւն սղայանաց
մերոց, որով զազանաբար խոչտանկեալ տանջեցաւ զվաշկէշաշար յարմարումն
անգամոց քոց :

Բաց դատաւածապարձ բարեաց բշտեմարան սիրտ քո, եւ ի խորոց
սրտէ արհնեալ զանիմիւս քո, եւ արալ թողութիւն խորհրդոց սրտից մերոց, ո-

բով փութացաք զյուսապայժսոս զոյացելոյդ բնակարանդ աշղ, աշղպխի կերպարանսս զործել ի ձեռն մահաբերից զազանաց :

Եւ նա արհնելով զնոսս ասէր. եթէ զտանճեցոյսն արհնել ուստի հետեւոցն, տանճեցեալն չարչարեցելոյն, եւ ազատ թաւանէր փսն ջարկածոցաց, որպէս եւ թագաւորն փսն խոյ խաչողացն, պարտ է եւ ինձ զնոյն նրմին նրման զործել, եւ եթէ ի տանճանն թողութեան ձայն արձակեցի առ բաւելն յանցանաց, որչափ եւս առաւել յայդմ ոչխարաց, որ փութացաք փախչել ի պաշտօնմանէ յայնմանէ, որով տանճանարանն պատրաստիւր պաշտօնացն ի մէ Աստուած Հայր ամենակոյ, եւ ի մի Տէր Եւ. Քո. յնրդին Հաւր միածին, եւ ի Հոգին Սբ. ճշմարիտ. համարոյշակից մըշտընճեաւորութեամբ Հաւր եւ Որդւոյ, եւ յաւթարեցայք զար յերկրպագութիւն փառաց նորա: Աւրհնեալ էք ամենեքեան ի Տեառնէ մերմէ Երեսուն Քրիստոսէ, որոյ փայլէ փառք եւ պատիւ եւ իշխանութիւն, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից ամէն :

Եւ իբրեւ ստուգեաց զնահատակութենէ երանուհի կանանցն, զՓայր իանեա եւ զՀոսիոսիմեա, ոչ կամեցաւ աշուր ուղղել զզնացս ստիպ խոյց, զի չեւ եւս էք կատարեալ զապաստարութիւն նշխարաց Սրբուհեացն. եւ մինչ երթեալ տեսանէր տարածեալ զմարմինս նոցա՝ ամբարձ զձայն իւր եւ ասէ :

Ուրախացիր, ով անդաստան եւ բնդունող արեանց հոսմանց փկալիցդ աշղոցիկ, եւ ծաղկեալ ծաղկաւք աշղոքիկ իբրեւ եղեմ ծառաւք պաշտօնաստեղարթաւք, եւ զոյնապաճոյճ ծաղկաւք կարմրանալով ծիրանակերպեալ փարպազունաւ եւ մանուշակապարդութիւն: Զեռացիր, ով երկին յերկրի դարդարեալ յաստեղադարդութիւն հասարակեմփայլ աստեղանոսութիւն, որոց բացան զբունք երկնից առ ի կացուցանել զերկրաւոր նահատակուհիոց ատաճի թաղարբին երկնաւորի, եւ զպատկերակիցս երկնուհոյ զշխոյի մաւր նորա, եւ պատկերակիցն նախահաւր մաւր իբրեւմ զաստարեօղ ընդ դաս թեկեղեմնդ, որպէս եւ այլ նահատակեալն միտարեալ ընդ դասս Ստեփանեանդ :

Ուրախացիր, ով աշք իմ, ատաճին տեսանելովդ, զոր ցանկացան տեսանել զունդք հրեշտակաց, զոր եւ տանճանարանն տպրեցուցին զտանճեցեալսն, զի կենդանութեամբ մարմնոյ ի բերանոյ զանազան տանճանաց ուրախացի ի վերայ մարմնոց մահացելոցն, որ տարածելովն զոցա յերկրի, եւ զիակունս թուելով մարմնաւոր երկնաւորացն ուրախութիւն մեծ եղի յերկինս, եւ տեղի անարատեցի ի փափկութիւն ծաղկադարդ զբախտին, տարածելոցդ ի վերայ խոշորացն եւ երաշտակերպ անդի աշղ :

Փութացարուք առ ի տալ զեկրմանդ աշղոցիկ երկրի՝ իբրեւ եթէ բզհոցդ հոգոյ, որոց հոգիքն պայծառացեալ արեգակունք փերաթնուցեալ ի մէջ պայծառապեալ հոգեղինաց ի յուսապարտանակն պարել, մտանելով ի յուսաորոյժսոս հարանիսն, որ ի յունեղէն աստղատան նստեալ փեռայն յուսապեալ, եւ կոչէ զճահապեալ հարսունն, եւ ուրախանայ հրախրեկաւքն, աշուր եւ նրախրակքն կոչեն եւ ասեն. Մտն հարսունքս յառապատիւս, եկայք ուրախացիք հրախրեալք ընդ փեռային :

Եւ մէք աստ ատաճի մարմնոց զոցա պարեպոյք ի տեղւոյն յայտ, եւ սորաասարեպոյք զոցա սպասարութեամբ արհնարանութեան, որ արեամբ ի բերանց ծիրանացան իբր բեհեղաւք զարդարեալք, ծածկեցին մարմնածին մարր, ի հայրածնէ ծնուղէ գտեկրք մայրածինն տանց հաւր, հասակաւոր Դիւյ, զոր մայրն ծնուղ սերման ծնաւ հայր զոցա, զի ծնուղ հաւր զոցա լինիցի ընդունող գտեկրաց ծնիցելոյն իբրոյ. եւ ուստի հայր զոցա նորոյցեալ, եւ նախաւ ասպականեցաւ զոյն արքինակաւ ձեռալք ի ծնեղենէ մաւր, մարր ոչնմ

ապականեացին, զի մի միայն կրելովն առանց արդեանց մնացեն, այլ ապակա-
նելովն առանց արդեանց մնացեն ի շահմարանս Տեան երկնաւորի:

Չայս ամենայն տէր երանելիս այս վասն նշխարաց որբուհեացն, և
պարտաւորով զգրեցմանն՝ մեծ պատուով եղևոյ զարբուհին Հովսեփէ ի
զերեցմանի անդ և ասէ. երթ, ոյ տիկին, հանդերձ սննդակցովք քոյովք,
և ճեպեա ի յուսադարգ ճեմարանն երկնից, ուր և հաւատար տիկնոջն վատա-
ւորին ազախնայքն և ծառայք Տեան իւրեանց, և իրբև հարսունք զեղեց-
կացիք յառադաստի հարսանեացն, ուր փեսայն զեղեցկացեալ նստի յառա-
ջատին քան զամենայն որդիս մարդկան:

Երթ փախուցեալոյ ի հարսնութենէ թաղաւորաց երկրաւորաց, և
հարսնացիք թաղաւորին երկնաւորի հանդերձ մարտիրոսակցութք քովք, քանդի
փեսայն այն հարսանց բազմաց փեսայանայ: Երթ և յեր երախտաւոր ազախ-
նաց քոց, զի ոչ կամեցար այնիւ հարսնանալ, որով նոքա ի կարգ ազախնաց
լինէին քեզ ի սպասաւորութիւն, այլ այնմ հարսնանալ յանձն տանք, որ հար-
սանց, որոց յաժարին նմա հարսնանալ, զազախինն հաւատար տիկնոջն պատ-
ուեցէ, զի եթէ սովորութիւն է թաղաւորին այն, զի տանջուք նորա ոչ սուղ
ինչ տանջէ զանցաւոր տիկինն քան զմեղուցեալ ազախնայն, այլ զհաւատար-
եալքն յանցանութ հաւատար տանջեացն, այնպէս և սովորութիւն է հարսնա-
նաց նորա, զի զհաւատարեալն նահատակութեամբն հաւատար պատուեցէ, և
միտպաշտոս պտակաւք պտակեցէ: Երթ առաջի ազախնաց քոց, և մուտ ի հար-
սանինն երկնից, որպէս և զնոք սովոր էին երթալ առաջի և ի սպասաւորու-
թիւն երկրաւոր սպասուց:

Եւ յորժամ կատարեաց զսպասաւորութիւն թաղմանն երանուհոյն
Հովսեփմայ, և եկն ի զնէ ի զերեցմանի զարբուհին Գնչիանէ և ասէ. Բարեւոք
արարեք, ոյ որբուհի մայր, որ զայեկեցեք գտեալաց քոց զմարմնաւոր զայե-
կութիւնդ՝ յառաջ լինելովն քո երթալ առաջի նոցա մարմնաւոր առաջնորդու-
թեամբ, այնպէս և յաժարեցար յառաջ երթալ քան զնոքս յերկնային ճանա-
պարհոս, և զտցես փոխարէն ի փեսայէն յայնմանէ զպատիւ զայեկութեան,
հաւատար զայեկեցելոյն ի քէն: Եւ այնպէս և զայլսն զովեալ և աւարհուութեամբ
եզ ի զերեցմանի և ասէ:

Ոյ երանուհի, ուրախացիք ազախնաւք քոյովք, և ազախնայք բերկ-
րեցարուք տիկնաւոյ ձերով, և զանազան կերպարանաւք միակերպիւ իրբև
արեգակունք պայծառացիք ի յուսաւոր հանդրատարանն երկնից. և եթէ թա-
ղաւորք երկրաւորք ցանկացան զեղոյ տիկնոջդ ձերոյ, թաղաւորն երկնաւոր
հաւատար զեղոյ տիկնոջ ձերոյ՝ նոյնպէս և ձերոյ ցանկացիստ ի հարսնա-
ցուցանել զձեզ փեսայութեան իւրոյ:

Այսպիսի գովութեամբ և զրդուանաւք թաղեալ զնոքս, և ապա այն-
պէս զիմեալ երթայր ուր էր Տրդատ, և այլ բազումքն որ յայտոյ պղծոց լինե-
ին չարչարեալք. և մինչ երթայր տեսանէր զնա խոզակերպեալ, արատաւելով
խուսէր ցնա և ասէր.

Ոյ արխարար քաջութեան մարմնոյ քո արքայ, եթէ զիմա՞րդ արխական
քաջութեամբ քով ծորեկցար ի խոզենիւոյ, զիմեմ արդեաւք զի նմա ևս երկր-
պաղելոց, զոր կամեցար փոխել զիմաս նորա ի կերպ արարածոյ, և փոխեցար
ի կերպարան անասնոյ. զի զարձեալ փոխելովն քեզ ի կերպարանս բանաւոր
պատկերն՝ եղիցիս փոխեալ ի բնութենէն առաջին, և փոխեցուս զբարբառ
չեղաւ քո ի կարգայոյս զանուանս առաւածոց աւտարաց, և կարգաս զանուն
միոյ Աստուծոյ, որ անուամբ երկից ճանաչի, և անձնաւորութեամբ. և երե-
սաւք, և մի Աստուածութեամբ, և մի բնութեամբ, և մի Տէրութեամբ փա-

ուս որի երեքսրբեան սուրհմութեամբ: Ձիա՞րդ կհզակացան քաջաշուշուփմա-
տունք քո՝ փառելով ի պէտս ստից, եւ որ սակեղինաւ անաթիւ թափելու ի վե-
րայ նոցա ջուր լուացմանն, եւ դարձեալ զիջեալ յուսցումն ի ձեռաց քոց ըն-
դունելը ձեռք սպառաւորին անաթիւ պատուականաւ: զիա՞րդ թապապարպ գր-
լով ի քո սկիսման, եւ մարդրտութ մեծապետք պայծառացեալ, միտալ յաղբ
դարչելի անարկեցաւ: զիա՞րդ պանապաճոյճ՝ զարդարեալ անձն քո՝ ի մաւրս
թաւալել արտոժեաց: զիա՞րդ արիք քո, որ ոչ հաստատեցան բնաւ յերեսս երկ-
րի, հաւանեցար նոքսս քո սպառաւորութիւն ստից կատարել, ոչ եթէ դոյնց
այլ զազբաւտաց: եւ զիա՞րդ նոքաք ի վերայ խոշորագոյն զեանոյ հաւանեցար,
որ եւ ոչ անպամաւ արշաթիւք զնացեր, որ ի պէտս սպառաւորութեան ալլը
ստեղծան ի ստեղծաւորէն:

Կարճեմ եթէ ուրեմն զոր սղայարանաւք բանաւորութեան կերպարա-
նաւն ոչ կամեցար ճանաչել, կերպարանաւ անասնոյ անբանն ճանաչեա փաղա-
ղակի: եւ արդ անուամբ նորա եւ զաւրութեամբ ան որ սղայանա մատուցանեմ
յաղապո՞րժչկութեան քո եւ առեմ: Յանուն Տեառն մերոյ Յի. Քի. բժշկեցիս
եւ կացցես յառաջին կերպարանն, այլ ոչ յառաջին բնութիւնն. յառաջին ու-
թեան, այլ ոչ յառաջին կրօնն. յառաջին արիարար քաջութիւնն եւ ոչ յա-
ռաջին բանութիւնն, որպէս եւ եղև իսկ նմա:

Ո՞վ առաւել չնորհացդ այլ եւ փառաւորութեանդ, որ փառաւորեցաւ
յիստածոյ աշրտ աշտ ի մէջ անարդողաց եւ տանջողաց իւրոց, որ աշխարհ ան-
թիւ բազմութիւնք ի խտաւորոյն բնութեանէ իւրեանց եւ յանհնապանդ բարուց
բարեբարութք եւ հնազանդեալք փոխեցան, եւ զանարկեալն ի նոցանէ պատուով
մեծագունաւ պատուէին, եւ փան նորա մեծագոյն եւ բարձրափառ թաղաւո-
րն, նըստեալ ի կառս թաղաւորականս, աշտաւ անարկ եւ զաւագոյն կերպա-
րանաւ թաւալեալ լինէր ի մաւրս խողից: Երեկի փառաւորեալն արքայական
կերպարանաւ՝ աշտաւ անասնական կերպիւ եւ անարկական պատկերակցաւ
եւ դարձեալ ի ձեռն սորա: Որ երեկ ի մաւրս թաւալէր՝ աշտաւ պատկերաւ
առաջին ի կառս թաղաւորական նստեալ: Որ երեկ զկերակուր խողից ճաշակէր,
աշտաւ ճաշակէ զկերակուր արքայից: Անարկն երեկի՝ կարի յոյժ պատուեալ
աշտաւ, որպէս աշտաւեան մեծապէս պատուեալ՝ աշտուցն կարի անարկ ա-
նարկեալ:

Ո՞վ փառաւորութեան հրաշագործողին, մանաւանդ փառաւորութեան
սրբոյն, յորոյ ձեռն ալլ ամենայն կատարէին. բանդի երկնագործին, եւ ի չը-
գոյցից զոյապուցանողին, կարի նուազագոյն է սրանչելիող, իսկ երկրածին գո-
յացելոյն մեծ էր սրանչելիող: Յիրաւի ասաց նրաւորոյն տասնապետ երպարա-
նաւ, եթէ զկամս երկեղածաց իւրոց առնէ Տէր եւ ազատից նոցա յսէ եւ կեցու-
ցանէ զնոսա:

Ո՞վ եթէ որքան փառաւք փառաւորեաց՝ զերկեղածս իւր պաշտունա-
սէր Տէրն, ապրեցոյց ի տանջանացն, որահեաց անեպեր ի մէջ մահարեք փիշա-
պացն, եւ ի հարկէ սոյն զգաւրութիւն մարմնոյն ոչ տկարացոյց: Բարեք եւ
տառ-տառց մարգարէ արքայն. Աշք Տեառն ի վերայ երկեղածաց իւրոց, եւ որք
յաւան յաղբմութիւն նորա, փրկել ի մահուանէ զանձինս նոցա, կերակրել
զնոսա ի սովի: Որպէս եւ աստ եղև աշտ ամենայն եւ կատարեցաւ աս երանելի
աշրտ աշտ, որով փառաւորեցաւ ի մէջ աշխարհ յաղբմութեան անթիւ բիւրուց
ժողովրդեանն:

Մեծ կոչեցաւ երանելին Սեղրեսարոս, եւ փառաւորեցաւ ի մէջ աշխարհ
անթիւ աղղաց, եւ ի մէջ բազմաշիրիմ քաղաքաց, բժշկելով զբոլորութիւնն
առաջին բարեպաշտ արքային, եւ բմբերանեաց զգլխիսն եւ զբահանայն ա-

մասթոյ աղղին երբայեցւոցն, և զազանդ վրահութեան նոցա զոր զսրծեցին ա-
հանջախօսութեամբ մահացուցանելովն, յամասթ արարեալ զնոսա յարուցանե-
լովն՝ այլ յաղղմանէ Աստուծոյ կոչեցաւ. վասնոր զթաց Աստուած ի գութն
արքային, որ փոխանակ խնայելոյ յանձն իւր, խնայեաց ի պատճառն բժշ-
կութեան բորտութեան իւրոյ, այլ սրպէս անտես արար զբժշկութիւն անձին
իւրոյ, և խնայեաց ի մանկունն, այնպէս և Աստուած ի նա խնայեաց, և և-
տես զոր նա իսկ անտես արարեալ էր, և կոչամարդ այլ կերպարան և պատ-
կեր մարդոյն միայն զմօրթ բորտութեանն մերկացաւ:

Իսկ աստ ամենայն անդամուք բաւանդակ զկերպարան և զանդամս
խողի սղեցաւ անկամ, և զընտթիւն անասնոյն այն ի պէտս կերակրոյ. և ոչ
եթէ միայն պէտս եղև զմօրթ խողենոյն մերկանալ, այլ ի կերպարանէ խողի ի
կերպս մարդոյ դատնալ: Անդ եղև սքանչելիս, զի մերկանալով զմօրթն բորտ-
ութեան, և բոյր քաղաքի մի բազմութիւնք միայն մկրտեցան, այլ մկրտո-
ղն աւանդ տանջանաց և կրկն այդպիսի կատարէր, և ի տեսլանն առնոյր
զարտթիւն ասանց երկեղի երթիցէ ի կոչումն արքային: Իսկ աստ կամու
մտեալ ի շարչարտն և բազում ժամանակու ներեալ կրկն տանջանաց սասա-
կապունից, և բանտից այնպիսի զժուարապունից, և ոչ մեկնակ բանտի այլ ի
մէջ վիշապաց և աւձից, և ոչ եթէ զժողովորդս քաղաքի մի միայն մկրտեալ,
այլ բաւանդակ զաշխարհի մեծագունի Հայաստանեաց, այնքան բազմաց մեծա-
մեծաց և արիականաց, որ հողէկիր և տոտումախաւս մարդարէն Երեմիա,
զայլ ամենայն աղղս մեծամեծաց զանց արարեալ և զաշխարհաց մեծաց, և
բուն Հարեալ զարիական զարտթիւնէ նոցա ասէ ցՏէր. Հրաման տուր, ասէ,
Այրարատեան զրնղին և Ազքանդեան աղինն զայ ի վրէժխղբութիւն աղղիս
այս ապատամբելոցս ի քէն:

Եւ արդ տես եթէ սրպիսի վառաք վառաւորեացի այլս այս, որ զայս-
պիսի արիական աղղս անբաւ և անթիւ ընդվեցաւք և մեծամեծք՝ համբերու-
թեամբ իւրոյ շարչարանացն և տանջանաց, զարձոյց յԱստուածպաշտութեան
կրանս, զոր ոչ բառնայր երկայնութիւն հասեալ զետոյն ի ժամանակս մկրտե-
լոյն զնոսա, յորժամ քահանայապետութեամբ զարդարեցաւ իշխանութեամբ:

Իսկ յորժամ կամեցաւ իջանել յաշխարհն յունաց հանդերձ արքային
Հայաստանեաց աշխարհին, և առեալ զձեռնադրութիւն յաստումապետէն
Ղեւոնդիոսէ նախագահի Կեսարս Կապադոկացոց եկեղեցեացն, զի^նչ պարտ էր
ասել ցնա հայրապետացն յունաց եթէ ոչ զայս: Եւ ասեն արեգակնդ, որ ծագե-
ցար ի մէջ յարեմաից կողմանէ յայսմանէ, և մաեր յարեւելս հոգւով հրաշա-
ձեւութեան արեգակնային ճառագայթիւ, որ և ամպ խաւարային թանձրա-
մած աղջամաղջին բնակողացն ի նմա լինէր, և յուսաւորեցր զկարատեսայն
ի յուսոյ կենդանութեան հոգւոյ: Եւ արդ ծագելովն ի զժոխակերպ վերապէն
ծագեալդ յարեմաից, և այժմ ուստի ծագեցար, անդ զաս ի մասնել, պարտ
է մեզ պարել և պարսոգական նուագարանաւ ասել:

Հրատ. Ա. Յ. ՍՐՃՈՒՆԻ

(Շար. 4)

ՁԵՌԱԳՐԱԿԱՆ

ՊՈՍԹԸՆԻ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ՁԵՌԱԳԻՐ ԱԻԵՏԱՐԱՆԸ

Պատթընի Հանրային Մատենադարանը կը պահուի լուս. մանրանկարում հայերէն ձեռագիր Աւետարան մը (թիւ 1327), որուն շահեկան յիշատակարանները մենք հոս առաջին անգամ ըլլալով կու տանք (զլխուոր յիշատակարանին հետ նաեւ մնացեալ յիշատակարանները)։ Կու տանք նաեւ մնացեալ կարեւոր ծանօթութիւնները։

«Փառք. . . : Աւտի եւ տեսեալ զստրայս անճառ փրկագործութեան խորհուրդ աստուածարան եւ քաջ հոգեւորն եւ մեծ քարունապետն Մկրտիչ, եւ եռափափաղ սիրով. . . ետ զբէլ հարազատի իւրոյ՝ Գրիգորի անարժանի՝ ի վաշխումն մանկանց Սիւսիի եւ յիշատակ բարի ի գրունս սուրբ եկեղեցւոյ Հոգւոյ իւրոյ, եւ ծնողաց իւրոց հօրն Աթաբէկի եւ մօրն զՍայիջըհանի, եւ եղբօրն Գրիգորի. . . :

«Եւ արդ, եւ յետինս ի կրօնաւորաց. . . Մկրտիչ սոսկանուն վարդապետն ասացայ զսուրբ Աւետարանս առ ի թողութիւն մեղաց. . . : Աստուած ողորմի ասացէք ինձ եւ ամենայն վերադրելոց ի սմա. . . :

«Դարձեալ, ազաչեմ յիշել ի Քրիստոս զսրբաւէր եւ զմաքրածիտ արհիւրհոյսոյն զիսահակ եւ զծնողսն իւր, որ օչնական եղեւ ի զարդ սուրբ աւետարանիս։ Արդ եւ Գրիգոր տիմարս եւ անիմաստս ի քարտուգարաց։ Շրնորհիւ տեսան սկսայ՝ եւ ողորմութեամբ նորին կատարեցաւ սուրբ աւետարանս ի թուականիս Հայոց մեծաց՝ Զ եւ ԽԳ (1475)։ Ձեռամբ անիմաստ Գրիգորի Բերկրցոյ։ Ի հայրապետութեան տեսան Սարգսի։ Ի զատախա Տարբերունի, որ աշխատի Բերկրի։ Ի սուրբ ուխտս որ կոչի Տէր Յուսայ (կարդա Յուսկայ. Յ. Բ.) որդի։ Ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, եւ սուրբ Յարութեանս. եւ սուրբ Կարապետիս՝ եւ սքանչելագործ Կարմիրակն Սուրբ Նշանի։ Եւ զամբարանի սուրբ վարդապետին Տէր Յուսկան որդոյ։ Եւ յառաջնորդութիւն Տէր Յովանէս արհիւրհոյսոյ։ Եւ Մկրտիչ վարդապետի ասացողի սուրբ աւետարանիս։ Եւ այլ մի եղէն եղբարցս որ աստ կան։

«Կրկին ազաչեմ յիշել ի Քրիստոս. զսրբասունեղ հոգեւոր որդեակն իմ զՅակոբ՝ կրօնաւորն որ ազայ հասակաւ փոխեցաւ ի քրիստոս. զսարին ոչ վրձարեաց. եւ սուղ անմխիթար՝ եթո՞ղ մեղ։ Քրիստոս աստուած զնա իւր քաղցր տեսոյն արժանի առնէ Ամէն։ Դարձեալ, ազաչեմ ի տէր. զբարեպաշտ տանուաւէրն զԵւսապէն, եւ զհաւատարիմ ամուսինն իւր. որ մասն ետուն ի սուրբ աւետարանս. տէր աստուած ասցէ նոցա զերկնից արքայութիւն Ամէն։

«Արդ՝ ազաչեմ զամենեսեան, որք օղտիք ի սմանէ. կարդալով. կամ տեսանելով. անմեղադիր լինել խոչորութեան գրքոյս եւ սխալանացն. զի անընդունակ եմ արուեստի գրչութեան. եւ բազում մեղաց ցրնորիւք պաշարեալ։ Վասն որոյ ազաչեմ զի զպակասն լնուք՝ եւ զաւելորդն բառնայք. եւ ներէք՝

զի կար մեր այս էր: Յայսմ ամի է թագաւոր ի Թաւրէզ Հասան բէկն. եկեալ ի միջոցեաց, եւ տիրէ աշխարհիս արեւելեան: Եւ մեք՝ եմք ի բաղձադիմի նեղութիւնս. միմէ քրիստոս աստուածն մեր այց արասցէ: Եւ նմա փառք յաւիտեանս Ամէն:

«Այլ եւս աղաչեմ յիշել ի բարին քրիստոս զբաղմեախոս հոգեւոր ծրնողն մեր եւ զուսուցիչն՝ զմեծ բարունապեան զՄկրտիչ՝ որ սնոյց զմեզ՝ եւ զգիրս ուսոյց: Տէր աստուած տացէ նմա փարձս փոխարինի զերկնից արքայութիւն: Եւ քրիստոսի աստուծոյ մերոյ փառք յաւիտեանս Ամէն»:

Այս է զբէկն զիմաւոր յիշատակարանը:

Գրեցոր Բերկրցիի մասին արդէն երկար խօսած ենք Սիւնի 1970 տարւոյ թիւ 7-8ին մէջ եւ շարք մը ճշգրտմաներ բրած:

Գրեցոր Բերկրցի, որ լոկ զբէկ եղած է եւ ո՛չ ծաղկոյ, փաստակաւոր զբէկ մըն է, հայրը կը կոչուէր Աթաբէկ իսկ մայրը՝ Սայիջրհան: Ունէր եղբայր մը Մկրտիչ անուն, մերի յիշատակարանին մէջ յիշուած «հոգեւոր ծրնողն մեր եւ զուսուցիչն՝ զմեծ բարունապեան զՄկրտիչ՝ որ սնոյց զմեզ՝ եւ զգիրս ուսոյց»: Գրեցոր իր այս Մկրտիչ եղբոր համար կը զբէկ սոյն տետարանը: Մկրտիչ փառապետ այս յիշատակարանին մէջ կը յիշուի իբր «քաջ հրեւտարն եւ մեծ բարունապեան Մկրտիչ», որ 1439-ին առաջնորդ կ'ըլլայ Տէր Յուսեփի որդի ուխտին գործակցութեամբ Տէր Յովաննէս արքեպիսկոպոսին:

Չեռագրին զբնութիւնը կը կատարուի «ի հայրապետութեան տեան Սարգսի»: Ասիկա Օրմանեանի Սարգիս Բ Աջատար կոչուածն ըլլալու է որուն համար 1469-1474 ժամանակամիջոցը կու տայ հայրապետութեան: Սակայն ուրիշ ձեռագրներ ալ կը յիշեն Սարգիսը 1475ին, օրինակ Երեւանի թիւ 4992՝ Վան գրուած, թիւ 4690՝ Խիզան գրուած, Վենետիկի թիւ 568՝ Ամասիա գրուած: Այսպէսով Օրմանեանի ենթադրութիւնները Սարգիսի 1474ին մեռած ըլլալուն ընդունելի չեն: Սարգիսի յաջորդ Յովհաննէս է Աջակիր կոչուած իբր կաթողիկոս կը յիշէ նոյն այդ 1475ին Երեւանի թիւ 5013 Վան գրուած: Աւելցնեմ որ Սարգիս կը յիշեն 1475էն նաեւ Երեւանի թիւ 2634, 221, 7774:

Փիրզաւթեան Վան տետած եւ օրինակած Աւետարանի մը յիշատակարանին մէջ ԶիԳ (1474) թուին գրուած կ'ըսուի «եւ ի հայրապետութեան տեան Սարգիս նորրոմայ կաթողիկոսի» (ստորագծումը մերն է): Օրմանեան տունց տուելի կ'ըսէ «Սարգիս միահեծան կաթողիկոսութեան սկիզբը պէտք է զնել 1470ին» (Ազգապատում, Բ., էջ 2180): Բնական է տալիս ընդունելի չէ, քանի որ մերս յիշեալ Աւետարանին յիշատակութիւնը 1474ին Սարգիսը կը կոչէ նորրոմայ: Ո՛չ այ Օրմանեան կրնայ կամայականօրէն խախտել Սարգիսի նախորդ Արիստակէս կաթողիկոսի մահուան թուականը որ չի կրնար 1469ը ըլլալ, քանի որ Երեւանի թիւ 216ր եւ Փիրզաւթեանի մէկ յիշատակարանը կը յիշեն ԶիԳ (1474) «Ընթատակիսի» կաթողիկոսութիւնը: Արիստակէս մեռած ըլլալու է Հայոց 1474ին սկիզբը, քանի որ նոյն 1474ին կը յիշուի Սարգիս իբր նորրոմայ, իսկ Երեւանի թիւ 7991 կ'աւելցնէ «յառաջի ամի նստելոյն յաթոս էջմիածնի տէր Սարգիս սուրբ եւ մաքուր կաթողիկոսի»:

Ուրեմն մեր էջմիածնայ կաթողիկոսներուն այս շրջանը պէտք է որբորարել եւ Օրմանեանի տուածը պէտք է ստպէս ճշգրել:

Տ. Արիստակէս Բ Աթոռակալ մեռած 1474ի սկիզբը

Տ. Սարգիս Բ Աջատար 1474-1475 եւ 1476ին

Տ. Յովհաննէս է Աջակիր 1475ին եւ անկէ վերջ: 1475-76ին եղած է աթոռակից:

Յիշատակարանին մէջ յիշուած Հասան Բէկը Շահ-ի-Արմէն Ուզուն Հասանն է:

* * *

Այժմ տամ վերականգնողի յիշատակարանը :

«Զկազմող աստուածարան եւ հոգիակեցոյց սուրբ տւեալաբանս զՏէր Յոհանէս Բաղիշեցիս յիշեցէք ի քրիստոս յայն ամենեցուն : Մնաւորք եւ ամենայն զարմիք : Մանաւանդ զստացոյ սորա զՔրդսոյմցի Ղարիպն զհաւատարիմ տանուաւնն՝ որ ստացաւ զոս ի հայալ արդեանց իւրոց յիշատակ հոգւոյ իւրոյ ծնաւորաց եւ ամենայն զարմից եւ զաւակաց : Եւ ես զհամարող սորա զտէր Պաղտատարն որ յորդորիչ եղև սոցա ի գնիլ եւ ի կազմել սուրբ տւեալաբանս : Յիշեցէք ի թմականիս Հայոց՝ ՌՃԺԲ (1673) ամին» :

Տէր Յոհանէս Բաղիշեցի կազմարար եւ ծաղկող կազմած եւ ծաղկած է երեւանի թիւ 7864 Աւետարանը Գրիգոր զպիւրէ գրեալ ի Բագէշ 1679ին : Մտղկած է նաեւ երեւանի թիւ 3889 Աւետարանը Տէր Գրիգորէ գրեալ 1684ին : Եղած է նաեւ գրիչ : Ինք գրած եւ ծաղկած է ձաւոց մը 1684ին Բագէշ Պարոն Պաղտոս համար : Դիտար յիշատակարանին մէջ կը խնդրէ . «Եւ զիս անարժան Յովանէս գրիչս յիշման արժանի արարէք եւ զծնողսն իմ Սահակ քահանայն եւ զԱննայն , զմեծ պապն իմ զՄկրտիչ քահանայն» : Եկաւ ի՞նչպիսիք . «Այլ եւ զուսուցիչն իմ զԲաղիշեցի Վարդան վարդապետն որ յայսմ ամի զնոց յերուսաղէմ ժեւ (15) աշակերտօք» : Վերջապէս կը յիշէ «Սահակ վարդապետն . . . որ ուսոյց անարժանիս զկապ եւ զծաղկին , յորդորմամբ եւ խրատով վերագրեալ վարդապետին Վարդանայ» : Այս Սահակը զուցէ Վանեցին ըլլայ : Յովհաննէս Բաղիշեցի կը գրէ ձաւոցս , «բոս տկար մտաց իմոց պոյնզոյն երանցօք զարդարեալ ծաղկեցի եւ կազմեցի» (Մշտ ձեռագրաց ցուցակ , թիւ 117 , երեսուղէմ) : Իր գրչէն է նաեւ Տօնացոյց մը 1700ին գրուած Հլղաթի համար , որուն յիշատակարանին մէջ ինքզինքին համար կ'ըսէ . «մականուամբ Գարբին կոչեցելոյ» (Անգ . էջ 122) :

* * *

Վերջին կանոնադատական թերթին զիմացի պարտաւ էջին վրայ :

Բարբալդ : «Գարծեալ կրկին անգամ յիշեցէք ի քրիստոս տէր առիտակէս եպիսկոպոսն , եւ ինքն բերեալ ի զեղչէն որ Քրդու Գոմ կոչի եւ եղ ի դուսն սուրբ Կարապետս : Եւ ողորմի իւրն ե իւր ծնաւորացն ե իւր ննջեցեալոցն ամէն հայր մեր» : Այս գրչութեան տակ Զնջուած երեք տող կայ որ լուսանկարելով կարելի է կարգալ : Բարբալդ , «Յիշեցէք Մշեցի Մարգարայ Վարդապետ . որ մականունն կուսականց (°) վարդապետ ասեն , որ աշակերտ էր Մշեցի Մարգարայ վարդապետ (մինչեւ հոս Զնջուած եւ վրան վերը տուածս Արիստակէս արքեպիսկոպոսին յիշատակարանը գրուած է . Յ . Ք .)ին . որ բազում օրհնի եւ աշխատութեամբ եւ բրնձութեամբ ազատեաց զսուրբ տւեալաբանս որ տարածին ծախած ի դաւանն Տարօնոյ ի զեղն Քրթապոմ , որ բերեալ եղ ի դուսն սուրբ (ասկէ վերջ գարծեալ Զնջուած , սակայն կը կարգամ) Եւսեպայ որդոյն Սահափանոս սքանչեւագործին (այս Զնջուած երկու տողին վրայ Արիստակէս եպիսկոպոս գրած է) Վանոյն Գլաղա որ կոչի սուրբ Կարապետին եւ Աթանաղոս սուրբ հայրապետին , եւ սուրբ Սահափանոս նախափայլին եւ սրբոյն Գրիգորի լուսաւորչին : (կը շարունակուի Մարգարայ վարդապետի յիշատակարանը) յիշատակ իւր հոգոյն ազատին քրիստոս ազատէ զիւր հոգին ի դուսն զժոխոց : Եւ ոյ որ յանդգնի եւ հանէ զոս ի դրանէ սրբոյս ծախելով կամ զբոս զնկելով նայ զպատիժն Եւսեպայի առջէ . եւ զանձէքն Կայենին ամեն» :

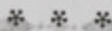
Որոշ է որ Մշեցի Մարգարայ Վարդապետին յիշատակարանը կը վը-

կայէ որ Աւետարանս տարած եւ ծախած են Քրիստոս (Տարօնոյ գաւառ) եւ Մարգարայ Վրդ. «աշխատութեամբ եւ բռնութեամբ» ըստ Երեւոյթի դողցրած Աւետարանը վերստին ձեռք կը բերէ Յուսկայ Որդոյն Ստեփանոսի վանքը վերադարձնելու համար: Ստեփան Ստեփանիկն Եպիսկոպոսի ձեռքը կ'անցնի չորացած արեւմտեան Ստեփանոսի վանքը որ Գլխայ սուրբ Կարապետի վանքը չէր տարուի: Արիստակէս Եպիսկոպոս փոխանակ ջնջելու ամբողջութեամբ Մարգարայ Վարդապետի յիշատակարանը բաւականացած է երկու տեղ ջնջելով եւ իր յիշատակութիւնը ջնջուածին վրան աւելցուցած է, այսպէսով յիշատակարանը կարկանդակ ընելով:

Ձեռագրին Քրիստոս ծախուելուն հետ կապ ունի նաեւ յաջորդ յիշատակութիւնը որուն 11 տողերը ջնջուած են, սակայն կարելի եղաւ կարգաւ: «Գարձեալ յիշեցէք ի քրիստոս զՄշեցի. Քրիստոս Գոմու. զՂարիպղանն. որ եւ. ձ (100). զուռչի, ի յիւր հալալ վաստակոց իւրոյ, եւ սպասեաց. զսուրբ (ասկէ վար ջնջուած սակայն կը կարգում) տեց աւետարանս. ի վերստինէ . . . ի զուռն Տէր Յուսկայ Որդոյն ի յիւր յիշատակէ հոգոյն համար. ինչ մարթ որ զայս սուրբ աւետարանս ի Տէր Յուսկայ Յարգոյ զոնէն հեռացուցանէ զպատիւն Յուդային եւ զանեւք զՎաչեանի առջէ. եւ զպատու հասն զՄնակ»:

Ըստ Երեւոյթի ձեռագիրը Աւետարանս դողցուեց ի Տէր Յուսկայ Որդոյն ուխտէն եւ Տարօնի Քրիստոս Գոմ զիւր Ղարիպղանի ծախուելու է (100) զուռչի: Մշեցի Մարգարայ Վարդապետ կրցեր է սպասանալիքով, բռնութեամբ, դողցրած Աւետարանին զնոյ Ղարիպղանը ստիպել զայն Տէր Յուսկայն Որդոյն ուխտին վերադարձնել, սակայն անմեկնելի պատճառաւ մը Արիստակէս Եպիսկոպոս կրցեր է տիրանալ ձեռագրին եւ Գլխայ Սուրբ Կարապետ վանքին տալ:

Վերջի ստացողի երեք յիշատակարաններ ալ կան որոնք հոս կու տամ: Գրուած ոչ լաւ բոլորով: «Գարձեալ կրկին անգամ յիշեցէք զուռն Ղարիպղն եւ զեղբայր զՀերակտն եւ զկողակիցն զՆուարն եւ զճնաւոյն իւրեանց զհայրն զպօղոս եւ զմայրն իւր զՆասափն եւ զորդիքն իւրեանց զՄեհհէրն եւ զՆազարն զՍտեփանիկն եւ զՅակոբն որ բառացան զսա յիշատակ հոգոյ իւրեանց: Գարձեալ յիշեցէք զուռն Ղարիպղն եւ զկողակիցն իւր զՍտեփան եւ զՅակոբն որ բառացան զսուրբ աւետարանս ի հալալ վաստակոց իւրեանց յիշատակ հոգոյ իւրոյ: Եւ ի զուռն սուրբ Կարապետս:

«Գարձեալ յիշեցէք զՀերակտն եւ զկողակից զՆուարն եւ զորդին իւր զստեփանոյ Գաւիթն եւ զՍտեփան զՀանգուցեալն առ քրիստոս: Եւ զՍտեփանն. եւ զՆուարն եւ զուռն քեռին զՊետրոսն եւ զկողակիցն զՍտեփան: Ով հանդիպողք սուրբ աւետարանին քահանայք եւ ժողովուրդք յիշեցէք եւ լի սրտիւ աստուած ողորմի ասացէք նոցա. որ աստուն է ի տուրս բարեաց ձեզ եւ մեզ ողորմեացի յիւր միւս անգամ գալուստն ամէն»:

Յաջորդ էջին վատ չեղադիր բոլորով: «Գարձեալ յիշեցէք քրիստոս զՀերակտ եւ զկողակից իւր զՍտեփան եւ զՊետրոս (զուռն) իւր զՍտեփան զՄնակ: զՆասալ զՄարեմ զԲագատա յիշեցէք ի քրիստոս եւ լի բերանով աստուած ողորմի ասաց նոցա Բագանն^(*) Մարգարին»:

Գուցէ ոչ Ղարիպղն նոյն անձն է Քրիստոս Գոմու Ղարիպղանին հետ որ 100 զուռչի գնեց Աւետարանը:

Հոս յիշուած Սր. Կարապետը յայտնի չէ թէ Տէր Յուսկայն Որդի ուխտին Սր. Կարապետն, թէ Գլխայ Սր. Կարապետն է:

* * *

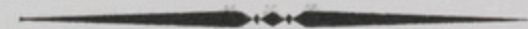
Վերջապէս, ձեռագիրին մէջ կայ նաեւ յիշատակարան մը Փերդալէմեան վարդապետի գրչէն, որ հոս կ'արտայայտէ : «Ստորագրեալս յայտ քանի տմաց հետէ ձեռն արկեալ եմ առ ի հաւաքել ըզհին մատենից յիշատակարանս՝ ի պետս ազգային եւ քաղաքական պատմութեանց, եւ տեսեալ իմ զյիշատակարանս սորին օրինակեցի, որպէս եւ զայլ մատենից Կարնոյ քաղաքին, զորս յանցելուն տմի օրինակեալ էի. եւ խնդրեմ յիշել ի սուրբ մագիթանս ձեր բոնուտոսս. որ եմ յերկրէն Վանայ եւ միարան Վարազայ. Տոսպեցի Ղեւոնդ Վարդապետ Փերդալէմեանց. 1869 ղեկեմեմբեր. » :

Կարենէն ձեռագիրը կ'անցնի տմերիկացիի մը որուն մահունքն էր զձեռքէ ձեռք փերջապէս 1926ին կու գայ մտնելու Պոսթրնի Հանրային Մատենադարանը :

Ձեռագիրը ունի նաեւ արծաթ կապ : Կապին պատկերադրական շարադրութիւնը եւ արհեստին կիրարկումը զայն ԺԸ դարու գործ ցոյց կու տան :

Ձեռագիրն մանրամասնութեան մասին, որ բացառիկ նշանակութիւն մը չունի, սակայն շահեկան ըլլալուն համար այլ ասիւ՝ երբ բնդարձակ կերպով խօսիմ Մինաս նկարողի կամ ծագկողի մասին :

Յ. ՔԻՐՍԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՅԱԳԻՏ ԼՈՒԻ ՄԱՐԻԷՍ

LOUIS MARIES

ԿԵԱՆՔԸ, ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐԸ

Ե Ի Ն Ր Ա

«ՀԱՅԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ԿՐԿՆԱԿԻ ԲՆՈՅԹԻ ՄԱՍԻՆ»

ԱՆՏԻՊ ՅՕԳՈՒԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ*

ՄԱՐԻԷՍԻ ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ա. ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Գ. ՀԻՊՈԼԻՏՈՍ ՀԱՄԱՅԵԵԼԻ

8. Hippolite de Rome (scripsit 200-233). *Sur les bénédiction d'Isaac, de Jacob et de Moïse*. Note sur la tradition manuscrite: texte grec, versions arménienne et géorgienne, Paris, Les Belles Lettres, 1935, 62 p.

Հիպոլիտոս Համայեելի (գրել է 200-233 թթ.). Իսահակի, Յակոբի եւ Մովսէսի օրհնարի 66 երի մասին: Տեղեկութիւններ յաւնարէն բնագրի, հայերէն եւ վրացերէն թարգմանութիւնների ձեռագրերի մասին: Փարիզ, 1935, 62 էջ:

Հիպոլիտոս Համայեելին կրտսեր տեղ է գրաւում հայրաբանական գրականութեան մէջ, որովհետեւ նա է առաջին տեղում լուրջ եւ մասնագիտորէն մեկնաբանել Ս. Գիրքը: Սակայն նրա բոլոր գրաւածքները եւ մեկնութիւնները լայն տարածում չեն գտել եւ (յաւնարէն) բնագրերով չեն պահպանուել Արեւմուտքում, ի տարբերութիւն արեւելեան քրիստոնեայ համայնքների, որ գրանք մեծապէս պահպանելով թարգմանել են ասորերէն, հայերէն, վրացերէն, արաբերէն եւ սլաւոներէն:

Ս. Գրքի այլ հատուածների շարքում Հիպոլիտոսը մեկնաբանել է նաեւ Իսրայէլի առանձնակալ ցեղերէն Իսահակի, Յակոբի եւ Մովսէսի առում օրհնութիւնները, առաջին երկուսինը՝ միասին, Մովսէսինը՝ առանձին: Այդ մեկնութիւնները ժամանակին թարգմանուել են հայերէն, որից եւ վրացերէն, ինչպէս ապացուցուած է: Մարիէսը, երկու արիշրանասէրի աշխատակցութեամբ, 1954ին մէկ հասարակ գիտական հրատարակութեամբ լոյս ընծայեց մեկնութիւնների արեւելեան երկու թարգմանութիւնները ու միայն Իսահակի եւ Յակոբի օրհնութիւնների մեկնութիւնների յայտնաբերուած յաւնարէն բնագիրը՝ ամբողջ իր ֆրանսերէն փախագրութեամբ եւ ծանօթագրութիւններով: Ահա այդ քննական հրատարակութեան գիտական նախապատրաստումն է «Իսահակի,

* Շարունակութիւն՝ ՍԻՈՆ, 1974, թ. 3-6, էջ 131:

Յակոբի և Մովսէսի օրհնութիւնների մասին» նրա համառօտ ուսումնասիրութիւնը, որ ներկայացնում ենք:

Հին բնագրի ամէն գիտական հրատարակութիւն պահանջում է բնագրի բոլոր կամ հիմնական ձեռագրերի ճշգրիտ նկարագրութիւն և գիտական համեմատութիւն, լուրջ ուսումնասիրութիւն, համեկողմանի քննութիւն, թարգմանական բնագրի գէպքում քաղցրատութիւն սկզբնագրի հետ, եթէ պահպանուած է, և այլն: Բանասիրական աշխատանքի քաջատեղեակ, Մարիէսը նախ նկարագրել և քննութեան է առել իսահակի, Յակոբի և Մովսէսի օրհնութիւնների հիպոթետիկ մեկնութեան հայերէն թարգմանութիւնների երկու ձեռագիր՝ որոնք այն ժամանակ մատչելի են եղել նրան: Ձեռագրերից մէկը պատկանում է երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց վանքին. նկարագրութիւնն ստացել է Բարկէն Ապս. Կիւլէսէրեանից. ձեռագիրն այն ժամանակ կրել է 347 թուահամարը: Միւս ձեռագիրը պատկանում է Վենետիկի Մխիթարեաններին, որոնցից ստացել է նկարագրութիւնը. այն ժամանակ կարգահամարը եղել է 352: Այս ձեռագրի գրչութիւնը ուսումնասիրելով՝ Մարիէսը նկատել է, որ գրիչը երբեմն շփոթել է Մ և Ս տառերը. ուստի, նա եզրակացրել է, այն հաւանաբար ընդօրինակուել է երկաթագիր մի հնագոյն ձեռագրից, քանի որ միայն այդպիսի օրինակից արագրելիս կարելի էր խառնել այդ երկու գրերը: Եթէ այս եզրակացութիւնը ճիշտ է, նկատել է տալիս Մարիէսը, ապա վենետիկի թ. 352 ձեռագիրը կարելի է համարել առնուազն իններորդ դարից:

Նկարագրուած հայերէն երկու ձեռագրերում, ուր կան նաեւ այլ գրութեանք, իսահակի և Յակոբի օրհնութիւնների մեկնութիւնը նայն հաւանաբար է՝ «Հիպոթետիկ յօրհնութիւնս Յակոբայ, որ գերկատասան նահապետսն աւրհնեաց». իսկ Մովսէսի օրհնութիւնների մեկնութիւնն առանձին է՝ «Հիպոթետիկ մեկնութիւն աւրհնութեանցն Մովսէսիս յերկատասան ազգս»: Սակայն Մարիէսը փաստել է, որ երկու հատուածները նայն երկի երկու գրքերը կամ պրակներն են: Նա չի կասկածել, որ հայերէն ձեռագրերում հեղինակային վերագրումը ստաց է. Զի կասկածել նաեւ հայերէն թարգմանութիւնների վաւերականութեան վրայ և թնեղ է այն աշխատութիւնները, որոնցում յիշատակուած են վերոյիշեալ հայերէն երկու ձեռագրերը: Միւս կողմից կարողացել է պարզել, որ հայերէն երկու ձեռագրերը նայն թարգմանութիւնը չեն ներկայացնում և գիտական նայն արժէքը չունեն բնագրի հարազատ և ամբողջական թարգմանութեան տեսակէտից:

Նախ՝ Իսահակի եւ Յակոբի օրհնութիւնների մեկնութեան մասին:

Երեք նահապետների օրհնութիւնների մեկնութիւնների հայերէն թարգմանութեան շնորհիւ Նիկիդայոս Մաւր նախքան 1935ը, երբ լոյս տեսաւ Մարիէսի յօդուածը, յայտնաբերել էր դրանց վրացերէն թարգմանութիւնը, որ, ինչպէս պարզուած է, հայերէնից է կատարուած: Վրացերէն թարգմանութեան երկու ձեռագրերն են Թիֆլիսի թ. 1141 և երուսաղէմի թ. 44: Այս գիւտի շնորհիւ յայտնաբերուեց միայն Իսահակի եւ Յակոբի օրհնութիւնների մեկնութեան յաւաքէն սկզբնագիրը Mete-
ōron թ. 573 ձեռագրում: Այդպիսով Մարիէսը հնարաւորութիւն ունեցաւ արա հետ համեմատելու հայերէն և վրացերէն թարգմանութիւնները և լուծելու բանասիրական մի քանի հարցեր, որոշելու հայերէն երկու ձեռագրերի, վրացերէն թարգմանութեան և յաւաքէն սկզբնագրի գիտական արժէքները և փոխադարձութիւնը:

Կախ՝ փաստաբերով դարձեալ հաստատեց և հիմնաւորեց, որ վրացիքն թարգմանութիւնը հարազատօրէն կատարուած է հայերէնից:

Երկրորդ՝ ստուգումներով պարզեց, որ Իսահակի և Յակոբի օրհնութիւնների մեկնութեան հայերէն թարգմանութեան երեսուցէմեան թ. 347 ձեռագիրն անսրժէք է և յաւնարէն սկզբնագիրը սրբագրելու կամ վերականգնելու համար անօգուտ է, որովհետեւ համառօտուած թարգմանութիւն է և հետեւ է ամբողջական և ստաց թարգմանութիւնից, որ լրիւ պահպանուել է վենետիկեան հայերէն ձեռագրում: Բարեբախտաբար հայերէն այս ձեռագրի ընտանիքի բնագրից է կատարուել վրացիքն թարգմանութիւնը, որ յաւնարէն սկզբնագրի հետ զայիս է դարձեալ հաստատուել նրա բնագրի հետեւողականութիւնը և ամբողջականութիւնը:

Երրորդ՝ հայերէն և վրացիքն ամբողջական թարգմանութիւններն իրենց հերթին ցոյց են տալիս, որ Իսահակի և Յակոբի օրհնութիւնների մեկնութեան յաւնարէն սկզբնագրում կատարուել են բնագրից արկուծութիւններ, որոնք աւելի չուտ չորրորդ դարի աստուածաբանական դրոշմներից են բխում, քան պատկանում երրորդ դարի առաջին քառորդի մեկնաբան Հիպոդիտոսին: Ուստի, եզրակացրել է Մարիէսը, հայերէն ամբողջական թարգմանութեան յաւնարէն նախօրինակը աւելի հին է եղել, քան յայտնաբերուած Meteōron թ. 573 ձեռագրի բնագիրը, որի բնագրից արկուծութիւններից զերծ է հայերէնը: Այսուհանդերձ Մարիէսը այս նույն յօդուածում այն միտքն է արտայայտել, թէ յայտնաբերուած յաւնարէն սկզբնագիրը երկրորդական գծի վրայ է մղում հայերէն թարգմանութիւնը: Մտկայն 1954ին, գիտական հրատարակութեան նախարարնում (էջ Ը) նա գրել է. «Մենք այսօր չենք տալ, ինչպէս գրել ենք 1933ին, թէ Իսահակի և Յակոբի օրհնութիւնների յայտնաբերուած յաւնարէն սկզբնագիրը երկրորդական գծի վրայ է մղում հայերէն թարգմանութիւնը: Յաւնարէն այն սկզբնագիրը, որից կատարուել է հայերէն թարգմանութիւնը, չառ աղերսում աւելի լաւ է եղել, քան Meteōron թ. 573 ձեռագիրը»: Անշուշտ տարիների բնթացքում նա աւելի մանրամասն էր ուսումնասիրել յաւնարէն բնագիրը և հայերէն թարգմանութիւնը:

Մովսէսի օրհնութիւնների մեկնութեան յաւնարէն սկզբնագիրը չյայտնաբերուեց: Ուստի Մարիէսը ստիպուած էր բաւարարուել հայերէն եւկու թարգմանութիւնները և վրացիքն թարգմանութիւնը համեմատելով միմեանց հետ: Դարձեալ հաստատուել է, որ այստեղ էլ հայերէն լուսագայն ձեռագիրը վենետիկեանն է, ինչպէս Իսահակի և Յակոբի օրհնութիւնների մեկնութեան աւետիկայից: Այսպիսով հայերէն թարգմանութիւնը, որից կատարուել է վրացականը, անվերապահօրէն առաջնակարգ նշանակութիւն ունի, քանի որ յաւնարէն սկզբնագիրը գեո յայտնաբերուած չէ:

Յօդուածի երկրորդ մասում Մարիէսն ուսումնասիրել է նկարագրուած հայերէն երկու ձեռագրերի պարունակում միւս գրուածքները և վեր հանել նրանց կարեորութիւնը հայ մատենագրութեան և հայրաբանական գրականութեան համար: Այդ «դպրութիւնները» Թննդաց, Ելից և Ղեւտական գրքերի մեկնութիւնների թարգմանութիւններ են: Ի միջի այլոց, նա փաստաբերով փորձել է ապացուցել, թէ Երեսուցէմի ձեռագրի 50-58 թերթերում փ կամ ֆր յապոււումը ոչ թէ Փիլոմիլիանոսի, այլ

Եփրեմի անուանն է: Նոյն ձեռագրում Եղեկիէլի մարգարէութեան մեկնութիւնները վերագրուած են Կիւրեղ Աղեքսանդրացուն: Եթէ այս վերագրումը ստուգուի, ապա դա մեծ նպաստ է հայրաբանական գրականութեան համար, որովհետեւ այն կարծիքն է արտայայտուած, թէ այս հեղինակը Եղեկիէլի մեկնութիւններ չի գրել: Չեռագրային այս վերագրութեան աւելանում է Օքսֆորդի Բողիւան թ. 71 հայերէն ձեռագրի տեղեկութիւնը և, բացի դրանից, նոյն մեկնութիւնը լրիւ պահպանուած է նաեւ նախկինում էջմիածնի մատենադարանի թ. 1293 ձեռագրում: Այս բոլորով հանդերձ Մարիէսը գտնում է, որ հարցը կարօտ է մանրազնին քննութեան, և դրանից յետոյ միայն «Եթէ հետագայ ուսումնասիրութիւնն ապացուցի այդ մեկնութիւնների կիւրեղեան հեղինակութիւնը, ապա հայ հին գրականութիւնը մի անգամ ևս աւանդ թողած կը լինի եկեղեցու շատ կարեւոր հայրերից մէկի մեկնութիւնը, որ յայն մատենադարանի մէջ չի պահպանուել» (էջ 33):

Իր այս ուսումնասիրութեամբ Մարիէսը վեր հանեց հայրաբանական գրականութեան համար հայ հին մատենագրութեան ունեցած նշանակութիւնը, որ գործնականում հաստատեց, երբ, իր այս բանասիրական լուրջ աշխատանքից յետոյ, երկու այլ բանասէրների աշխատակցութեամբ, 1954ին լոյս ընծայեց Իսահակի, Յակոբի և Մովսէսի օրհնութիւնների մեկնութեան յաւանդէն մասնակի սկզբնագիրը, հայերէն և վրացերէն հին թարգմանութիւնները, որոնց կցուած են նրա ֆրանսերէն փոխադրութիւնը և բազմաթիւ ծանօթագրութիւնները: Այդպիսով նա էլ իր աւանդը թողեց հայագիտական անդաստանում: Այս քննական հրատարակութեան մասին խօսելուց առաջ տեսնենք նրա այս յոգւածի մասին գրուած հետեւեալ տողերը:

Փիլ Լըբրեթոն (Jules Lebreton) Մարիէսի ուսումնասիրութիւնը շուտ համառօտ ներկայացրել է “Recherches de Science religieuse” հանդէսի մէջ, հատ. 26, 1936, էջ 203-204: Այս աշխատանքի մասին նա ոչ մի կարծիք չի յայտնել. չհասել է միայն, որ Մարիէսի ուսումնասիրած հայերէն երկու ձեռագրերը պահպանել են հայրաբանական գրականութեան համար կարեւոր մի գործ՝ Հիպոդիտոսի մեկնութիւններ: Նա էլ ընդգծել է, որ Հիպոդիտոսի այս գործի հայերէն թարգմանութեան պահպանումը արժէքաւոր է, քանի որ Իսահակի և Յակոբի օրհնութիւնների մեկնութիւնների բնագիրը թէև յայտնաբերուել է, բայց հայերէն թարգմանութիւնը մեծապէս օգնում է, որ սկզբնագիրն ստուգուի շատ տեղերում: Իսկ Մովսէսի օրհնութիւնների մեկնութեան սկզբնագիրը գեղաւնայտ է, և հետեւաբար հայերէն թարգմանութիւնը դրա փոխարինողն է:

9. Hippolyte de Rome. *Sur les Bénédiction d'Isaac, de Jacob et de Moïse, Sur les Bénédiction d'Isaac et de Jacob: texte grec; Versions arménienne et géorgienne. Sur le Bénédiction de Moïse: Versions arménienne et géorgienne. Traduction française résultante et notes. Par Maurice Brière, Louis Mariès, B.-Ch. Mercier. PO, T. XXVII, fasc. 1 et 2, Paris, Firmin-Didot, 1954.*

Հիպոդիտոս Լուծմայեցի. Իսահակի, Յակոբի և Մովսէսի Օրհնութիւնների մասին. Իսահակի և Յակոբի օրհնութիւնների յունարէն բնագիր, հայերէն և վրացերէն թարգմանութիւններ: Մովսէսի օրհնութիւնների հայերէն և վրացերէն թարգմանութիւններ: Ֆրանսերէն համապատաս-

խանկեցում քաղցմանովն: Աշխատասիրութեամբ Մարիս Բրիէրի, Լուի Մարիէսի, Բ. — Շ. Մերսիէի:

Կարծում ենք, որ այս երկար վերնագրի մէջ անհրաժեշտ է «Մեկնութիւն» բառը. իր այս գրութեամբ մէջ Հիպոդիտոս Հասմայեցին մեկնորոնել է նշում օրհնութիւնները:

Նախաբանում Մարիէսը նշել է, որ մեկնութեան հեղինակն իրօք Հիպոդիտոսն է: Բայց այն ժամանակ բանավիճել են հեղինակի ինքնութեան մասին. նա իսկապէս հասմայեցի է, ինչպէս անունն է ասում, երբո՞րդ դարի հեղինակ, թէ արեւելքի է եղել. բայց դարձեալ երբորդ դարից. ինչպէս կարծում են ոմանք: Առանց այս հարցերը մանրամասն քննելու, Մարիէսը բաւարարուել է նրան կոչելով «Հիպոդիտոս Հասմայեցի»:

Վերևում մեր ներկայացրած բանասիրական ուսումնասիրութեամբ, սւր քննարկում են Իսահակի, Յակոբի և Մովսէսի օրհնութիւնների մասին Հիպոդիտոս Հասմայեցու գրած մեկնութիւնների հայերէն ձեռագրերը, Մարիէսը նախապատրաստել է այդ նայն մեկնութիւնների մի մասի՝ Իսահակի և Յակոբի օրհնութիւնների յաւարէն բնագրի, հայերէն ու վրացերէն հին թարգմանութիւնների, և երկրորդ մասի՝ միայն Մովսէսի օրհնութիւնների հայերէն ու վրացերէն հին թարգմանութիւնների: (յաւարէն բնագիրը դեռ յայտնաբերւած չէ) այս զեղեցիկ հրատարակութիւնը, որին աշխատակցել են, բացի Մարիէսից, վրացագէտ Մարիս Բրիէրը և հայագէտ ու վրացագէտ Շարլ Մերսիէն՝ Մարիէսի աշակերտը:

Հրատարակութեան նախաբանում Մարիէսը նշել է, թէ երեք աշխատակիցներից իւրաքանչիւրն ինչ աշխատանք է կատարել:

Բրիէրը հրատարակութեան է պատրաստել Մեկնութիւնների վրացերէն դասական թարգմանութիւնը, որ կատարուած է ժամանակին հայերէնից. ձեռագրական տարընթերցումները նշանակելու օգնել է Շարլ Մերսիէն:

Մերսիէն հրատարակութեան է պատրաստել Մեկնութիւնների հայերէն թարգմանութիւնը, Վենետիկի թ. 352 ձեռագրից, ձեռագրային տարընթերցումներով: Նա է կատարել նաեւ յաւարէն բնագրի և վրացերէն թարգմանութեան ձեռագրական համեմատութեան և այլընթերցումները նշանակելու աշխատանքը, կազմել բնագրի, վրացերէն և հայերէն թարգմանութիւնների յատուկ անունների, սուրբգրական մէջբերումների, ուղղագրական տարբերակների ցանկերը և, վերջապէս, հսկել աղագրութեան տաժանիկի գործին: Նրա գրչին է պատկանում հրատարակութեան ընդարձակ ներածութեան մեծագոյն մասը:

Մեկնութիւնների յաւարէն և հայերէն ձեռագրերի նկարագրութիւնից բացի, Մարիէսի գրչին են պատկանում նաեւ մեկնութիւնների ֆրանսերէն թարգմանութիւնը և 430 ծանօթագրութիւնները: Նախաբանում յայտարարւած է, որ թարգմանական աշխատանքը և ծանօթագրութիւնները մեծապէս շահել են Մերսիէի օգնութիւնից:

Երկու գլխից բաղկացած ընդարձակ (I-XXXIX էջ) ներածութեան մէջ հրատարակիչները համառօտ ներկայացրել են մեկնութիւնների առաջին գրքի, այսինքն՝ Իսահակի և Յակոբի օրհնութիւնների մեկնութեան, և ամբողջի, այսինքն՝ առաջին և երկրորդ գրքերի հայերէն և վրացերէն թարգմանութիւնների ձեռագրերի և Աստուածաշնչից կատարուած հայերէն և յաւարէն մէջբերումների հետ կապուած բանասիրա-

կան հարցերի իրենց ուսումնասիրութեան արդիւնքները, որոնց վրայ պէտք է կանգ առնել:

Վերջիչեցնում ենք, որ Հիպոգիտասի այս մեկնութիւնները չարադրուած են եղել յաւնարէն և բաղկացած երկու մասից կամ զրքից՝ 1. Մեկնութիւններ Խաճակի եւ Յակոբի օրհնութիւնների մասին և 2. Մովսէսի օրհնութիւնների մեկնութիւնների մեկնութիւններ: Պահպանուել է միայն առաջին զրքի յաւնարէն բնագիրը (Ձեռ. Météores 573, Ժ դ.), որ յայտնաբերուել է մեր դարասկզբին և առաջին անգամ հրատարակուել 1911 թ., Լայպցիգում (Texte und Untersuchungen, հրատարակչներ՝ Constantin Diabouniotis և N. Béis): Իսկ երկրորդ զրքը պահպանուել է միայն հայերէն և վրացերէն թարգմանութիւններով: Յիշատակի բանասէր երեք հրատարակչներն օգտագործել են վերոյիշեալ հրատարակութիւնը. քանի որ չեն կարողացել ձեռք բերել բնագրի լուսապատճէնումը կամ մանրամասնելնր: Պարզուել է, որ պահպանուած յաւնարէն բնագիրը բաւականին արատաւոր է և այս հրատարակութեան մէջ որոշ չափով ճշտուել է հայերէն թարգմանութեան բնութեցումների հիման վրայ: Վրացերէն թարգմանութիւնը կատարուել է հայերէնից. այս մասին աւելի մանրամասն կը խօսենք աւելի: Բնագրի որոշորակութեան ուղղութեամբ կատարուած ողջ քննասիրական և բնագրային աշխատանքը նշում է ապաստակում և ծանօթագրութիւնների մէջ:

Ներածութեան մէջ. էջ 5-6, Ը. Մերսիէն ներկայացրել է յաւնարէն բնագրի մէջ գերմանացի առաջին հրատարակչներին և հայերէն թարգմանութեան հիման վրայ Մարիէսի կատարած որոշորակութիւնների ցանկը: Բնագրային բոլոր յաւելումները աղագրուած են սրանկիւն փակագծերի մէջ:

Եւթ. Բանվեշը գերմաներէն թարգմանութեան մէջ գիտեղել է նաեւ այն մի քանի հաստատումների թարգմանութիւնը, որ վերագրել է Հիպոգիտասին: Հաստատումները քննելուց և մեկնութիւնների հետ համեմատելուց յետոյ, Ը. Մերսիէն եզրակացրել է, թէ զրանք չեն համընկնում մեկնութիւնների հետ, զրանց մաս չեն կազմում, ուստի և չեն մտել այս քննական հրատարակութեան մէջ:

Ըսել Մարիէսը համառօտ ձեռով դարձեալ ներկայացրել է ամբողջ մեկնութիւնների հայերէն թարգմանութեան երկու ձեւագրերը. 1. Վենետիկ թ. 352. զրչադրուած ԺԲ դարի երկրորդ կիսում, պակասում են մի քանի էջեր բնագիրը չափ լու է: 2. Միայն Մովսէսի օրհնութիւնների մեկնութիւն՝ «Երուսաղէմ 347», ԺԲ-ԺԴ դդ. բնագիրը նախորդ ձեւագրի չափ լու է: Թէև վենետիկի ձեւագրի 364-365 էջերի միջև պակասող հաստատուն այս ձեւագրում պահպանուել է, այնուհանդերձ սրանով չի վերանում այս ձեւագրի բնագրային թերին: Հիպոգիտասի մեկնութիւնները լրիւ են դառնում միայն յաւնարէն բնագրի և հայերէն թարգմանութեան շնորհիւ: Հայ թարգմանիչը չափ հարազատ է մնացել յաւնարէն բնագրին:

Վրացերէն թարգմանութիւնը պահպանուել է չորս ձեւագրում. Թիֆլիս թ. 1141, Թիֆլիս թ. 165, Երուսաղէմ թ. 44, Երուսաղէմ թ. 74, Հրատարակութեան համար օգտագործուած են Թիֆլիս թ. 1141 (965-970 թթ.) և Երուսաղէմ թ. 44 (ԺԲ-ԺԴ դդ.) լուսպայն ձեւագրերի լուսապատճէնումները: Մարիէսի կարծիքով, Երուսաղէմի ձեւագրին առաջինից աւելի լու է բնագրի ճշտութեան ահապէտից: Թէև երկու ձեւա-

գրերից մէկը միւսից չի ընդօրինակուել, բայց երկուսն էլ ենթադրել են տալիս հայերէն մէկ հիմք. որից կառարուել է վրացերէն թարգմանութիւնը. դա երևում է վրացերէն նախադասութիւնների կառուցումներից, բառապաշարից և երկու ձեռագրերին յատուկ գրչագրական սխալներից:

Հետեւեալ փաստերից ելնելով՝ Շ. Մերսիէն կասկածից վեր է համարում, որ վրացերէն թարգմանութիւնը հայերէնից է կառարոււմ:

1. Իսահակի և Յակոբի օրհնութիւնների մեկնութեան յաւնարէն բնագրի համեմատութեամբ, նկատուում են նոյն հատուածների թարգմանութեան պակասութիւն և որոշ հատուածների հակառակութիւն հայերէն և վրացերէն թարգմանութիւնների մէջ (սոյն հրատ., էջ 4-5):

2. Հայերէն և վրացերէն երկու թարգմանութիւններն էլ զիւրմ են յաւնարէն բնագրի ընդմիջարկութիւններից, որոնց մի մասը յիշատակուել է գիսակա առաջին հրատարակիչների՝ Կոստանտին Դիաքուսիոսի և Ն. Բէխի կողմից:

3. Որոշ ընթերցուածներ, որոնցով հայերէն թարգմանութիւնը տարբերւում է յաւնարէն բնագրից, առկա են նաև վրացերէն թարգմանութեան մէջ:

4. Վրացերէն թարգմանութեան մի սխալ. օրինակ՝ սոյն հրատ., էջ 38, տ. 6, հետևանք է նրան, որ վրացի(°) թարգմանիչը հայ. լրումնի բառը, որով ճիշտ է թարգմանուել համապատասխան յաւնարէն բառը, հաւանաբար կորցացնել է լուր-ն և թարգմանել բառ այսմ:

Միւս կողմից՝ Շ. Մերսիէն ապացուցել է նաև, որ վրացերէն թարգմանութիւնը թէև հայերէնից է կառարոււմ, բայց ոչ վեհնադարից. 352 ձեռագրից: Փաստեր. 1. Յաւնարէն բնագրի համեմատութեամբ, հայերէն այս ձեռագրից (կամ նրա նախատիպից) զուրա ընկած որոշ բառերի համապատասխան թարգմանութիւնը կայ վրացերէն թարգմանութեան մէջ: 2. Վրացերէնի որոշ ընթերցուածներ համապատասխանում են յաւնարէն բնագրին՝ հակառակ վեհնադարից թ. 352 ձեռագրին (զոնէ վերջինիս արգի վիճակում): Սակայն այս երկու փաստերից ելնելով՝ չպէտք է կարծել, թէ վրացերէն թարգմանութեան վիճակն աւելի լու է, քան հայերէն նշուած ձեռագրին: Ենթադրութեան «վրացերէն թարգմանութեան արժէքը» հաստատոււմ (էջ 21-22) Շ. Մերսիէն հինգ զբոսարկէտեր կէտերում ցոյց տալով հայերէն թարգմանութեան առաւելութիւնները, եզրակացրել է. «Կարելի է ուրեմն ասել, որ վրացերէն թարգմանութիւնը, բացի մի քանի ընթերցուածներից որոնցով լրացւում են հայերէն թարգմանութեան թերի տեղեր կամ ճշտւում սխալ ընթերցուածներ, չի պակասի երկի խիստ անբաւարար թարգմանին է»:

Ենթադրութեան 2րդ գլխում Շ. Մերսիէն ուսումնասիրել է Աստուածաշնչի մէջբերումների խնդիրը մեկնութիւնների յաւնարէն բնագրում և հայերէն թարգմանութեան մէջ: Նշում է, թէ յաւնարէնից կամ ասորերէնից թարգմանութիւններ կատարելիս, Աստուածաշնչի մէջբերումների հարցում հայ թարգմանիչներն ընդհանրապէս վարուել են երկու ձևով: Ոմանք վերստին են թարգմանել յաւնարէն կամ ասորերէն բնագրերում հանդիպող մէջբերումները՝ հարազատ մնալով թարգմանելի երկին: Ուրիշներ մէջբերումների թարգմանութեան համար գիմել են իրենց մամանակ դաշութիւն ունեցող Աստուածաշնչի հայերէն ընդունուած թարգմանութեանը. այսպէս է, օրինակ, Յովհ. Ոսկերեանի հայ թարգմանիչը:

Ըստ այն բանի, թէ հայ թարգմանիչը Հիպոդիտոսի մեկնութիւնների թարգմանութեան ժամանակ ինչպէ՛ս է վարուել մէջբերումների հարցում, նրա թողած գրուածք թարգմանական վկայութիւնը կարող է տարբեր եզրակացութիւնների հանգեցնել: Եթէ նա հարազատ է մնացել իր ժամանակի հայերէն Աստուածաշնչին, և եթէ նրա թարգմանութիւնը տարբերուած է Գրքի այժմ ընդունուած հայերէն թարգմանութիւնից (Ջոհրապեան հրատարակութիւն), ապա դա մի արժէքաւոր վկայութիւն է հայերէն Աստուածաշնչի սկզբնական տարբերակի մասին: Իսկ եթէ Հիպոդիտոսի հայ թարգմանիչը վերստին ինքնաբոյնաբար թարգմանել է Աստուածաշնչի մէջբերումները, ապա նա մեկ հետաքրքրող հայագիտական հարցի վրայ լույսի նշոյլ չի փոխ: Դա պարզապէս նշանակութիւն կ'ունենայ հայոց լեզուի տեսակէտից, կը վկայի Հիպոդիտոսի օգտագործած Գրքի բնագրի մասին և մի միջոց կը լինի ստուգելու նրա յուկումը մէջբերումները, որովհետեւ մեկնութիւնների յանարէն բնագիրը կրել է փոփոխութիւններ, մանաւանդ մէջբերումները ենթարկուել են «սրբագրութեան»:

Ծ. Մերսիէն, գաւգահեաբար քննելով Իսահակի և Յակոբի օրհնութիւնների մեկնութիւնների սուրբգրական յանարէն և հայերէն մէջբերումները, համեմատելով աւետարանների և Հին կառկարանի յանարէն բնագրի և Ջոհրապեանի հրատարակած հայերէն թարգմանութեան հետ, եզրակացրել է հետեւեալը.

1. Հիպոդիտոսն ի մի է ձուլել Գրքի բնագիրը՝ մերթ Լամբարբրառ աւետարանի ազդեցութեամբ, մերթ ինքնաբոյն:

2. Հայ թարգմանիչը հաւատարմօրէն է թարգմանել նրա մէջբերումները, և հայ գրիչները նոյնութեամբ ընդօրինակել են նրա թարգմանութիւնը: Հետեալորք Հիպոդիտոսի մեկնութիւնների կառկարանային մէջբերումների հայերէն թարգմանութիւնները լրիւ չեն լուստարուում հայերէն Աստուածաշնչի սկզբնական տարբերակի հարցը: Մնում է դրանք հիմք ընդունելով՝ սրբագրել մեկնութիւնների յանարէն բնագիրը, որ հետագայում ենթարկուել է խճագրման և ազաւազուել է ընդմիջարկութիւններով: Սակայն այս առիթով Մերսիէն փաստացի նկատել է տալիս երկու բան.

1. Հիպոդիտոսի մէջբերումների հայերէն թարգմանութիւնների շարահիւսութիւնը, բառապաշարն ու ոճը գոտականութեան տեսակէտից զիջում են Գրքի հայերէն աւանդական թարգմանութեանը:

2. Չափազանցութիւն կը լինէր ասել. թէ մեկնութիւնների հայերէն թարգմանութիւնը լիովին գերծ է մնացել փոփոխութիւնից: Եւ իրօք, որոշ մէջբերումների հարցում այն համապատասխանում է Գրքի Ջոհրապեան հրատարակութեան հայերէն բնագրին, հաւանալով Հիպոդիտոսի բնագրից. ուստի զգալի է այն ժամանակի հայերէն Աստուածաշնչի ազդեցութիւնը Հիպոդիտոսի թէ՛ հայ թարգմանչի և թէ՛ գրիչների վրայ: Սակայն միւս կողմից, զգուշացնում է Մերսիէն, Հիպոդիտոսի բնագրի և հայերէն թարգմանութեան որոշ կէտերի անհամապատասխանութիւնը թերեւ հետեւանք է հենց Հիպոդիտոսի յանարէն բնագրի հետագայ փոփոխման, և թէ նրա սկզբնական տարբերակում մէջբերուած էր Գրքի յանարէն այն նայն բնագիրը, որից թարգմանուել է հայերէն Աստուածաշնչին: Այդ զեպքում դրանով կը բացատրուէր մի կողմից՝ Հիպոդիտոսի բնագրի և հայերէն թարգմանութեան և միւս կողմից՝ Հի-

պողիտոսի հայերէն թարգմանութեան և հայերէն Գրքի համաձայնութիւնը:

Կառարանային որոշ մէջբերումներ մեկնութիւնների յունարէն բնագրի մէջ կրկնուել են մի քանի անգամ նոյն բառերով, բայց հայերէն թարգմանութեան մէջ ամէն անգամ թարգմանուել են որոշ տարբերակներով. այսպէս՝

1. Անիծեալ բարկութիւնն ցոյա՝ զի հպարս, եւ ցասումն ցոյա՝ զի խիս.

2. Անիծեալ ցասումն ցոյա՝ զի հպարս, եւ բարկութիւնն ցոյա՝ զի խիս.

3. Անիծեալ ցասումն ցոյա՝ զի հպարս, եւ բարկութիւնն, զի խստացաւ:

Ը. Մերսիէն նոյն մէջբերման այս թարգմանական շնչին տարբերութիւնները բացատրում է գրաբարին յատուկ պէսպիսութեամբ: Ուստի այս դէպքում հայերէն թարգմանութիւնից ելնելով՝ ճիշտ չէր լինի ենթադրել, թէ Մովսէսի օրհնութիւնների մեկնութեան չափանշանած յունարէն բնագիրը ևս ներկայացրել է մէջբերումների պէսպիսութիւն:

Ը. Մերսիէն կատարել է հայ թարգմանչի լեզուի և թարգմանչական վարպետութեան ուսումնասիրութեան մի փոքրիկ փորձ:

Ինչպէս ասուեց, Մարիէսն է մեկնութիւնները թարգմանել Ֆրանսերէն: Նա օգտուել է վրացագէտ Բրիէրի՝ վրացերէն հին թարգմանութեան Ֆրանսերէն փոխադրութիւնից, ինչպէս նաեւ Մովսէսի օրհնութիւնների մեկնութեան Ֆրանսերէն թարգմանութիւնից կամ, աւելի ճիշտ, թարգմանական փորձից, որ կատարել էր Գարրիէլ վրգ. Պայ-հանը (որ ժամանակին ընդօրինակել է նաեւ հայերէն բնագիրը), և Նաթ. Բոնվեշի՝ մեկնութեան սուսերէն թարգմանութիւնից կատարած գերմաներէն թարգմանութիւնից և ծանօթագրութիւններից (Texte und Untersuchungen, XI, Leipzig, 1904): Նա աշխատել է հարազատ մնալ յունարէն բնագրին և հայերէն ու վրացերէն հին թարգմանութիւններին՝ իտալիկ և Յակոբի օրհնութիւնների մեկնութիւնը Ֆրանսերէն թարգմանելիս, միւս կողմից՝ հարազատ մնալ նրանց ոճին, որքան ներուժ էր Ֆրանսերէն լեզուն: Մեկնութեան այս առաջին գրքի նրա Ֆրանսերէն թարգմանութիւնը նախաւորին չափ համաձայնեցուած է յունարէն բնագրի և երկու թարգմանութիւնների հետ: Ուստի ճիշտ չէր լինի այստեղ պահանջել, որ հայերէն հին թարգմանութեան ճիշտ արտացոլումը լինէր: Հայերէն հին թարգմանութիւնից ինչ որ Ֆրանսերէնի փոխադրուած չէ, քննարկուած, թարգմանուած և մէջբերումների գէպքում Աստուածաշնչի յունարէն և հայերէն թարգմանութիւնների հետ համեմատուած է հարիւրաւոր ծանօթագրութիւնների մէջ:

Ինչպէս ասել ենք, Մովսէսի օրհնութիւնների մեկնութեան յունարէն բնագիրը դեռ յայտնաբերուած չէ: Ուստի Մարիէսը Ֆրանսերէն թարգմանութիւնը կատարել է պահպանուած հայերէն հին թարգմանութիւնից, և այստեղ նրա թարգմանութիւնը պէտք է արտացոլի այդ հայերէն բնագիրը, որ երբեմն լրացրել է վրացերէն աւելի ճիշտ ընթերցուածներով: Մեր համեմատած էջերը ցոյց տուցին, որ թարգմանութիւնն ընդհանուր առմամբ յաջող է և առաջին իսկ ընթերցումից աւելի հասկանալի է, քան Եզնիկի նրա Ֆրանսերէն թարգմանութիւնը, որի մասին տե՛ս ստորեւ իր տեղում: Կարծում ենք, պատճառն այն է, որ Հիպոպիտոսի թարգմանութեան մէջ Մարիէսը Ֆրանսերէն լեզուի շարահիւսական և շարադասական օրինաչափութիւնները չի զոհել հայերէն թարգմանութեան շարադասութեանը:

Իր թարգմանութեան մասին Մարիէսը նախաբանում գրել է. «Թարգմանութիւնս միայն մի փորձ է, որով կ'ուզենայինք օգնել հետազոյ թարգմանիչներին, որպէսզի տեսչի լաւն անեն» (էջ Գ):

Կարծում ենք, որ տեղը չէ մանրամասն քննութիւնից անցկացնել Մարիէսի թարգմանութիւնը:

Ծանօթ սխալները արտացոլում են Մարիէսի բանասիրական, բնագրագիտական մանրակրկիտ և շատ լուրջ աշխատանքը, որ հիացմունք է պատճառում: Ուրախ ենք, որ համակողմանիօրէն պատրաստուած եւրոպացի բանասէրը ձեռնամուխ է եղել, և ինչպիսի՞ գիտակութեամբ. մեր թարգմանական մատենագրութեան այս երկի բնագրի գիտական հրատարակութեան, ֆրանսերէն թարգմանութեան և բանասիրական քննարկման: Ծանօթագրութիւնները օգնում են ընթերցողին ճիշտ ըմբռնելու, որքան որ կարելի է, Հիպոգիստոս Հռոմայեցու մեկնագրական միաքը: Դրանք օգտակար կը լինեն յաւագէտ, հայագէտ ու վրացագէտ բանասէրներին և լեզուաբաններին:

Ախտասալի է միայն, որ ծանօթագրութիւնների հերթական համարները նշում են միայն ֆրանսերէն թարգմանութեան մէջ: Անպայման պէտք է լինէին նաև բնագրերի համապատասխան տեղեկում, որովհետև շատ անգամ վերաբերում են բնագրի որևէ ընթերցուածի քննարկման, յատկապէս հայերէնին: Դժբախտարար Մարիէսը նայնը արել է նաև եզոնիկի քննական հրատարակութեան մէջ, ինչպէս կը տեսնենք յետոյ:

Արդէն առիթ ունեցանք տեսլու, այստեղ շեշտենք, որ յուևուրեկ բնագրի (միայն Իսահակի և Յակոբի օրհնութիւնների մեկնութեան) եւ հայերէն ու վրացերէն բարգմանութիւնների երեսաբար կոմպլուր կատարուած է ըստ գիտական բանասիրութեան պահանջների՝ այլընթերցուածների նշանակմամբ, սրբագրութիւնների ապագրութեամբ սրանկիւն փակագծերում և պատճառարանաւածութեամբ ծանօթագրութիւնների մէջ, բնագրերի աղագմամբ և այլն: Հրատարակութիւնը լոյս է տեսել «Patrologia Orientalis» մատենաշարի հանդիպակաց մեծագիր էջերում, որով մէկ հայեացքով կարելի է ընդգրկել յաւանդէն բնագիրը (ուր որ կայ), նրա ձեռագրական այլընթերցուածները, հայերէն ու վրացերէն թարգմանութիւններն իրենց գիտական մասով, ինչպէս նաև Մարիէսի ֆրանսերէն թարգմանութիւնը: Տողատակում նշում են սուրբգրական մէջբերումների տեղերը: Տպագրութիւնը մաքուր է և վրիպակներից զերծ, մի բան, որ շատ գովելի է օտար բնագրերի եւրոպական հրատարակութեան համար:

Այս հրատարակութիւնը արժէքաւոր աւանդ է ոչ միայն յաւանկան, վրացական, այլև հայագիտական գանձարանում, բանասէրի համար ուսանելի շատ կղզիք ունի: Հայագիտութիւնը պէտք ունի այսպիսի քննական հրատարակութիւնների, թէկուզ եթէ խստապահանջ բանասէրը որոշ թերութիւններ գտնի դրանցում, ինչպէս երևում է Ն. Ակինեանի հետեւեալ գրախօսութիւնից այս գնահատելի հրատարակութեան մասին:

Գրախօսութիւն

Երեք բանասէրների այս զեղեցիկ հրատարակութեան մասին՝ Ն. Ակինեանը գրել է ջերմ գրախօսական («Հանդէս Ամսօրեայ», 1954, էջ 602-604):

ՏԱՐԵԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

Դ. Բ. Ը. ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԻԻԶՊԱՇԵԱՆ — ԿԻԼՊԵՆԿԵԱՆ

ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ — ԱՄՄԱՆ

Աշակերտութեան թիւն է 170, 82 մանչ եւ 88 աղջիկ: Նախակրթարանի մէջ 128 հոգի, իսկ Մանկապարտէզ՝ 42: Ունեցանք 21 նոր աշակերտներ:

Ունինք 11 մնայուն եւ 2 այցելու ուսուցիչներ: Դպրոցի Տնօրէնութիւնը բարձր կը դնահատէ դանձոք եւ հրապարակաւ շնորհակալութիւն կը փափաքի յայտնել անոնց: Ուրախ ենք որ, շնորհիւ Տնօրէնութեան եւ ուսուցչական կազմին աշխատանքին, Ամմանի Հ. Բ. Ը. Միութեան Իւզպաշեան Կիւլպէնկեան Վարժարանը քաղաքին լուսպոյն 5 նախակրթարաններու մէջ ընդունուեցաւ Կրթական Նախարարութեան գրաւոր դնահատական գիրով: Դպրոցին այս բարձր կրթական մակարդակը պէտք է Հպարտանքով լեցնէ ձեր բոլորին սրտերը, թէ որպէս ծնողք եւ թէ որպէս Հայ:

Կը ցաւինք որ պիտի կորսնցնենք մեր ուսուցչուհիներէն 2 հոգի — Օր. Վիքթօրիա Աղուինեան ընտանեօք Հայաստան պիտի ներգաղթէ իսկ Օր. Իսկուհի Գրիգորեան Պէյրութ պիտի ամուսնանայ: Երկուքին ալ կը մաղթենք յաջողութիւն եւ երջանկութիւն:

Ազգային վարժարանի մը բացառիկ ու Հայկական մթնոլորտը ամէնէն աւելի կը շինեն Հանդէսները եւ ուսուցիչներուն խանդավառութիւնը: Հանդէսները յաւելեալ յոյնութիւն եւ ջգային սպառում կը պահանջեն, բայց աշակերտին հոգւոյն մէջ անջնջելի յիշատակներ կը ձգեն: Այս է պատճառը որ ամէն առթիւ Հաւաքական Հանդէսներ ունեցանք, դպրոցէն ներս թէ ժողովուրդին համար: Վարդանանցի առթիւ ունեցանք կոկիկ Հանդէս մը, դպրոցին մէջ պատշաճ շուքով տօնեցինք Մայրերու Օրը, Ապրիլ 24ը եւ Բարեկոործականի Օրը: Մեր ամառվերջի Հանդէսները արդէն իսկ աւանդութիւն դարձած են Ամմանի Հայութեան համար:

Այս տարի պետութիւնը կեանքի սղութեան համար բոլոր պաշտօնեաներուն յաւելումներ բրաւ, իսկ ուսուցչական մասնաւոր յատկացումներ հաստատեց: Յորդանանի բոլոր ուսուցիչները մեծագումար յաւելումներ ստացան իրենց փորձառութեան եւ վկայականի համապատասխան, 9էն մինչեւ 17 ոսկի: Այս ընդունուած յաւելումներէն միայն մէկ-երրորդը կրցանք ընել մեր ուսուցիչներուն, պիւտճէի չզոյւթեան պատճառաւ:

Երկու տարի առաջ նախատեսուած ու տեղեկագրերու մէջ յիշուած էր դպրոցին սպառնացող նիւթականի վտանգը: Պիւտճէի բացը անցեալ տարի գոցուեցաւ դէրմէսով մը որմէ գոյացաւ 832 տինար շահ. իսկ այս տարի — Մայիս 30ին — սպարահանդէս մը կազմակերպուեցաւ, որ ձգեց զուտ շահ մօտ. 750 տինար: Տարեկան հրապարակային ձեռնարկներ այլեւս անհրաժեշտութիւն

դարձած են: Եթէ չըլլային այս տարուայ բացառիկ ծախսերը, զպրոցին պիտ-
ճէն հաւասարակչուած կ'ըլլար:

Պարահանդէսի յաջողութեան աշխատեցան ԱՄՄԻ պարախուժըր իր
զեղեցիկ պարերով, Տիկիններ Գէօրեան, Էթելմէլզեան, Թալաթիներն, Ալփէճ-
եան, Միսճեան, Պէննէեան, Օրիորդներ Փանոսեան, Չորպուճեան, Տարազ-
եան եւ Պարոններ Գէֆէլեան, Երկաթեան եւ Նազգաչեան: Բոլորին կը փափա-
քինք հրապարակաւ մեր շնորհակալութիւնները յայտնել:

Շնորհակալութեան մասնաւոր պարտք մը ունինք Հ. Բ. Ը. Միութեան
որուն օգնութիւնը զպրոցին եկամուտին մօտաւորապէս հարիւրին 20 է, Կիւլ-
պէնէեան Հիմնարկութեան, Երուսաղէմի Պատրիարքին, որ նիւթապէս թէ բա-
րոյապէս միշտ զօրավիզ կանգնած է զպրոցին, տեղական միութիւններէն՝
ՀՕՄԻն, ԱՄՄԻն եւ անհատ բարերարուհիներու, Տիկ. Չարուհի Փէլթէքեանին
եւ Տիկ. Քն. Դաւիթեանին:

Իսկ շնորհակալութեան մեծագոյն բաժինը կ'իյնայ ձեզի, սիրելի ծը-
նողքներ ու Ամմանի աղնիւ ազգայիներ: Ձեր ներկայութեամբը կը քաջալերէք
զպրոցին ձեռնարկները, նիւթապէս թէ բարոյապէս: Ամմանի հայութիւնը տը-
ւած է եկամուտին հարիւրին 60ը, ինչ որ փոքրաթիւ զաղութի մը համար փա-
ռաւոր է: Գիտենք որ ձեր բոլորին սրտին մէջ մասնաւոր տաքուկ անկիւն մը
կայ զպրոցին համար: Լեզուն եւ մշակոյթն է որ ձեզի կը միացնէ այս տարա-
դիր օփերուն, ինչպէս որ երգեցին մեր շրջանաւարտները:

Մ Ո Ւ Տ Ք

	Տիւար
Հ. Բ. Ը. Մ.-էն եւ Թորոսեան Կանկէն օժանդակութիւն	1730
Կիւլպէնէեան Հիմնարկութենէն	564
Նիւր Իսթ Գառնարլ օՖ Զրըչըս	150
Թոշակներէ գոյացած	
Ծնողքներէ	1950
ՀՕՄ	210
ԱՄՄ	45
Տիկ. Չ. Փէլթէքեան	40
Տիկ. Քն. Դաւիթեան	15
Ծախուած գիրքերէ գոյացած	133
Ինքնաչարժի դանձումներ	780
Զանազան եկամուտներ	
Օրացոյց	87
Վարդանանց	33
Սուրբի դանձումներ	130
Ծախուած հին գաշնակ	70
Գանձանակներ	25
Պարտքի վճարումներ	94
Նուէր Պր. Աֆարեանէն	10
Զանազան մանր եկամուտ (զարեջուրի շիշ եւ այլն)	20
30 Մայիսի պարահանդէսէն չահ	մօտ. 750
	Գումար՝ 6806

Ե Լ Ք

Սնտուկի բաց (1· 9· 73)	100
Ինֆնաշարժ	
Վարի:	404
Նորոգութիւն	157
Պէնզին	255
Թաքտի	297
Ուսուցիչներու ամսականներ (31· 8· 74)	4850
Շէնքի նորոգութիւն, Մանկ. ներկ, մեքենաներու և կարասի նորոգ.	213
Դասուցրքերու վճարում	199
Նոր դաշնակ	150
Ուսուցիչներու պարտք տրուած	150
Տպագրական, գրենական, ձեռնական	83
Հեռաձայն, էլեքտրականութիւն	39
Նոր մատարաններ, քարիւղ	100
Մանկ. խաղալիք, մարազոյր	25
Գրադարանի գիրք	15
Զանազան մանր ծախսեր	96
Գումար	7124

Սնտուկի բաց՝ 318

Աշխարհի միայն ամէնէն շուտ և շատ հինցող բանը գոյրօցն է, իր չէնքով, կարասիներով և չկայ գոյրօց մը որ ասանց մնայուն եկամուտի սպասերներու իր պիտանէն հաւատարակչով: Մանուանց փոքրաթիւ աշակերտութիւն ունեցող գոյրօց մը — ինչպէս է մերինը: Այս ծախսով կարելի է կրկին թուով աշակերտութիւն ունենալ և կրկին կամ եռապատկել, թոշակներէ դանձումները: Օրինակ, Մանկագրարակցը իր 42 աշակերտներով իր ծախսին կէսէն պակաս եկամուտ կը բերէ:

Փակելէ առաջ կը փափաքեմ յայտարարել թէ գոյրօցին նոր պատի մը կանխավճարը բրած ենք և փերամուտին նոր խոշոր պատ մը կ'ունենանք: Նոր պատը պիտի արժէ 4500 տինար. եթէ չկարենանք մաքսէն գերծ ընել ասոյ մարչապետարանի հրամանագրով: Նոր պատին համար ունինք 1700 տինար, մէջն բլլալով Սրբազան Պատրիարք Զօր անցեալ տարուայ նուէրը: Այս պայմաններու տակ, այս հանդէսին բացումը կը յայտարարեմ նոր պատի ֆոնտը: Վրաստան ենք որ բոլոր անոնք որոնք կը հաւատան Հայ գոյրօցին կարեւորութեան, Հայ լեզուի և հայապահպանման գործին, պիտի օգնեն այս ֆոնտին, նուիրատուութիւններ ընելով:

ԱՆԱՀԻՏ ՈՍՊԵՐՈՉԵԱՆ

Տնօրէնուհի

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ — ԲԵՄԱԿԱՆՔ

* Շր. 1 Յունիս.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայրավանքի Ս. Առաքելոց վերնամատրան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Սեւան Վրդ. Ղարիպեան:

— Հոգեգալստեան հանդիսատր նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը:

— Իրինճաղէմին, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած «Եկեալէ» ի եւ Հսկման արարողութիւններուն նախագահեց Գերշ. Տ. Ծափէ Արքեպս. Աճէմեան:

* Կիր. 2 Յունիս.— ՀՈԳԵԳԱԼՈՒՍ (Պենտեկոստէ): Բարեկենդան Եղիական Պահոց: Օրուան հանդիսատր Ս. Պատարագը՝ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուց Գերշ. Տ. Ծափէ Արքեպս. Աճէմեան: Ներկայ էր Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը, որ կարդաց առաջին բաժինը Ս. Յովնան Ռսկեբերանի Հոգեգալստեան Ծառին, միւս երկուքը կարդացուելով պատարագիչ եւ Լուսարարապետ Արքագաններու կողմէ:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ, Գերշ. Տ. Նորայր Արքեպս. Պողարեանի նախագահութեամբ կատարուած «Անդաստան» էն ետք, Հոգշ. Տ. Նորհան Վարդապետի առաջնորդութեամբ Հոգշ. Վարդապետ Հայրեր մեկնեցան Սիոն լեռ: Ս. Փրկչի վանքին գալիքը՝ հանգուցեալ պատրիարքներու դամբարաններու մօտ անոնց հոգիներուն համար կատարուած հանգստեան պաշտամունքէն ետք՝ Սիոնի վերջին ընթրիքի վերնատան մէջ տեղի ունեցաւ օրուան պատշաճ հանդիսութիւն:

* Շր. 8 Յունիս.— Է. օր Հոգեգալստեան: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայրավանքի տանիքին արեւելակողմը գտնուող Ս. Հոգիի մատրան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գեորգ Վրդ. Նազարեան:

* Կիր. 9 Յունիս.— Յիշատակ Եղիայի մարգարէին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին

մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Սեւան Վրդ. Ղարիպեան:

— Ս. Հոփսիսմեանց նախատօնակը պաշտուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցիին մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ապրանեան:

* Բշ. 10 Յունիս.— Ս. Կոսանացն Հոփսիսմեանց: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ, իսկ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ եկեղեցիի աւանդատան Ս. Հոփսիսմէի մատուոյին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գեորգ Վրդ. Նազարեան:

* Որ. 14 Յունիս.— Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ապրանեան:

* Շր. 15 Յունիս.— Ս. Գրիգորի Լուսաւորչին (Ելն ի Վիրապէն): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի աւանդատան Ս. Լուսաւորչի սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Սեւան Վրդ. Ղարիպեան:

— Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արք.:

* Կիր. 16 Յունիս.— Տօն Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ Ս. Էջմիածնի: Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ Ս. Պատարագը մատուց Հոգշ. Տ. Բակուր Արդ. Տատուրեան: «Հայր մեր» էն առաջ կատարուեցաւ «Հայրապետական մատրանք վասն Ս. Էջմիածնի», նախագահութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ապրանեանի:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ «Անդաստան»: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Նորայր Արք. Պողարեան:

* Շր. 22 Յունիս.— Ս. Մեծին Ներսիսի Ռայրապետին մերոյ եւ Խաղայ եպիսկոպոսին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Հայկաւեր Վրդ. Պայրամեան:

* Կիր. 23 Յունիս.— Բարեկենդան Ս. Լուսաւորչի Պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վահան Վրդ. Թօփալեան:

* Որ. 28 Յունիս.— Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս:

* Ըբ. 29 Յունիս.— Գիտ նշխարաց Ս. Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաորչին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Մակարայ մատուոյն մէջ, ուր, ըստ աւանդութեան, թաղուած է մասունքը Ս. Լուսաորչի: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գէորգ Վրդ. Նազարեան:

* Կիր. 30 Յունիս.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսաորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Սեւան Վրդ. Ղարիպեան:

* Դշ. 3 Յուլիս.— Թարգմանչաց հանդիսատը նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասլանեան:

* Եշ. 4 Յուլիս.— Ս. Թարգմանչաց Վարդապետացն մերոց՝ Սահակայ եւ Մեսրոպայ (Տօն ազգային): Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց — ի բացակայութեան Ս. Թարգմանչաց Երկրդ. Վարժարանի Տեսուչ Հոգշ. Տ. Կիրէղ Ծ. Վարդապետի— Հոգշ. Տ. Հակոբսէր Վրդ. Պայրամեան:

* Ըբ. 6 Յուլիս.— Ս. Տրդատայ թագ. մերոյ եւ Աշխէն տիկնոջն եւ Խոսրովիդիստոյն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վահան Վրդ. Թօփալեան:

— Նախատօնակին ի Սբ. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասլանեան:

* Կիր. 7 Յուլիս.— Գիտ Տիոյ Ս. Աստուածածնի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գերսեմանիի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գէորգ Վրդ. Նազարեան: Երթողարձի թափօրներուն նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս.:

* Որ. 12 Յուլիս.— Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասլանեան:

* Ըբ. 13 Յուլիս.— Ս. Երկոտասան առաքելոցն Քրիստոսի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Պօղոսի վերնամատուոյն մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Սեւան Վրդ. Ղարիպեան:

* Կիր. 14 Յուլիս.— Բարեկենդան Վարդավառի պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսաորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վահան Վրդ. Թօփալեան:

* Որ. 19 Յուլիս.— Նախատօնակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին կից՝ Ս. Էջմիածին մատուոյն մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս.:

* Ըբ. 20 Յուլիս.— Յիշատակ Տապանակին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Էջմիածին մատուոյն մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գէորգ Վրդ. Նազարեան:

— Աղակերպութեան հանդիսատը նախատօնակին եւ անոր յաջորդող Տեսուչներօր գահակալութեան նուիրուած արարողութեան նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասլանեան:

— Գիշերասկիզբին, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցան «Եկեղեցի» ի ն Հսկման կարգեր: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Նորայր Արք. Պողարեան:

* Կիր. 21 Յուլիս.— ՎԱՐԴԱՎԱՌ (Այլակերպութիւն Տեսն): Օրումն հանդիսատը Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասլանեան:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցաւ «Անդաստան»: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Նորայր Արքեպիսկոպոս:

* Բշ. 22 Յուլիս.— Յիշատակ մեռելոց: Մայր Տաճարի Ս. Գլխադիր մատուոյն մէջ պատարագեց Հոգշ. Տ. Գէորգ Վրդ. Նազարեան: Ապա կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն՝ նախագահութեամբ Հոգշ. Տ. Հակոբսէր Վրդ. Պայրամեանի:

* Որ. 26 Յուլիս.— Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասլանեան:

* Ըբ. 27 Յուլիս.— Ս. Թաղէնոսի առաքելոյն մերոյ եւ Սանդիստոյ կուսին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Սեւան Վրդ. Ղարիպեան:

* Կիր. 28 Յուլիս.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Աստուածած-

նայ խորանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգ2. Տ. Գէորգ Վրդ. Նազարեան:

* Շք. 3 Օգտ.— Ս. Որդոց եւ թոռանց Ս. Գր. Լուսաւորչին մերոյ: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգ2. Տ. Սեւան Վրդ. Ղարիպեան:

* Կիր. 4 Օգտ.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ: Ժամարարն էր Հոգ2. Տ. Բակուր Արդ. Տատարեան:

* Շք. 11 Օգտ.— Ս. Հայրապետացն՝ Աթանաս եւ Կիրղի, եւ Գրիգորի Աստուածաբանին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգ2. Տ. Նորհան Վրդ. Մանուկեան:

* Կիր. 11 Օգտ.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գերսեմանիի Ս. Աստուածածնի Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգ2. Տ. Գէորգ Վրդ. Նազարեան: Արապիով սկսաւ Ս. Կոյսի Վերափոխման տօնը կանխող երկշաբաթեայ պատարագներու շարքը յիշեալ Տաճարէն ներս:

* Շք. 17 Օգտ.— Եփեսոսի Ս. Ժողովոյն (431): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գերսեմանիի Ս. Աստուածածնի Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգ2. Տ. Գէորգ Վրդ. Նազարեան:

* Կիր. 18 Օգտ.— Բարեկենդան Ս. Աստուածածնի Պահոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գերսեմանիի Ս. Աստուածածնի Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգ2. Տ. Սեւան Վրդ. Ղարիպեան: Ս. Պատարագէն ետք կատարուեցաւ «Խաղողօրհնէք»ի արարողութիւն, նախագահութեամբ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Սրբեւոյ. Ստանեանի:

* Որ. 23 Օգտ.— Նախատօնակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին կից՝ Ս. Էջմիածին մատուոն մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Ծանէ Սրբեպ. Աճէմեան:

* Շք. 24 Օգտ.— Տօն Ծղակաթի Ս. Էջմիածնի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Գերսեմանիի Ս. Աստուածածնի Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգ2. Տ. Մաշտոց Վրդ. Բարիդուեան:

— Կէսօրէ ետք ժամը 3.30ին, Ամեն. Պատար

արք Ս. Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը ինքնաշարժներով մեկնեցաւ Գերսեմանիի ձորը ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Աստուածածնի Տաճար, ուր պաշտուեցան երեկոյեան ժամերգութիւնն ու Վերափոխման մեծահանդէս նախատօնակը:

— Գիշերասկիզբին, նոյն Տաճարին մէջ պաշտուեցան «Եկեցէ»ի եւ Հսկման կարգեր, ու, կարճ դադարէ մը ետք, գիշերային եւ առաւօտեան ժամերգութիւններ: Հանդիսապետն էր Հոգ2. Տ. Հայկասեր Վրդ. Պայրամեան:

* Կիր. 25 Օգտ.— ՎԵՐԱՓՈՒՍՈՒՄՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾՄԱԾՆԻ: Առաւօտեան ժամը 9ին, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպ. Ապանեանի գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը ինքնաշարժներով մեկնեցաւ Գերսեմանիի ձորը ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Ս. Աստուածածնի Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուց, եւ ապա, Սրբափային առջեւ կատարուած «Անդաստան»ին նախագահեց Գերշ. Հանդիսապետ Սրբազանը:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ եւս «Անդաստան» կատարուեցաւ, որմէ ետք պաշտուեցաւ երեկոյեան ժամերգութիւն եւ կատարուեցաւ նախատօնակ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Նորար Արք. Պողարեան:

* Բ. 26 Օգտ.— Յիշատակ մեռելոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգ2. Տ. Գէորգ Վրդ. Նազարեան: Ապա կատարուեցաւ հոգեհանգստեան մատակարար պաշտօն՝ նախագահութեամբ Հոգ2. Տ. Հայկասեր Վրդ. Պայրամեանի:

* Գշ. 27 Օգտ.— Իրաւական և սովորութեան մը համաձայն, Ս. Աստուածածնի Տաճարի մեր ամէնօրեայ պատարագը տարւոյն աս օրը տեղի կ'ունենայ առաւօտեան մութ ժամերուն: Ուրիշ տարիներու նման՝ այս տարի եւս Միաբանութեան անդամներուն հետ քառական ժողովուրդ իջաւ Գերսեմանիի ձորը, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ պատարագ Հոգ2. Տ. Գէորգ Վրդ. Նազարեան:

* Շք. 31 Օգտ.— Է. օր Վերափոխման: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի

Ս. Աստուածածնի խորանին վրայ: Ժամա-
րարն էր Հոգշ. Տ. Սեռան Վրդ. Ղարիպեան:

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆԷ

* Կիր. 2 Յունիս.— Երեկոյեան, Իտալա-
կան հանրապետութեան հաստատման 28րդ
տարեդարձին առիթով, Իտալական Ընդհ.
Հիւպատոսին կողմէ հիւպատոսարանին մէջ
տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ
Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս.
Սպանեան, ընկերակցութեամբ Հոգշ. Տ. Վա-
հան Վրդ. Թօփալեանի եւ Տիար Կ. Հինդեան-
նի:

— Վատիկանէն ժամանած կարտինալ Փօլ
Ֆիլիպի հովանաւորութեամբ կատարուած
Բեթղեհէմի համալսարանի հիմնարկէքի ա-
րարողութեան ներկայ գտնուեցաւ Հոգշ. Տ.
Վահան Վրդ. Թօփալեան:

* Բշ. 3 Յունիս.— Կարտինալ Փօլ Ֆիլիպ
այցելեց Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր:

— Երեկոյեան, Հոգեգալութեան տօնին ա-
ռիթով, Բուսերու վանքին մէջ տրուած ըն-
դունելութեան ներկայ գտնուեցան Լուսարա-
րապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպսկոպոս,
Հոգշ. Տ. Վահան Վարդապետ եւ Տիար Կ.
Հինդեան:

* Կիր. 16 Յունիս.— Երեկոյեան, Իտալե-
լի Նախագահ Ն. Վենտ. Փրօֆ. Էֆրայիմ Քա-
ցիրի կողմէ՝ Քնեսէթի մէջ Ամերիկայի Մի-
ացեալ Նահանգներու Նախագահ Ն. Վենտ.
Ռիչըրտ Դիքսընի ի պատիւ տրուած ճաշկե-
րոյթին ներկայ գտնուեցան Ամեն. Պատ-
րիարք Ս. Հայր եւ Դիւանապետ Գերշ. Տ.
Շահէ Արքեպս. Աճեմեան:

* Դշ. 19 Յունիս.— Անգլիոյ Էլիզապէթ Բ.
Թագուհիի ծննդեան տարեդարձին առթիւ,
Բրիտանական Ընդհ. Հիւպատոսին կողմէ
հիւպատոսարանին մէջ տրուած ընդունելու-
թեան ներկայ գտնուեցան Գերշ. Տ. Շահէ
Արքեպս. Աճեմեան եւ Տիար Կ. Հինդեան:

* Բշ. 8 Յուլիս.— Յրանչիականներու նոր
Կիւսթոտ Հայր Մատրիլիոս Սաքի պաշտօ-
նական իր առաջին այցելութիւնը տուաւ Ա-
մեն. Պատրիարք Ս. Հօր:

* Կիր. 14 Յուլիս.— Երեկոյեան, Յրանա-

լի ազգային տօնին առիթով, Յրանաական
Ընդհ. Հիւպատոսին կողմէ հիւպատոսարանի
պարտէզին մէջ տարքուած ընդունելութեան
ներկայ գտնուեցաւ Լուսարարապետ Գերշ.
Տ. Հայրիկ Արքեպսկոպոս, ընկերակցու-
թեամբ Հոգշ. Տ. Վահան Վարդապետի եւ
Տիար Կ. Հինդեանի:

* Եշ. 18 Յուլիս.— Երեկոյեան, Սպանիոյ
ազգային տօնին առիթով, Սպանական Ընդհ.
Հիւպատոսին կողմէ հիւպատոսարանի պար-
տէզին մէջ տարքուած ընդունելութեան ներ-
կայ գտնուեցաւ Լուսարարապետ Գերշ. Տ.
Հայրիկ Արքեպսկոպոս, ընկերակցութեամբ
Հոգշ. Տ. Վահան Վարդապետի եւ Տիար Կ.
Հինդեանի:

* Կիր. 21 Յուլիս.— Երեկոյեան, Պելճիքա-
լի ազգային տօնին առիթով, Պելճիքական
Ընդհ. Հիւպատոսին կողմէ հիւպատոսարա-
նին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ
գտնուեցաւ Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայ-
րիկ Արքեպսկոպոս, ընկերակցութեամբ
Հոգշ. Տ. Վահան Վարդապետի եւ Տիար Կ.
Հինդեանի:

* Դշ. 23 Յուլիս.— Ալֆորվիլի Քաղաքա-
պետ եւ Յրանաական Խորհրդարանի անդամ
Պրն. Ժոզէֆ Յրանշէպի, ընկերակցութեամբ
Յրանաացի երեք երեսփոխաններու, այցելեց
Պատրիարքարան:

* Դշ. 6 Օգոստ.— Պապական նոր Նուիրակ
Իօնա Ռիփոն Քէրի պաշտօնական իր ա-
ռաջին այցելութիւնը տուաւ Ամեն. Պատ-
րիարք Ս. Հօր:

— Նոյն օր, Բեթղեհէմի զինուորական նոր
կառավարիչը այցելեց Ամեն. Պատրիարք Ս.
Հօր:

* Եշ. 15 Օգոստ.— Հոգշ. Տ. Պարէտ Վրդ.
Երեցեան մեկնեցաւ Միացեալ Նահանգներ,
ստանձնելու համար հովուութիւնը Տիօրոյթի
Հայ համայնքին: Իր տեղ Ասագ Թարգման
նշանակուեցաւ Հոգշ. Տ. Գեորգ Վրդ. Նա-
գարեան:

* Եշ. 29 Օգոստ.— Կէսօրէ առաջ, Անկի-
քաններու Սէյնթ Ճօրն եկեղեցիին մէջ, Քա-
նոն Ֆայիթ Հատուտի եւ Աքէյ Աքէյի եպիս-
կոպոսական ձեռնադրութեան ներկայ գրտ-
նուեցան Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Հայրիկ
Արքեպսկոպոս, Ասագ Թարգման Հոգշ. Տ.
Գեորգ Վարդապետ եւ Տիար Կ. Հինդեան:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

ՇՆՈՐՀԱԿԱՆՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՏԱՆԻՆ ԵՆ ՀԵՏԵԵԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ
«ՍԻՈՆ»Ի ԽՐԱԳԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆԸ

Կրակը Կողմիս — Շահան Շահնաբուր: Նուէր «Յառաջ»-ին: Փարիզ, 1973, էջ 141:
Տարթ. Վարդ Նիկաներ կը նուիրէ հետեւեալ երեք զրիքերը. —

ա **Գործի Առաքելոյ** — Թուղթք Պօղոսի Առաքելոյ, Թուղթք Կաթողիկոսայց, Յայտնութիւն Յովնանու Առաքելոյ, Ի Ղալաթա Կ. Պօլոսոյ, ապ. Յովնանու Միւնիկոսի Գեորգեան, 1857, էջ 456:

բ **Նմոյշ Արեւելեան Միասին Ռաճասեղծութեան Կամ Ֆիզիկի Մեկնաբանութեամբ** — Մասն Առաջին, Ներածութիւն — Գիրք Առաջին (Հատար Ա. — Ֆիզիկոսի Պատմականը — Աշխատասիրեց Գեորգ Դերապալաճաճ Թէրզիպաշեան: Կ. Պօլոս, Տպագր. Յ. Ասատուրեան Որդիք, 1928, էջ 454:

գ **Սրբոյ Հօգն Մերոյ Գրիգորի Նաւեկայ Վանից Վանականի Մասեան Ողբերգութեան** — Ի Կ. Պօլոս, Տպ. Յովնանու Միւնիկոսի Եան, 1857, էջ 354:
Ընթերցե՛ր — Եղիշարգ: Հրատ. և Նուէր Ս. Յակոբեանց Տպարանի, Երուսաղէմ, 1973, էջ 253:

Պատմութիւն Մամիւրք Իւլ Ազիզի Գեորգեան Որբանոցներու — Բ. Կ. Ժամկոյեան (նախնադատ): Պէյրութ, Տպ. Տոնիկեան, 1973, էջ 43:

Ազնաւի Սուրբ Գրեգորի Թատերական Պատմութեան և Գեորգեան Ռաւեղ Արդիւնի Եղբեր — Պատարասեց՝ Բժ. Թարոս Թարանեան (նախնադատ): Պէյրութ, Տպ. Սեան, 1973, էջ 215:

Ժամանց Կամ Ընթացական Խաղեր — Զ. Տ. Ս. Փափազեան: Կ. Պօլոս, Տպագր. Յ. Մատթէասեան, 1904, էջ 8:

Խորհուրդ Սուրբ Պատիկ Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցոյ — Հայերէն և Ֆրանսերէն: Հրատ. Փարիզի Հայց. Առաք. Եկեղեցոյ: Երուսաղէմ, Տպ. Ս. Յակոբեանց, 1973, էջ 45:

Տալք — Գ. Գուրեան «Փորձ մը Ռնագրային Վերականգնումի»: Հրատարակեց Արայ Գալաշեան: Երուսաղէմ, Տպ. Ս. Յակոբեանց, 1907, էջ 1-7:

Համալսարանի Մեկնոց Կամ Ուղեցոյց Արեւելեան Երկրացի Եկեղեցի և Պատմութիւն Սրբազան Աւետարանի, Ենդ Վկայիք Սուրբ Գրոց — Աշխատասիրեալ՝ Ի Յ. Գալաշեանէ: Կ. Պօլոս, Տպ. Յ. Գալաշեան, 1874, էջ 404:

Նոր Առաքելական Տեառն Մերոյ Սիսուսի Գրիգորի, Յունական Ենդրէն Ժարգմանեամ: Նոր Եօրք, Տպ. Աստուածաշունչի Ընկերութեան, 1867, էջ 478:
Դիրքի վերջաւորութեան կայ նաեւ երկրորդ մաս մը. «Իմիւր Սաղմոսաց» — Նոր Եօրք, Նոյն Տպարան, 1867, էջ 192:

Աշխատութիւններ — Հայաստանի Պետական Պատմական Թանգարանի: Հայկ. ՍՍՏԻ Գիտութիւններ և Կրթական Պատասխանատու Խմբագիր՝ Կարօ Ղաֆաշ: Հատար Ա., Երեան, Հայկ. ՍՍՏԻ ԳԱ Հրատարակչութ., 1938, էջ 301: Կարեան: Հատար Բ., « », 1950, էջ 278:
Հատար Գ., « », 1950, էջ 167:
Հատար Դ., « », 1952, էջ 255:

Յորիկեան Ժառի (131-1935) — Ժերգ Գալաղաճ Աստուածաշունչի Հայերէն Թարգմանութեան: Պէյրութ, Տպ. Վանաշեան, 1935, էջ 14:

Անցեալի Եղբեր — Մամիւրք Սարոյեան (նախնադատ): Ֆրէզնո, 1974: Տպագրութեամբ Պէյրութ, Տպարան Համալոյցային, 1971, էջ 14:

Պատմութիւն — Արրաճաճ Կրեւադի: Քննական Ենդրէն Ժարգմանեամ: Նախնադատ, առաջին և ծանոթագրութիւններ՝ Ն. Կ. Ղարդանեանի: Նուէր Երեանի Մատենադարանէն: (Հայերէն և անգլերէն): Երեան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչութիւն, 1973, էջ 311:

Տաղանց Մարտիրոս Արեւիկոսեան Ուսումնի — Կեանքն ու Գործունէութիւնը: Վարդան Մ. Վրդ. Տէմրեան: Անթիլիան, Լիբանան, Տպարան Կաթողիկոսութեան Հայց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 1974, էջ 189:

Հայ Զայնագրութեան Ծրագույնը և Աւուսական Ծրագրութեան Գործածութիւնը
Հայ Անկղեցիներու Մէջ (Ա. Մաս) — Զաւէն Մադուսեան (նախնական):
 «Բաւիթ» թիւ 619-624 — 1 Հոկտ. - 15 Դեկտ. 1972: Խաթանդուլ:

Նոյնին Բ. Մասը: «Բաւիթ» թիւ 625-632 — 1 Յունուար - 15 Ապրիլ 1973:

Բէռնակներու Ժողով և Բան Ապագաներ (Գիրք Ա., Փրցուած էջեր «Հայոց
 Պատմութեան» — Երեսմիկ թանգարան (նախնական): Սէյմա, Գալի-
 ֆորնիա, 1973, էջ 109:

Բաղդիւր Հայ-Գաղղիարէն — Զորինեայ Ա. Նարայէ (Ամբաստան Գալիֆան):
 Առաջին Հատոր, Ա. - Գ. Հինգերորդ Տիպ: Փարիզ, 1972, Տպարան Քլինթ-
 սիք և Ընդ., էջ 39: Նուէր Գ. Կրկնական Հիմնարկէն:

Նոյնին Երկրորդ Հատոր, Հ. - Թ. Հինգերորդ Տիպ: Փարիզ, 1972, Տպ. Քլինթ-
 սիք և Ընդ., էջ 5 (0-1032): Նուէր ըստ նախորդին:

Բնական Պատմութիւն Սուրբգրական Ժամանակներու — Բնական Եղիայեան:
 Ա. Գիրք — «Ազգի մը Կերպներ, Նախակներ, Նուաճողներ ու Դասա-
 լուներ», Ն. Բ. Ի. - ԺԱ. Գալիք: Անթիլիաս, Տպ. Կաթողիկոսութեան Հայոց
 Ինքնին Տանն Կրկնական, 1972, էջ 225:

Նոյնին Բ. Գիրք — «Միայնութիւն և Բաժանալ Զոյգ Թագաւորութիւններ
 - Իսրայէլ և Յուդա», Ն. Բ. ԺԱ. Գալիք: 1972, էջ 23. - 13:

Նոյնին Գ. Գիրք — «Նախաբնական Աւել Գալիք, Բարեկական Գերութե-
 նէն Միկնէ Մակարայեցոց Անկույն», Ն. Բ. Զ. - Ա. Գալիք: 1973, էջ
 514-771:

Յեղիական Այլում — Զոյգ Հատոր թիւ 6 (1972) 1973: Զրատ. և Նուէր Ա. Սյի:
 Յիսուսայ Պատմագիր Սահակեան Լիսէի — 1923-1973: Պէյրութ, Տպ. Շիրակ,
 1973, էջ 480:

Ընդհանրական Թուրք Ներսէ Ենդիպի (Այնարհար) — Ենդիպ Արքեպոս.
 Գալիսեան: Խաթանդուլ, Մարմարա Տպարան, 1973, էջ 93:

Միութիւնը և Միասնականութիւնը Եւրոպայի Ազգային Անկղեցի Եւրոպի — Ենդիպ
 Արքեպոս. Գալիսեան: Խաթանդուլ, Մարմարա Տպարան, 1973, էջ 45:

Յիսուսի Անկղույն Ս. Ներսէ Ենդիպի Մեծագործ Հայագրութիւն Հայոց —
 Իր վախճանման Ունիւսիւսականին առիթով: Խաթանդուլ, Տպ. Օյա,
 1973, էջ 28:

Յուլ և Փաշաու (Ճաշար) — Հայկայ Ա. Ճոշարեան (նախնական): Ա. Հա-
 տոր: Թեհրան, Տպ. Արաքս, 1972, էջ 254:

Սլակներ — Գալիքէն Մարտիկեան (նախնական): Լոս Անջելէս, Գրամարտիկ
 Տպարան, 1972, էջ 12:

Հայ Ազգ Գալիքի Միջից — Այնա Պատմագրեան: Նուէր Հ. Բ. Բ. Մ. - Կեդր.
 Վարչութեան Ժողովէն: Պէյրութ, Տպ. Տանկեան և Որդիք, 1973, էջ 39:

Արեւսներն ու Կենցաղը Հայկական Մանրանկարներու — Աստղիկ Գեորգեան:
 Երեւան, Հայաստան: Զրատ., 1973: (Հայերէն, Ռուսերէն, Անգլերէն):

Առաջին Հայագրութիւն — Նուէր Յովհ. Մ. Վրդ. Կամարականէ: Վեներիկ, Ս.
 Կապար, 1971, էջ 47:

Պատմութիւն Բալանովի — Տիգրան Ս. Փափաղեան, Նիւ Եորք: Տպարան
 Պէյրութի մէջ. Տպարան Մշակ, 1973, էջ 225:

Բալանովի — Կարո Սուլիմանեան: Անթիլիաս, Տպ. Կաթողիկոսութեան Հայոց
 Ինքնին Տանն Կրկնական, 1973, էջ 100:

Արեւ Գիւնդան Մէջ — Արտակ Արքեպոս. Մանուկեան (նախնական): Պէյրութ,
 Տպ. Սեան, 1973, էջ 58:

50 Տարիներ Պատմութիւն (1902-1952) — Բ. Արտեան: Հայկայ, Տպ. Արեւիքի
 Պատմութիւն Աստուածաշունչ Սուր Դրոց — Դաս. - Զրդ: էջ 63-112: (1952):

**Տեղեկագիր Դատա. Վարչութեան Բաղմական Ժողովոյ Առ. Պատկ. Ընդհա-
 նուր Ժողովն Հայոց Գալիքի** — 1911 Փետր. 7/20-12/25: Մայիս 1912:

**Առաջնորդարանի և Զիւղերուն 1911 Տարւան Հայիներ Հանդերձ
 Բացառութեամբ** — Դանիթէ, Տպար. Զարին Ն. Պէրդէրեան, 1912, էջ 79:

**Արեւսներն և Համարական Կազմակերպութիւններ Հայաստանու 9-13րդ
 Դարերու** — Վ. Արքանաճեան: Երեւան, Հայկական ՍՍԲ ԳԱ Զրատարակ-
 լութիւն, 1946, էջ 1-3:

Հզուութիւն (Աստուծոյ Փրկարարները) — Նիգոս Գալանձագիր: Յանարէն
 թարգմանեց Մարգար Երազմանեան (նախնական): Թարմութ, Փար Զրա-
 տարակչական Տան, 1973, էջ 53:

- Համկէք** — իշխան Տանրմարքայի (Ողբերգութիւն հինգ արարուածով) — Շէք-սպարկեր: Կ. Պոլիս, Տպագրութիւն Մ. Տէր Սահակեան, էջ 135:
- Դաւիթ Կոպլեմէիլ** — Զարլի Դիկկինս: Թարգմ. անդրերէնէ փոխադրանէն: Կոփկասի Հայոց Հրատարակչական Ընկերութիւն թիւ 9, 10 և 11: Թիֆլիս, էլէքտրաշարժ Տպարան Սր. Ն. Աղանեսանցի, 1912: Կենսագրական լէպ: Առաջին Մասն, էջ 158: Երկրորդ Մասն, էջ 457: Երրորդ Մասն, էջ 447:
- Կարգաւորութիւն Հասարակաց Ազօրից Հայաստանաց Սկիզբոյ** — Արարեալ Սահակայ և Մեսրոպայ: Ի Թրեան, Տպ. Հարց Սխիթարեանց, 1813, էջ 422 և) Ազատաւորութիւն Սրբոյ Պատարազի — Տպ. և թէկն. նոյն, էջ 82:
- Բարաւնական Դիմաւնութիւն Բարոյական** — Այսինքն Բաժան Մարայէ: Ի դիմաց վարդոյ և լուսնեկի. այն է պիւլպիլի: Շարադրեալ Ի նաւորնի ստիւթնիկ Մարգար Ջարարեայ Խօջէնց Գեղամեանէ: Եւ Ի հայկականէ թարգմանեալ Ի Ն. Բակոբ Բաժանիսեանէ Բաժնիքիսանցոյ առ ուսուերէն: Սանկտպետրորգ, Տպ. Բաժնէփ Բաժանիսեանի, 1812, էջ 118 (հայերէն և ուսուերէն):
- Նոր Բուրգիսութիւն** — Վահան Վարդապետ Զաւոյթեան: (Հատոր Ա., Բ. Տպագրութիւն): Երեսօղէմ, Տպ. Ս. Զաւոյթեանց, 1884, էջ 173: [220:]
- Ուսումն Բրիտանեական Հաւասոյ** — Սահակ Ա. Խանճեան: Կ. Պոլիս, 1881, էջ 8:
- Տարակոյս Կամ Դարձեալական Թեկադրութիւններ Այնպիսիներու Համար Որոնք Մային Դիմաւորութիւններ Ունին Բրիտանեական Հաւասին Եկամամբ** — Շէքուտ Էտի: Թարգմանուած Երեստարագաց Քրիստոնէական Ընկերականութեան Նիւ Եորքի Միջնագոյին Բանձնաժողովին կողմէ — Հրատարակուած Անգղիական բնագրէն: Կ. Պոլիս, Տպագրութիւն Զ. Մատթէոսեան, 1920, էջ 34:
- Հայ Դպրոց** — Հրատարակութիւն Հայ Ուսուցչական Միութեան Ա. Հատոր, Պրակ Ե. Զ., 1933: Այնչաւորիա, Եգիպտոս, էջ 129-170:
- Ս. Հայաստանի Պատմա-Ճարտարապետական Թուարձանների Պատկերազարդ Գործք-Ուղեցոյց** — Կազմեց և նկարեց՝ Գրիգոր Աւագեան Խմբագիր՝ Լ. Բարսեղեան: Տեքստի նկարներով՝ Ա. Քալանթարեան: Տեխ. Խմբագիր՝ Հ. Բալասանեան: Երևան, Զոմիկամպիւտ, 1999:
- Լոյս Զատար** (Քերթումներ, Գ. Տպ.) — Լեւոն Զաւէն Սիւրմէլեան և Վահան Թէֆլեանի Նամակներ Լեւոն Զաւէն Սիւրմէլեանին — Խմբագրեց Անգլանիկ Անգղիական: Հրատ. Թէքլեան Մշակութային Միութեան Դայիֆորնէյ Մասնաճիւղերուն: Պէյրութ, Տպ. Աւագան, 1972, էջ 148:
- Մեր Մանուկ և Պատանի Ասեղազորուներ** — Երևան, Հայպետհրատի Հրատարակութիւն, 193, էջ 64:
- Մումու** (Պատմուածք ճարտարական Շրջանից) — Ի. Տուրգենեւ: Թարգմ. Ստ. Զօրեան: Երևան, Պետական Հրատարակչութիւն թիւ 91, 1924, էջ 27:
- Տեղեկագիր Խառն Գանձանդոյոյ** — Աղթամարայ Արտոյ Կաթողիկոսական Խնդրոյն, 1872 Նոյեմբեր 15: Ներկայացեալ Աղգային Երեսփոխանական Ժողովոյ: Կ. Պոլիս, Տպ. Գոմանեու Միւնիստրիսան, 1873, էջ 24:
- Տեղեկագիր Համարաւորեան Գաղափական Ժողովոյ Առ Ազգային Ընդհանուր Ժողովն** (1885-87): Կ. Պոլիս, Տպ. Սահակ Նիկողոսեան, 1887, էջ 122:
- Օրացոյցներ 1974 Տարւոյ** — ա) Երեսօղէմի Ս. Զաւոյթեանց, բ) Ս. Փրկիչ Հիւանդանոցին Հայոց Իսթանպուլ: գ) Հայ Կաթողիկէ Պատրիարքարանին Տանն Կիլիկիոյ: Պէյրութ: դ) Նոր-Զուգայի Ս. Ամենափրկչեան Վանաց:
- Edgar Cayce on Jesus and His Church* — Anne Read. Under the editorship of Hugh Lynn Cayce. New York, Warner Paperback Library Edition, a division of Warner Books Inc. 1972, pp. 188.
- The Lost Years of Jesus Revealed* (Revised Edition) — Rev. Dr. Charles Francis Potter. A Fawcett Gold Medal Book. Greenwich, Conn., Fawcett Publ., Inc., 1962, pp. 160.
- A Study in the Evolution of S. Y. Agnon's Style* — By Joseph Kaspi. Chicago, Illinois Spertus College of Judaica Press, pp. 168.
- Did Man Get Here by Evolution or by Creation?* — Published by Watchtower Bible & Tract Society of New York, Inc. & International Bible Students Association, Brooklyn, New York, U. S. A., 1967, pp. 191.
- I Married Adventure* (The Lives and Adventures of Martin & Osa Johnson) — Osa Johnson. 83 Aquatone Illustrations. Philadelphia, J. B. Lippincott Company, 1940, pp. 376.

- Armenian Biographical Monuments* — Fasc. I — K. S. Der-Tavtayan (translated by him). Presented by Mashtotz "Matenadaran" of Yerevan. Yerevan, Armenian S. S. R. Academy of Sciences, 1973, pp. 327.
- The Armenian Ritual (Part III), The Ordinal* — By Rev. Dr. James Issaverdencz. (In xerox form). Presented by Steven Sarafian, New York. Venice, Printed in the Armenian Monastery of S. Lazzaro, 1875, pp. 99.
- How They Did It* — Resettlement of Asians from Uganda in Europe and North America. UNCHR Report. Printed in Switzerland, May 1973, Office of the United Nations High Commissioner for Refugees. Pp. 31.
- Status Quo and the Oriental Rites* — Custody of the Holy Land. English Edition. Jerusalem, Typ. PP. Franciscan, T. S., 1961, pp. 24.
- Le "Statu Quo" et Les Rites Orientaux* — Custodie de Terre Sainte. Traduit de l'Italien. Jérusalem, Typ. PP. Franciscan, T. S., 1961, pp. 23.
- The Ten or More Plan. UNCHR Report* — A Special Scheme for Handicapped Refugees. Geneva, Switzerland, United Nations High Commissioner for Refugees, 1973, pp. 23.
- The Sinai Campaign* — Benjamin Gepner. (English & Hebrew). 1966.
- 26th Annual Church Bazaar* — November 9, 10, 11, 1973. Wynnewood, Pa., S. A. U. St. Sahag and St. Mesrob Armenian Church, 1973.
- The Visit of His Holiness Abuna Theophilos, Patriarch of the Ethiopian Orthodox Church to Saint John's Abbey and University, Collegeville, Minnesota (May 21-24, 1973)* — A Souvenir. Sauk Rapids, Minnesota, U. S. A.; printed by Sentinel Printing Co. Inc., 1973. 44 pictures.
- Information for Pilgrims* — Christian Information Center, Jerusalem, Omar Ibn El Khattab Square. Jaffa Gate, 1972. pp. 27.
- An Ode* — Sotère Torregian (presented by the author). Menlo Park, California, 1973.
- Defenceless Three Complaints by the Government of Israel Respecting Grave Violations of the 1949 Geneva Prisoners-Of-War Convention*. Middle East Information Series, Dec. 1973. Jerusalem, Ministry for Foreign Affairs, Division of Information, Israel Information Centre, December 1973, pp. 23.
- The Majesty of the Black Woman* — Words and Pictures by Arthur Teholakian, with an Introduction by William Saroyan. Design by Herb Lubalan. New York, etc. Van Nostrand Reinhold Company. Produced by Good Book, Inc., 1971, pp. 160.
- Le Sacrement de Mariage* — (Français et Arménien) — Edité par l'Eglise Apostolique Arménienne de Paris. Jérusalem, Imprimerie de St. Jacques, pp. 45.
- Bibliographie du Québec* — Volume 6, Numéro 5 — Mai 1973 (Nos. 1050 à 1301). Gouvernement du Québec, Ministère des Affaires Culturelles, pp. A-26.
- Bibliographie du Québec* — Volume 6, No. 6 — Juin-Juillet 1973 (1302-1764). (See details above). Pp. A-48.
- Same as above — Volume 6, Numéro 7 — Août-Septembre 1973 (nos. 1765 à 2177). Pp. A-25, [A-44].
- Same — Volume 6, Numéro 8 — Octobre 1973 (nos. 2178 à 2434). Pp. A-25, [A-44].
- Same — Volume 6, Numéro 9 — Novembre 1973 (nos. 2435 à 2559). Pp. A-17.
- Mythologie* — Edith Hamilton. Illustrated by Steele Savage. Presented by Fr. Mertens. A Mentor Book. New York, published by the New American Library of World Literature, Inc., June 1953, pp. 335. [d'Orient", 1969, pp. 30.
- Le Droit Public et l'Islam* — Djelal Khoury. Constantinople, Imprimerie du "Courrier
- The Peoples of the Middle East and North Africa* — New York, Chicago, William H. Sadlier, Inc. (presented by), 1969, pp. 100. [1969, pp. 100.
- The Peoples of New Africa* — New York, Chicago, Los Angeles, William H. Sadlier, Inc.,
- Popular Programs Based on Hymn Stories* — Ernest K. Emurian (presented by the author). Michigan, Baker Book House, Co., May 1972, pp. 126.
- L'Ordre de Saint-Lazare de Jerusalem et l'Arménie — Les Oeuvres Hospitalières de l'Ordre en 1971*. Paris, Bulletin du Grand Magistère de l'Ordre Militaire et Hospitalier de Saint-Lazare de Jérusalem — Année 1973, No. 15, pp. 52.
- De Providentia I et II* — Introduction, Traduction et Notes par Mireille Hadas-Lebel. Auteur: Philon d'Alexandrie. Publié avec le concours du Centre National de la Recherche Scientifique et de la Fondation Calouste Gulbenkian. Paris, Editions du Cerf, 1973, pp. 373.
- The Ceremony of Passing* — the Lodge of Living Stones — Lodge Paper No. 19 — By W. L. Wilmshurst. Privately printed. Pp. 54.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ	
Այդեղաբան մը Առքիւ Ռուս Օրրոտօսն Եկեղեցին	206
Ուղեւորութիւն Ս. Արտիա Սրբազան Պատրիարքին՝ յԱմերիկա, Ի Ռուսաստան եւ Ի Հայաստան	211
ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ	
Տեսական Աստուածաբանութիւն	ՄԱՂԱԳԻՍ ԱՐԳԵՊՍ՝ ՕՐՄԱՆԵԱՆ 222
ԿՐՕՆԱԿԱՆ	
Համակերպութիւն Նախախնամութեան Տնօրնութիւններուն	ԳԷՈՐԳ՝ Ս. ՀԻՆՈՎԻԶԵԱՆ 232
ՅՈՐԵԼԵԱՆՆԵՐ	
Օշակունք Երէն եւ Այսօր	ԵՂՈՎԱՐԳ 235
ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ	
Չառեակներ	Խ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ 243
ԳՐԱԿԱՆ	
Նամականի Արշակ Զօպոնեանի	Հրատ. Յ. ՔԻՐՏԵԱՆ 244
Արա. Լաւր Մահարի	ԱՒԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿԵԱՆ 256
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ	Բարզմ. Խ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
Ս. Մակարայ Վանք	Ն. ԱՐԳԵՊՍ՝ ՆՈՎԱԿԱՆ 258
ԽԱՏՆԱԳՐԱԿԱՆ	
Ներքոյեան Սրբայն Գրիգորի Լուսաւորչին	Հրատ. Ա. Յ. ՍՐՃՈՒՆԻ 261
ՋԵՌԱԳՐԱԿԱՆ	
Պոսրբնի Համրային Գրադարանի Հայերէն Չեռագիր Աւետարանը	Յ. ՔԻՐՏԵԱՆ 272
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ	
Հայագէտ Լուի Մարիէս	ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ 277
ՏԵՂԵԿԱԳԻՐՆԵՐ	
Տեղեկագիր Ամմոնի Իզդարան—Կիւլպէնկեան Նախակրթարանի	ԱՆԱՀԻՏ ՈՍԿԵՐԻԶԵԱՆ 288
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ	
Եկեղեցական — Բեմական	291
Պաշտօնական	294
ՅԱՆԿԵԼՈՒԱՆ	
Յանկ «Սլոնի» Խմբագրութեան եւ Գ. Կիւլպէնկեան Մատենադարանին Նուիրուած Գիրքերու	295
Բովանդակութիւն	299

C O N T E N T S

EDITORIAL

- On the occasion of a visit given to
the Russian Orthodox Church *Sh.* 206

- H. B. the Armenian Patriarch visits
the United States, Russia and Armenia 211

THEOLOGY

- Rudiments of Theology *Archbp. Maghakia Ormanian* 222

RELIGION

- Obeying God's Will *Kevork S. Genevisian* 232

ANNIVERSARIES

- Hagop Oshagan in the past and in the present *Yeghivart* 235

POETRY

- Rubayats *M. Manoukian* 243

LITERATURE

- The letters of Arshag Tchobanian *Ed. H. Kurdian* 244

- Abou'l Ala Mahari *Avedic Isahakian* 256

- Trans. M. Manoukian*

ARMENIAN MONASTERIES

- The Monastery of St. Macar *Archbp. N. Dzovagan* 258

PHILOLOGY

- Eulogy for St. Gregory the Illuminator *Ed. A. H. Serjouni* 261

MANUSCRIPTS

- An Armenian manuscript in the
Boston Public Library *H. Kurdian* 272

PHILOLOGY

- Louis Mariès *Martiros Minassian* 277

REPORTS

- Annual report of the Uzbashian - Gulbenkian
School, Amman *Mrs. Anhid Voskeritchin* 288

- Monthly news from the Armenian Patriarchate 291

- Contents 300

Yearly subscription: 5 U. S. Dollars

All correspondence should be addressed to:

Ara Kalaydjian, The St. James Press

P. O. Box 14001, Jerusalem - Israel